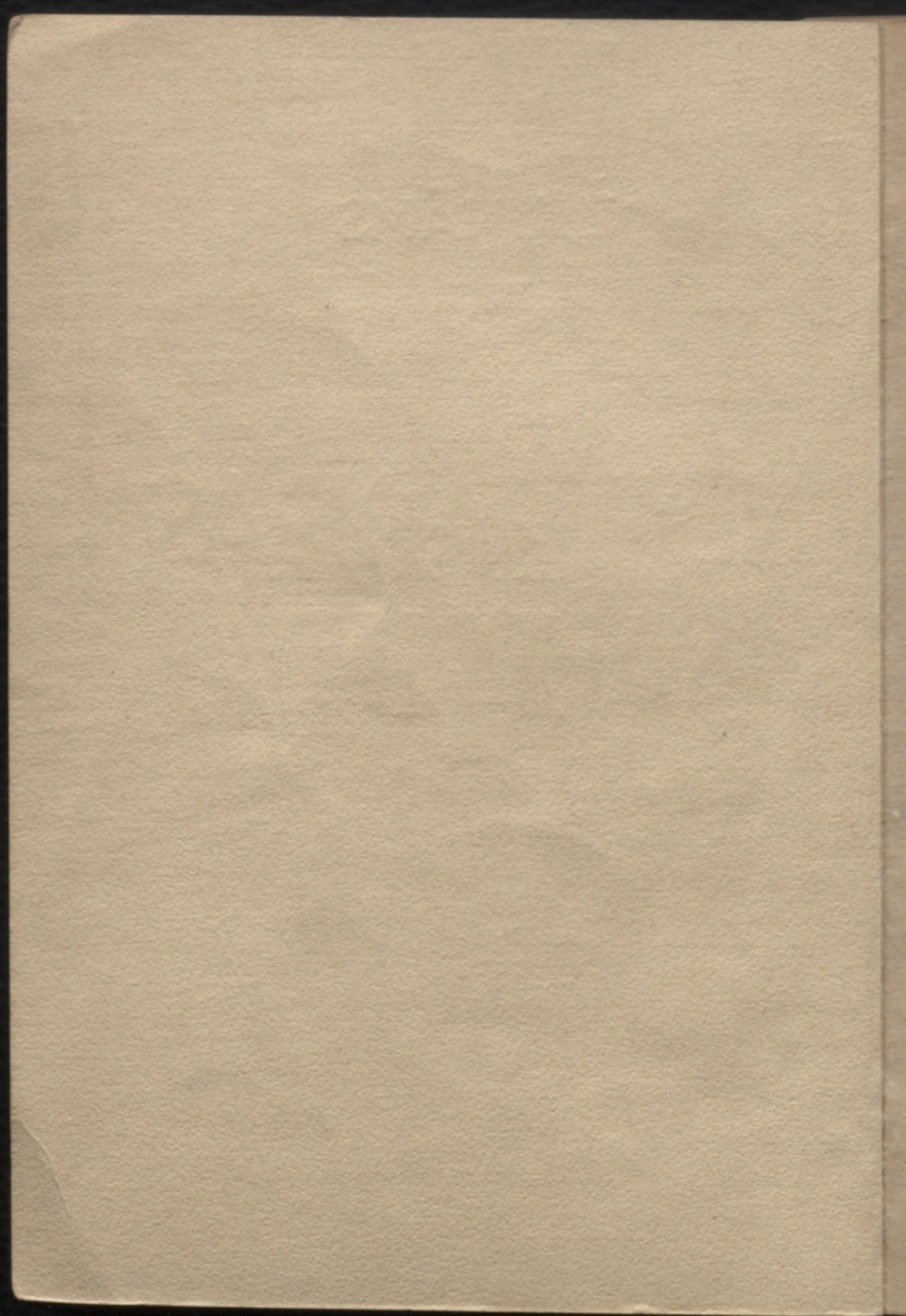
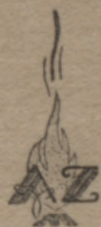

L 94-3
L 393

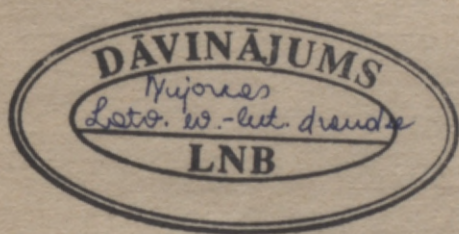
Ž, UNĀMS

NEATKARĪBAS
SAULRIETĀ

B, L, R, O

L $\frac{91-3}{393}$

dulel. L
9

Ž. UNĀMS

LATVIJA
PĒC 17. JŪNIJA

P. A. Pārds.

A. ZIEMIŅA APĢĀDS

Oldenburgā
1950.

LATVIJAS NACIONĀLĀ
BIBLIOTEKA

93 —

74021

0306050098

I

NEATKARĪBAS SAULRIETĀ

1. Daži ievadvārdi.
2. Īsi pirms beigām.
3. Ulmanis 5. oktobra vakarā.
4. „Visa Rīga uz ceļiem.”
5. „Vai nebūtu bijis labāk kaņot?”
6. Kāpēc liguma tekstu publicēja dienu iepriekš?
7. Suverenitātes gala sākums.
8. Ulmanis brīdina tautu.
9. Pilnvaras sūtniem.
10. Kamdēļ Ulmanis piekrita Latvijas okupācijai.
11. Ulmaņa izšķirīgā saruna ar Vācijas sūtni fon Kotci.
12. Ulmanis Rīgas ielās.
13. Vai bija otrs ceļš?
14. „Es palieku savā vietā.”
15. Sacīkste ar laiku.
16. Prezidenta amata nodošanas akts.
17. Ulmanim jāmaina maršruts.
18. Ulmaņa pēdējais brauciens pa Rīgu.
19. Prezidenta liktenis.
20. Ulmaņa garīgās intereses trimdā.
21. Nāves stunda.

Lai šī ticība tomēr nebūtu pārāk illūzori gaistoša, nedz arī bezcerīgi pesimistiska, bet uz reālpolītiskiem faktiem dibināta un vēstures nežēlīgajā likumā rūdīta, ir vietā zināt visus faktus, lēmumus un lielo politiskās cīņas spēli par Latviju pēc 17. jūnija — visā reālajā kailumā, tāpat kā cerību spožumā. Ja jautātu, kas ir svarīgāk: skaistas illūzijas, kas uz brīdi var būt patīkami saldās, bet ar neizbēgami rūgtām mielēm, vai reāla, kaut nelaimīga, patiesība, tad, liekas, ka neviens vesela saprāta cilvēks gan neieiegriezīsies pirmajā rožu gatvē.

Patiesība par Latviju, reāla skaidrība par mūsu valsti pēc 17. jūnija tāpēc ir ļoti vajadzīga divu iemeslu dēļ: 1) ir bijuši un vēl šodien ir ļaudis, kas par Latviju pauž illūzijas, ja ne citos, tad gluži vienkārši ticības un cerību uzturēšanas vai acumirkliņa garastāvokļa pacelšanas nolūkos, un 2) lai varētu mērķtiecīgāki apvienot un īstenot cīņu par Latvijas atgūšanu un atdzimšanu. Šie ir paši galvenie motīvi un šī cīņa ir tik liela un tik svēta, ka latvieši tajā nedrīkst būt dalīti un nošķirīgi pēc dažādiem grupējumiem un praktiskās politikas mērķiem.

Atsevišķi nogrupējumi ir vieglāki pārvarami, sevišķi, ja tie sāk savstarpīgus karus par pagātnes jautājumiem vai atjaunojamās valsts formas principiem. Pirmās lietas pār-mērīga cildināšana vai nosodīšana nekā reāla nedos ne šodienai, ne rītdienai, bet otrās lietas konkrēti formulējumi ir mazliet priekšlaicīgi. Šīs lietas nav nesvarīgas un par tām var runāt, bet to pār-mērīga akcentēšana un dedzīga diskutēšana mūsu emigrantus nevienos, bet šķirs. Sašķeltus ļaudis viegli pieveikt, apvienotus grūti pārvarēt, kaut arī to skaits nav liels.

Vadoties no šādas domas, autors uzrakstījis apskatu Latvija pēc 17. jūnija. Tajā ir vairāku atsevišķu tēmu konturējumi. Pirmā — Neatkarības saulrietā — sākas ar krievu bāzēm Latvijā un 17. jūnija īso pēclaiķu, kur sevišķi iztirzāta Kārļa Ulmaņa loma un traģiskais liktenis. Jāuzsver, ka par šī posma dažiem notikumiem, kaut arī sīkiem, bet raksturīgiem, autors, cik zināms, ir palicis vienīgais dzīvais liecinieks brīvajā pasaulē. Pārējās tēmas ir — cīņa par Latviju pēc 17. jūnija lielās politikas aizkulisēs un

latviešu tautas liktenis lielajos notikumos. Tas ir ilgāka laika pētījumu rezultāts angļu un amerikāņu avotos un vācu diplomātijas dokumentos. Arī par šo posmu ir daža laba lieta sakāma, kas latviešu atklātībai līdz šim vēl nav zināma.

Autors kā grāmatu izsniedzējs bibliotēkā, izsniedzot delikātu vai „apstrīdētu” grāmatu, grib lūgt lasītājiem mazu pacietību un iecietību, nevadoties ne no kāda iepriekšēja sprieduma, aizsprieduma vai „priekšā teiktās domāšanas”, bet savu slēdzienu atlikt līdz tam, kad būs „izlasīta visa grāmata”.

2. Īsi pirms beigām.

Ar Padomju savienības okupācijas kaŗaspēka ieiešanu Latvijā mūsu valsts suverenitāte 1940. g. 17. jūnijā faktiski beidza eksistēt. Komunistu sarīkotās vēlēšanas 14. jūlijā, Saeimas proklamācija par Latvijas „pievienošanu” Padomijai un PSRS augstākās padomes 5. augusta lēmums par Latvijas uzņemšanu padomju tautu saimē bija vienkāršs farss, ar ko jaukt neapzinīgāko ļaužu prātus pasaulē.

Daudzkārt dzirdēts jautājums, kālab toreizējais valsts prezidents K. Ulmanis, tīri formāli ņemot, labprātīgi piekrita krievu kaŗaspēka iesoļošanai Latvijā? Par to Ulmanis daudzkārt kritizēts, nosodīts. No dažiem arī aizstāvēts. Es negribu iet ne pa vienu no šiem ceļiem. Bet kā zvērīnāts liecinieks tiesā nodot liecību par dažiem apstākļiem, kas man par šo laiku un dažiem notikumiem zināmi. Spriedums lai paliek lasītāju lemšanā.

1939. gadā Ulmanim bija radies nodoms dibināt centrālu, valsts organizētu, grāmatniecības sabiedrību, līdzīgu tām, kādas bija akc. sab. „Dzirnavnieks”, „Kieģelnieks”, „Kūdra” u. t. t. Tā radās arī sabiedrība „Grāmatnieks”, kuŗai ar laiku bija jāklūst par latviešu grāmatu izdošanas un tirdzniecības centru. Mani izredzēja par šīs sabiedrības rīkotāju direktoru. Sabiedrība pirms lielinieku okupācijas paspēja darboties tikai kādus 8 mēnešus un attīstīja sekmīgu un saimnieciski stabīlu darbību. „Grāmatnieks” bija viens no tiem pasākumiem, par kuŗu Ulmanis personīgi interesējās, ja nu ne visvairāk, tad katrā ziņā ļoti lielā mērā.

Ulmanis pats bija liels darba rūķis un par visām lietām izdarības cilvēks. Ja kam laimējās lietas labi nokārtot un darbus ātri un precīzi izdarīt, tad ar to bija iegūta liela Ulmaņa paļāvība un uzticība. Nebija reti gadījumi, kad uzņēmuma darbinieki reālizēja arī dažus citus Ulmaņa nodomus un idejas. Tāpēc sabiedrības direktoram nācās par speciāliem jautājumiem diezgan bieži runāt ar Ulmani pašu vai viņa tuvākiem līdzstrādniekiem un dažkārt kā pasīvam vērotājam saskarties arī ar dažiem svarīgiem lielās politikas notikumiem.

3. Ulmanis 5. oktobra vakarā.

5. oktobrī 1939. gadā vēlā pēcpusdienā es biju aizgājis uz valsts kanceleju Valdemāra ielā, kur tad vēl dzīvoja un strādāja prezidents Kārlis Ulmanis. Bija kaut kas nokārtojams ar prezidenta vecāko sev. uzdevumu ierēdņi inženieri Alfredu Briedi, kuŗa kabinets kancelejā atradās blakus adjutanta Lūkina kabinetam. Aiz tā bija prezidenta darba istaba. Vēlāk, kad Ulmanis pārcēlās uz Rīgas pili, Brieža kabinets atradās tieši blakus prezidenta darba istabai. Briedi šai darbā Ulmanim bija ieteicis ārlietu ministrs Munters, ar kuŗu viņa ģimenei bija ļoti draudzīgas attiecības.

Šai dienā garstāvoklis latviešiem vispār bija ļoti nopiests, jo patlaban Maskavā ārlietu ministrs Munters pēc krievu prasījuma bija spiests slēgt līgumu par padomju bāžu ierīkošanu Latvijā. Igaunija šādu līgumu jau bija noslēgusi. Šai pēcpusdienā arī Munters Maskavā bija parakstījis Latvijas vārdā līgumu. Pirms tam viņam no Maskavas bija bijušas vairākkārtējas telefoniskas sarunas ar prezidentu Ulmani. Prezidents par noslēgtā līguma sīkāku saturu bija informēts.

Kāmēr es uzkavējos pie Alfr. Brieža, pie prezidenta audiencē bija tieslietu ministrs Apsītis. Brieža kabinetā ienāca arī pāris žurnālistu, kas bija atnākuši uz valsts kanceleju. Ārā jau stipri krēsloja, uz Valdemāra ielas un Raiņa bulvāra jau bija iedegušās ielu laternas. Mēs nospīestā garstāvoklī, neziņas un bažu pilni, runājām par kuŗu un tā blakus notikumiem, kas nu spiedās virsū arī Latvijai. Istabā

bez Alfreda Brieža bija arī vēl valsts kancelejas vicedirektors Teodors Veicherts, „Jaunāko Ziņu” korespondents Žuniņš un, neatceros, vēl kāds žurnālists.

Te pēkšņi atvērās blakus kabineta durvis un tajās parādījās prezidents Ulmanis ar adjutantu Lūkinu aizmugurē. Acīmredzot, lai Briedim nodotu kādu rīkojumu, jo valsts kancelejā bija paradums, ka, kāmēr prezidents vēl bija savā darba istabā, neviens no viņa tuvākiem līdzstrādniekiem negāja projām, kaut arī oficiālais darba laiks jau sen kā bija beidzies. Kad prezidents parādījās durvīs, visi uzsprāga stāvus. Ieraudzījis dažus žurnālistus, prezidents nenodeva nekādu rīkojumu Briedim, bet forsētā joviālibā, ar smaidu, aiz kuŗa bija manāms rūgtums, teica:

„Nu ko tad jūs visi te esat sapulcējušies un stāviet? Gaidiet jaunas ziņas, vai?”

„Jā, prezidenta kungs!” atbildēja kāds no istabā stāvošiem. „Mūs ļoti interesē, vai arī Latvija ir noslēgusi līgumu ar Padomju savienību?”

„Jā,” teica Ulmanis, „līgums ir noslēgts”.

4. „Visa Rīga uz ceļiem.”

„Bet kāds ir līguma saturs?” Skanēja nākošais jautājums.

„Nu, to jūs redzēsiet, kad viņu publicēsīm. Rīt pārbrauks ārlietu ministrs (ja pareizi atceros, bija ceturtdienas vakars) un parīt mēs līgumu publicēsīm,” atbildēja Ulmanis.

„Bet ja ar Igaunijas noslēgto līgumu salīdzina? Kāds ir mūsu līgums, vai tāds pat vai drusku savādāks?”

„Nu, viegls jau šis līgums nebūs,” atteica Ulmanis un tad tūdaļ piebilda – „bet ko mēs varam darīt? Ko mēs varējām darīt? Viņi ir 200 miljoni, mēs 2 miljoni. Pie tam ļaunākais nav tas, ka mūsu zemē ieradīsies daži tūkstoši viņu kaŗaspēka. Mēs vēl nezinām kā tas būs, vai viņiem ļaus brīvi staigāt pilsētās pa ielām, vai tiem būs jādzīvo norobežoti kazarmēs, bet ļaunākais ir gan tas,” un šais prezidenta vārdos skanēja dziļš sarūgtinājums, „ka tikko daži viņu mundierā tērpti vīri parādīsies Rīgas ielās, visa Rīga otru dienu viņu priekšā būs uz ceļiem!”

Šais Ulmaņa vārdos izteikta ļoti dziļa cilvēku dabas pazišana. Tiešām tā arī bija. Kad krievi ieradās Rīgā, radās daudz un dažādi ļaudis, gan augstāki ierēdņi, gan izcili rūpnieki, kas pilnīgi locīja savus ceļus krievu priekšā. Latvija vairs nebija pilnīgi suverena valsts. Ļaudis sajuta varas avotus arī citur un neizprazdami, vai negribēdami izprast šīs jaunās varas pagaidām maskētos nolūkus, koķētēja ar viņu kā ar dāmu viesībās. Tā piem., kad Latvijas un Padomju savienības tautu tuvināšanās biedrība, kuŗa īstenībā bija agentu maksķerēšanas biedrība, sarīkoja kādu pēcpusdienas tēju Virsnieku klubā, tad daļa t. s. „augstākās latviešu sabiedrības” uz šo sarīkojumu lauzās tā, ka uz katru brīvu galdiņu bija pieteikušies 25 kandidāti. Tas kauns, ko uz turieni ejot vajadzēja sajust latviešu intelligēnci vai ierēdniecībai, bet ko tā, diemžēl, nesajuta, ar skaidru paredzējumu izskanēja prezidenta Ulmaņa vārdos, ko viņš teica pirms krievu kaŗaspēka ienākšanas Latvijā, ka otrā dienā visa Rīga būs viņu priekšā uz ceļiem. Psiholoģiski šais prezidenta vārdos bija saklausāma arī tā smeldze, kad suverenā vara sāk izslīdēt no valsts vadītāja rokām.

5. „Vai nebūtu bijis labāk kaŗot?”

Inž. Briedis, visu laiku klusu stāvēdams, pēkšņi iejautājās: „Bet prezidenta kungs, vai nebūtu bijis labāk kaŗot? Tā tauta, kas par savu brīvību cīnas, bojā nevar aiziet”.

Šis jautājums iepretim Ulmanim gandrīz izskanēja nepieklājīgi, sevišķi tai situācijā, kāda bija ieviesusies Ulmaņa apkārtnē. Bet Briedi Ulmanis tik labi ieskatīja, un kā darbinieku tik augstu vērtēja, ka viņš varēja šādu jautājumu sev atļauties. Acumirkļi uz jautājumu Ulmanis nekā neatbildēja, bet pienāca pie rakstāmgalda un ar dūrē saņēmtas rokas pirkstu kauliņiem uz galda uzsisdams lēnām noteica: „Šī doma man patīk, bet tikai vajag zināt – kad.”

Bet tad Ulmanis, kā to bieži mēdza darīt, kad nebija labā omā un gribēja mainīt sarunas tematu, varēja izteikt diezgan paasus teikumus, kas svešus, pie tā nepieradušus cilvēkus, dažkārt pat apvainoja. Paskatījies uz „Jaunāko Zīnu” līdzstrādnieku Žuniņu, Ulmanis pēkšņi teica: „Nu, ko

tad Jūs uz mani tā skataties? Viņš skatas uz mani un bola acis, itkā mani turēdams par vainīgo." Ar to saruna izbeidzās un Ulmanis, adjutanta pavadībā, aizgāja augšā uz savu dzīvokli.

6. Kā pēc līguma tekstu publicēja dienu iepriekš?

Otrā dienā līguma teksts parādījās visos Latvijas rīta laikrakstos, lai gan bija nodomāts un arī norunāts līgumu Rīgā un Maskavā publicēt 7. oktobrī. Tas notika tāpēc, ka jau 5. oktobra vakarā, pretēji norunai ar ārlietu ministru Munteru, Maskavas radiofonā nolasīja pilnu līguma tekstu. Lai Latvijas iedzīvotājiem nerastos iespaids, ka Latvijas valdība grib noklusēt vai novilcināt līguma publicēšanu, nolēma līgumu publicēt jau piektdien, pirms ārlietu ministra Muntera ierašanās Rīgā. Tas bija pirmais neparastais solis to īpatnību virknē, kas no krievu puses nāca sakarā ar šo līgumu un vispār. Līdzīgs gadījums notika arī 1945. g. jūnijā, kad krievi Maskavā publicēja, ka Tīringa, ko bija okupējuši amerikāņi, ietilps krievu zonā. BBC raidītājs, šo krievu publicējumu atstāstīdams, piebilda, ka tas Londonā radījis zināmu pārsteigumu, ne tāpēc, ka tas neatbilstu īstenībai, bet tā veida dēļ, kā tas, pretēji norunai, priekšlaicīgi publicēts.

7. Suverenitātes gala sākums.

Dažas dienas pēc līguma publicēšanas Latvijā sāka ierasties krievu kaņaspēks. Krievu kaņavīru un virsnieku ierašanās un saskaršanās ar mūsu dzīvi un ļaudīm radīja bezgala daudz dibinātus un patiesus anekdotus. Ārēji sevišķi jūtamas un lielas pārmaiņas pirmās bāzes Latvijā neradīja. Kad pirmais uztraukums un neziņa pārgāja, dzīve sāka ritēt puslīdz normalās sliedēs. Vissāpīgākā sajūta gan bija mūsu kaņavīriem, kuņiem vairumā bija jāatstāj savas labi iekārtotās un stratēģiski pa visu valsti izvietotās mītnes, jānodod tās krieviem un pašiem jāizkaisās pa dažādām nenozīmīgām apmešanās vietām mūsu zemē.

Uzmanīgam vērotājam, sekojot notikumu attīstības

gaitai, bija skaidrs, ka tas ir Latvijas suverenitātes gala sākums. Krievi attīstīja ārkārtīgu enerģiju, lai ar saviem agentu tīkliem grautu pilsoniskās Latvijas dzīvi morāliiski un gatavojās Latviju, tāpat kā pārējās Baltijas valstis, okupēt pilnīgi. Kad tas notiks? Šis jautājums ārkārtīgi baigi atbalsojās ikvienu latvieša sirdī.

Somija priekšā liktam diktātam par daļēju suverenitātes labprātīgu atdošanu nepaklausīja un bija sākusi baigo dzīvības un nāves cīņu par savu patstāvību. Visas latviešu tautas simpatijas bija somu cīņas pusē un tā ar aizrūtu elpu sekoja notikumiem Baltijas jūras ziemeļos. Bija ļoti daudzi ļaudis, kas gribēja un mēģināja doties brīvprātīgi uz Somijas cīņu laukiem. Lai gan atklāti latvieši savas simpatijas somiem nedrīkstēja izrādīt, tomēr pat skolnieki savāca dažkārt ziedojumus un slepeni tos aiznesa un nodeva somu sūtniecībai Rīgā.

Šai laikā tikai divi latvieši atklāti nostājās krievu pusē. Tie bija operdziedātājs Rūdolfs Bērziņš un gleznotājs Fr. Varslavāns. Gadījās, ka šai ziemā Rūdolfam Bērziņam atzīmēja 30 gadu skatuves darba jubileju. Lai gan B. vairs nestrādāja operā, tomēr opera sarīkoja jubileju, pašam jubilāram vēl diezgan lieliski dziedot Tanheizera lomu. Ar vēstuli Bērziņu apsveica arī Ulmanis, aizsūtot viņam arī prāvu naudas balvu. Otrā dienā pie Švarca operdziedātāja, vēl garainus elpodams, pie auss man čukstēja: „Redzi, kādu godu man parādīja Vecais. To es viņam visu mūžu neaizmirsīšu”. Un tiešām, līdz pat 17. jūnijam politizējošam operdziedātājam nu bija divi slavinājuma objekti: Ulmanis un Staļins.

8. Ulmanis brīdina tautu.

Latvijas valdība šai laikā ļoti daudz darīja mūsu bruņoto spēku stiprināšanai un apbruņojuma iegādei. Pēc prezidenta aicinājuma, tautas visplašākie slāņi, iestādes un uzņēmumi saziedoja ap 6 milj. latu valsts aizsardzībai. Arī kārtējie izdevumi valsts aizsardzībai budžetā bija krietni vien palielināti. Tomēr šie plašie līdzekļi savu mērķi vairs neaizsniedza. Daļa no viņiem par ieročiem uz Londonu pārvesti, bija palikuši Latvijas sūtniecības rīcībā, kas apm.

10 gadus deva iespēju sūtniecībai normāli strādāt un atalgo savu personālu.

Mūsu bruņoto spēku stiprināšana un valsts aizsardzības kāpināšana pēc citiem principiem bija arī viens no iemesliem, kālab 1940. g. aprīlī kara ministrijas vadībā Berķis nomainīja Balodi. Šai lietai bija arī citi motīvi, bet tie neietilpst šajā tematā.

Visās valdības locekļu runās parasti uzsvēra, ka noslēgto līgumu ar Krieviju Latvija pilda un pildīs godīgi un tāpat to darot arī Krievija. Bet tad ziemā pēkšņi, kādā diezgan nenozīmīgā uzrunā lauciniekiem, atskanēja, Ulmaņa brīdinājuma sauciens. Viņš runāja galvenokārt par ziemu un tās grūtībām un pieminēja, ka būtu labi, ja ikvienam mājās būtu katram gadījumam pie rokas labs apģērbs un pāris labu zābaku. Runa bija uzbūvēta tā, ka ārpolitiski tur nevarēja saskatīt neko tādu, ko valsts galva nevarētu teikt saviem tautiešiem ziemas grūtību dēļ. Tikai viens teikums: „Ja lieta nebūtu nopietna, es par to nerunātu”, lika daudzām, arī pārāk lieliem optimistiem, atvērt acis. Šo Ulmaņa brīdinājumu tauta pareizi saprata un daudzi to atcerējās vēl ilgus gadus pēc tam.

9. Pilnvaras sūtniekiem.

Bez aprādītiem apstākļiem, Latvijas valdība apsvēra arī vislaunākās varbūtības iespējas. Pēc ziņām, kādas ieguva no attiecīgām iestādēm par krievu daudzo slepeno agentu darbiem un uzdevumiem, bija skaidrs, kādi ir krievu īstie mērķi un ka uz to realizāciju nebūs sevišķi ilgi jāgaida un ka tas, acīm redzami, saistīsies ar lielākiem notikumiem rietumu kara laukos. Bez citiem avotiem, ļoti interesanti un samērā maz apšaubāmi pavedieni par šo lietu atrodami arī bij. politiskās pārvaldes priekšnieka J. Fridrichsona čekas nopratināšanas protokolā. Tas ir viens no raksturīgākiem laikmeta dokumentiem, kas bijis autora rīcībā. Kaut gan patlabanējā brīdī autors par protokolu nedisponē, ir zināma viņa atrašanās vieta. Bez tam protokolu lasījušas vēl divas personas, kas atrodas brīvajā pasaulē, no tām viena, kas tīri Šerloholmsa paņēmienus pielietojot, protokolu autoram 1944. g. martā piegādāja. Protokols aizņem 42 folio formāta lpp.

mašīnrakstā, ar pievienotu alfabētisku personu registru. Interesantā kārtā šai registri ietilpst arī 2 latviešu literātu un 2 Latvijas valdības locekļu vārdi, kas bijuši ciešā kontaktā ar Latvijas politisko pārvaldi un citu valstu politiskās izlūkošanas iestādēm. Šo protokolu lasot, negūstam pierādījumus par „sevišķajām” čekas pratināšanas metodām, kas šinī gadījumā arī būtu varējušas būt pielietotas, bet viens ir skaidrs: Fridrichsona pratinātājs ir bijis labi informēts un sagatavojies. Protokols ir psiholoģiskās noklaušināšanas meistardarbs.

Paredzot, ka kaŗa apstākļu norisē krievi uz laiku var traucēt Latvijas valdības rīcības brīvību, valdība 1940. g. 17. maijā pieņēma lēmumu, kas šādā gadījumā deva speciālas direktīves sūtņiem ārvalstīs. Ši lēmuma teksts ir sekojošs:

1. Ja kaŗa apstākļu dēļ nebūtu iespējams uzturēt sakarus ar Latvijas diplomatiskām un konsularām misijām Rietumeiropā, piešķirt Latvijas sūtņim Londonā Kārlim Zariņam ārkārtējas pilnvaras.

2. Laiku, kad pilnvaras stājas spēkā, noteic ārlietu ministrs, dodot attiecīgu rīkojumu sūtņim Londonā un norādot, kādas misijas padotas ārkārtējām pilnvarām.

3. Ja tehnisku iemeslu dēļ ārlietu ministram nebūtu iespējams nodot rīkojumu sūtņim Londonā, pēdējam piešķirtās ārkārtējās pilnvaras stājas spēkā automatiski . . . līdz laikam, kāmēr atjaunojas sakari ar ārlietu ministru.

4. Sūtņim Londonā, Kārlim Zariņam, piešķirtās ārkārtējās pilnvaras attiecas uz visām Latvijas diplomatiskām un konsularām misijām, izņemot misijas šādās valstīs: Igaunijā, Lietuvā, Somijā, Zviedrijā, Vācijā un Padomju savienībā.

5. Ja sūtņi Kārlis Zariņš laikā, kad spēkā viņa ārkārtējās pilnvaras, mirtu vai zaudētu rīcības brīvību, ar šo lēmumu piešķirtās ārkārtējās pilnvaras pāriet uz Latvijas sūtņi Amerikas Savienotās valstīs Alfredu Bilmani.

6. Ārkārtējās pilnvaras dod tiesības: a) aizstāvēt Latvijas intereses pēc labākās apziņas risās zemēs, izņemot 4. punktā minētās, b) dot saistošus rīkojumus visām Latvijas misijām, izņemot iepriekš minētās, c) rīkoties ar valsts līdzekļiem un kustamo un nekustamo mantu, kas ir attiecīgo misiju rīcībā, d) uz laiku no amata atcelt sūtņus, kā

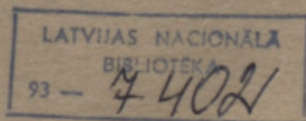
arī atcelt no amata vai pārvietot visus citus misiju darbiniekus, e) likvidēt misijas, izņemot legāciju Amerikas Savienotās valstīs, f) iecelt delegātus sapulcēm un konferencēm.

18. maijā šī lēmuma tekstu valsts kanceleja paziņoja ārlietu ministram, kuŗas administratīvais departaments to savukārt izsūtīja attiecīgajiem sūtņiem. Var vēl piezīmēt, ka šī lēmuma uzmetuma autoru, vadošu darbinieku valsts kancelejā, par šo pašu lietu apcietināja 1940. g. 13. augustā pl. 2,35 – tieši tai brīdī, kad viņš ar autora runāja pa telefonu. Par ārkārtejo pilnvaru nozīmi, to praktisko iedarbību un izlietošanas veidu vēl būs runa kādā citā vietā.

10. Kamdēļ Ulmanis piekrita Latvijas okupācijai.

Valdības paredzējums, nodrošinoties ar 17. maija lēmumu, bija bijis pareizs. Tieši pēc viena mēneša valdība zaudēja rīcības brīvību un Latvija neatkarību. 14. jūnijā Padomju savienība iesniedza notu Lietuvai, pieprasot valdības maiņu un piesakot totālu Lietuvas okupāciju. 15. jūnijā Padomju spēki sāka iesoļošanu Lietuvā. Bāzes krievi sāka ierīkot Baltijas telpā no ziemeļgala, vispirms Igaunijā, totālo okupāciju viņi sāka no dienvidiem – ar Lietuvu. Acīmredzot, lai nogriestu pārējām Baltijas valstīm sakarus ar Vāciju un atkāpšanās iespēju. Bet tas bija velti.

16. jūnijā Daugavpilī notika Latgales apgabala dziesmu svētki, kuŗos vajadzēja ierasties un ar runu uzstāties arī Kārlim Ulmanim. Bija paredzēts, ka viņš uz Daugavpili izbrauks ar vilcienu 15. jūnijā plkst. 15,25. Parastajam pasažieru vilcienam būtu piekabināts salonvagens. Bet Ulmanis neaizbrauca, jo stāvoklis bija par daudz nopietns. Bija saņemtas pirmās, gan diezgan neskaidrās ziņas par krievu akcijas sākumu Lietuvā. Nākamā dienā krievi arī Latvijai iesniedza jau zināmo, laikrakstos publicēto notu, ka Latvija pārkāpusi ar Padomju savienību noslēgto draudzības paktu, nodibinājusi militāru savienību ar pārējām Baltijas valstīm u. t. t., prasot tāpat valdības maiņu kā Lietuvā un Igaunijā un sava karaspēka iesūtīšanu mūsu zemē tik lielos apmēros, lai nodrošinātu savu prasību reālizēšanu. Latvijas valdība krievu prasībām piekrita. Kāpēc?

11. Ulmana izšķirīgā saruna ar Vācijas sūtni fon Kotci.

Kad bija saņemta Padomju savienības nota, Ulmanis izsauca pie sevis Vācijas sūtni f. Kotci un viņam paziņoja, ka Latvijas valdība ir saņēmusi no Padomju savienības iepriekš minēto notu, bet nolēmusi krievu prasības noraidīt un, gadījumā, ja krievi savas prasības realizētu ar varu, stāties tam pretim ar ieročiem rokās. Šai sakarībā Latvijas valdība lūdz no Vācijas valdības atbildi uz trim jautājumiem: 1) Vai Vācija šai konfliktā, kas radīsies, varēs iepretim Latvijai palikt neitrāla (jo, kā zināms, kad Vācija sāka karu ar Poliju, Krievija nepalika neitrāla, bet savukārt uzbruka Polijai no muguras puses, „lai nodrošinātu Polijā savas intereses”), vai arī to ar Krieviju saista kādi citi nolīgumi? 2) Vai Latvijai ir cerības saņemt no Vācijas ieročus un 3) Vai Vācija dotu iespēju Latvijas valdībai, armijai un daļai no tautas atkāpties uz Klaipēdas apgabalu?

Šai tik svarīgā jautājumā Vācijas sūtnim atbildes došanai nebija vajadzīgs pat sazināties ar savu valdību Berlīnē. Viņš par jautājumu bija jau pietiekami labi informēts un kompetents dot atbildi tūdaļ. Tā skanēja: Mums ir ļoti žēl, ka radies tāds stāvoklis. Bet Vācija Baltijas valstu jautājumā nav ieinteresēta. Vācu ārlietu ministrijas arhīvā atrastie slepenie dokumenti atklāj šādas atbildes iemeslus un motīvus.

Kad gadu vēlāk, 22. jūnijā, Vācija sāka karu ar Krieviju, vācu ārlietu ministrijas žurnālā „Deutsche Diplomatisch-Politische Korrespondenz” rakstā par šī kara izcelšanās iemesliem un krievu okupāciju Baltijas valstīs bija teikts, ka tad, kad Krievija, pretēji interešu sferas sadalījumam, gatavojusēs okupēt Lietuvu, Lietuvas valdība gājusi vēl tālāk kā Latvijas valsts prezidents Ulmanis, un lūgusi Vāciju iesūtīt viņas kaŗaspēku Lietuvā, lai aizkavētu, ka Lietuvu okupē krievi. Lai nesabojātu attiecības ar krieviem, — tā teikts minētā žurnālā, — Vācija Lietuvas lūgumu par kaŗaspēka iesūtīšanu noraidījusi.

Neredzot nekādas izejas un, lai veltā un nesekmīgā cīņā nebūtu jāiet bojā daudzām latviešu dzīvībām, Ulmanis

nolēma krievu prasības pieņemt un atļaut Latviju Padomijas kaņaspēkam pilnīgi okupēt. 17. jūnijā tas arī notika. Rīgā krievu tanki ierīvoja ap plkst. 11 priekšpusdienā, braukdami no Lietuvas caur Jelgavu.

12. Ulmanis Rīgas ielās.

Īsi pēc pulkstens 11 kāds draugs no pils piezvanīja, ka pirmie krievu tanki ir jau novietojušies pie Daugavas tilta galiem un pie prefektūras, bet ielas esot patukšas un mierīgas. Arī prezidents tūdaļ izbraukšot mazā braucienā pa Rīgas ielām. Gribējās redzēt šīs pirmās krievu okupācijas bruņu mašīnas un paaicinājis līdzī kādū biroja darbinieku, gājām aplūkot Rīgu. Jēkaba ielā no Biržas līdz Nacionālajam teātrim neredzēja neviena cilvēka, arī piecu ielu krustojums pie teātra bija tukšnesīgi tukšs. Plkst. 11.30 mēs iekāpām tramvajā, lai gar Daugavu nobrauktu līdz pastam. Otrajā vagonā bijām tikai divi vien. Gar visu plašo Daugavmalu redzēja tikai kādus desmit cilvēkus. Pontona tilta galā bija pirmais nelielais krievu tanks ar šaušainai gataviem ieročiem. Daži ļaudis no neliela attāluma mēmi to apbrīvoja. Otrs tanks stāvēja dzelztilta galā, trešis ieblakam bencīna tvertnei pie prefektūras. Pie pasta bija samērā dzīva ielu kustība. Pie Kukura veikala no tramvaja izkāpām.

Te pēkšņi ielu kustība itkā mēmā izbrīnā sastinga. No Romas viesnīcas puses lēnā gaitā tuvojās vaļējā prezidenta Ulmaņa mašīna. Pirmajā sēdeklī blakus šoferam Ānītim sēdēja sekretārs Rudums, otrajā sēdeklī prezidents ar adjutantu Lūkinu blakus. Prezidenta seja bija svinīgi skumja, bez parastā smaida. Kā apmāts es pacēlu cepuri prezidentam šai viņa pēdējā drāmatiskā izbraucienā pa Rīgas ielām. Visi trīs iekšā sēdētāji atsveicināja.

Kā uz spokaino klistošo holandieci ar pacilātu sēri-gumu ļaudis noskatījās uz lēni slīdošo vaļējo prezidenta vāģi. Visur viņam cēlās cepures un mājiieni sveicienam. Nesveicināja tikai tas, kas pārsteigumā no šī neparastā skata apstulba. Svešas varas patvarīga okupācija Latvijā sākās, bet suverenās valsts galva, neaizsargāts un vaļējā automo-

bīli izbrauca galvas pilsētas ielās un itkā nevēriģi brauca gařām okupācijas pirmajām kaujas mařinām. Alfreds Bērziņš savās atmiņās, kas 1948. ģ. iespiestas „Latvijā”, atzīmējis, ka pēcpusdienā pēc ministru kabineta otrās sēdes pilsētā izplatījušās baumas, ka prezidents aizbēdzis. Lai šīs baumas atspēkotu, Ulmanis izbraucis Rīgas ielās, lai parādītos tautai. Šis autors ir mazliet kļūdiģies. Ģar pastu Ulmanis pabrauca 11.45 min. Tad viņa mařina iegriezās Marijas ielā un no turienes Raiņa bulvārī. Pirms plkst. 12 prezidents bija jau atpakaļ pilī. Pēcpusdienas laikā tik mierīgi prezidenta brauciens varbūt vairs nebūtu noritēģis, vismaz ģar pastu un prefektūru nē, jo tad jau uz ielām bija iznākuši pagrīdniēki un pie prefektūras sākušās pirmās sadursmes.

13. Vai bija otrs ceļģ?

Vai nebūtu bijis labāk pēc spoģajiem patstāvības ģadiem ar spoģumu un slavu iet bojā cīņā par savu neatkarību? — Tā iegūstot vismaz vēstures slavu un pierādot, ka to, kas ir dāģģi pirķts, mēs protam un ģribam dāģģi aizstāvēt, nerēķinoties, cik liēls un cik stiprs ir pretinieks, bet izeģot no dzīves pamatuzskata, ka brīvība un neatkarība nav jāaizstāv tikai pret līdzvērtīģu vai mazāk stipru pretinieku, bet pret ikvienu spēku, kas tai uzbrūķ. Tā domāja daudzi un daudzi bija ģatavi nolīķt savas galvas uz brīvās Latvijas zemes.

Ulmaņa lēmums, bez pretoģanās ielaist okupantus mūsu zemē, daudzus sarūģtināja, vēl jo vairāk tamdēģ, ka pusotra ģadu atpakaļ, tad, kad Vāģija savu agresīvo politīķu vērsa pret Lietuvu un bez šāvīna atnēma tai Klaipēdas apģabalu vai t. s. Mazo Lietuvu, Ulmanis Rīģas pilī sasauca atbildīģos valsts iestāģu un uzņģmumu vadīģģus un tiem plaģā runā deva svarīģus politīķska rakstura norāģģumus (ģī runa iznēmuma veidā netīķa neķur publicēģta) un dedģģģa jautāģģuma formā uzsvēra: „Vai tieģģām nav labāk kāģģās stāģot mirt, nekā uz ceģģiem nospiestam dzīģot?” Spontāni aplausi atbalsoģģas šai Ulmaņa frāģģei. „Labi,” pēc tam teica Ulmanis, „es jautāģģu un jģģs atbildēģģat (aplausi bija domāti kā atbilde). Tagad nu es jģģs turēģģu pie vārda un mēs

savus solījumus un līgumus turēsīm un pildīsīm visos virzienos.”

Šos Ulmaņa vārdus atceroties, dažu labu pārņēma rūgtums, ka krievu priekšā Ulmanis tagad ir nometies ceļos. Arī šodien vēl daudzi šo rīcību Ulmanim pārmet. Bet vai dibināti? No otras puses Ulmanim daudzkārt pārmeta, ka visiem tiem, kam bija ārzemju pasēs, tās bija jāatdod, jaunas nevienam neizsniedza un uz ārzemēm, kam būtu bijis jābēg no lieliniekiem, nevienu neizlaida. Ne bez dibināta iemesla daudzi pārmeta, ka tie, kas cīnījušies pret lieliniekiem, tagad kā trusēni nodoti pēdējo rokās. Bet Ulmanis sprieda un rīkojās citādi. Un viņa rīcībai bija tikpat liela, ja ne vēl lielāka patiesība kā viņa rīcības kritizētājiem. Tragisks stāvoklis rodas tikai tad, ja divas patiesības saduras. Bet kam būs drosmē objektīvi un bez tendences apgalvot, ka šai tragiskajā stāvoklī patiesība vairāk nesveras uz Ulmaņa rīcības pusi? Atcerēsīmies Ulmaņa frāzi, ka vajag zināt, kad sākt cīņu.

Tagad sākt cīņu ar krieviem, domāja Ulmanis, nozīmē tikai slavas pilnu bojā eju. Krievus mūsu zemē ielaižot ar labu, nozīmē iegūt laiku. Zaudēt gan varēja dažus desmitus, varbūt pat simtus labāko galvu, bet tautas kodols kā tāds būtu palicis vesels, jo visi apstākļi liecināja, ka ļoti drīzi arī Krieviju var ieraut lielajā kaņā un tad cīnā pret viņu latviešu tauta nestāvētu viena un būtu cerība atgūt daļu no tā, kas tagad bija zaudēts. Principiāli Ulmaņa aprēķins bija pareizs, tikai laika ziņā viņš pārrēķinājās par 11 mēnešiem un 1 dienu.

Kamdēļ Ulmanis neatļāva daudziem izbraukt uz ārzemēm, kuri ar to būtu izglābuši savas galvas? Arī Latvijas sūtnis Londonā K. Zariņš kādā 1945. g. septembrī uz Vācijas rakstītā vēstulē, runājot par mūsu politisko stāvokli, teica, ka 1940. g. jūnijā viņš sagaidījis, ka daudzi mūsu sabiedriskie darbinieki no lieliniekiem bēgdami, izbrauks no Latvijas un tāpēc viņš Anglijas ārlietu ministrijā runājis par iespēji sastādīt Latvijas eksila valdību.

Ulmaņa rīcības motīvi par izbraukšanas noliegumu uz ārzemēm bija tādi tamdēļ, lai, pirmkārt, uz āru nerādītu, ka mēs krieviem neticam un lai nedotu iemeslu viņu pārme-

tumiem vai pat citādi rīcībai, bet otrkārt, un tas ir galvenais, ka tad būtu radies neapprakstāms chaoss un panika, jo uz ārzemēm braukt gribētāju būtu bijis milzīgi daudz. Tik daudz, ka diez vai būtu atradusies valsts, kas visus būtu nēmusi pretim un izsniegusi iebraukšanas vīzas. Ja būtu izlaisti daži desmiti, simti vai tūkstoši, pret tiem un arī pret izlaidējiem būtu vērsies neapprakstāms naidis un zaīmošana, jo tāda nu vienreiz ir cilvēku daba, ka ar ārkārtīgu naidu vērsās pret tiem, kas tādā nāves briesmu brīdī, kā boļševiku okupācija, mēģinātu no tās izvairīties ar aizbraukšanu prom, kauču arī ar šādu aizbraukšanu aizbraucējs izglābtu ne tikai savu dzīvību vien, bet arī lielā mērā pakalpotu vispārības interesēm. Tāpēc Ulmanis sākumā nebija domājis braukt projām pats un nelaida arī nevienu citu.

Ulmanis bija pieķēries domai padoties Padomju prasībām un piekrist arī tam, ka sāk vienu otru Latvijas dzīves nozari boļševizēt, cerībā, ka Latvijas boļševizācija vai „pārorganizēšana uz jauniem pamatiem”, kā toreiz teica, vilksies drusku ilgāk par starptautisko notikumu attīstību, bet arī šai zinā Ulmanim nācās vilties.

Latvijas boļševizāciju virzīja uz priekšu daudz ātrāki, nekā to domāja pat pesimisti. Nav pilnīgi skaidri zināms, kādus priekšnoteikumus Ulmanis izdabāja no krieviem, pieņemot pēdējo prasības, bet ir zināms, ka viņš šādus noteikumus uzstādīja un krievi bija solījuši tos pildīt. Protams, ir ļaudis un valstis, kuŗu dabā nav pildīt pat rakstiskus līgumus, kur .nu vēl kādus sarunās dotus solījumus.

14. „Es palieku savā vietā.”

17. jūnija agrā rītā, kad krievu kaŗapulki bija jau pārnākuši robežu un sākuši okupēt mūsu zemi, es piezvanīju uz pili, kur kopš rudens Ulmanis dzīvoja, lai informētos par stāvokli. Man atbildēja, ka krievu kaŗaspēks gan nākot mūsu zemē iekšā, bet noteikumi mums esot savādāki kā Lietuvai. Galvenais, esot tas, ka Ulmanis arī turpmāk palikšot valsts prezidenta amatā. Valdība gan būšot jāsa-

stāda cita, bet amatos palikšot pat daži no vecajiem ministriem. Un tiešām, kad 21. jūnijā sastādījās jaunā Kirchenšteina valdība, tā stādījās priekšā Ulmanim kā valsts prezidentam. To nedarija tikai izglītības ministrs agronomijas prof. P. Lejņš, tagadējās komunistiskās Latvijas zinātņu akadēmijas vadītājs darbinieks. No šī solījuma izejot, tad arī Ulmanis savā radiatorunā 17. jūnija vakarā teica: „Es palieku savā vietā, jūs paliekat savās.”

15. Sacīkste ar laiku.

Nav bez zināma pamata dažu to mūsu diplomātisko darbinieku aizrādījumi, kas tolaik darbojās ārzemēs, ka Ulmanim savā runā vajadzējis pateikt teikumu: „Mēs piekāpjamies tikai varas priekšā”. Tad tiesiski, bet ne faktiski, mūsu stāvoklis būtu drusku labāks.

Bet Ulmanis, šis viens no visveiklākiem latviešu politiķiem, cilvēks ar ļoti asu prātu, redzīgu skatu, kas ļoti labi izprata netikai sīkās, bet arī lielās politikas notikumus, kādu laiku ticēja, vai vismaz likās ticam iespējai, ka viņš varēs palikt savā vietā, un frāze par piekāpšanos varas priekšā būtu varējusi būt šķērslis šādai iespējai. Esmu noteikti pārliecināts, ka Ulmanis to darija tamdēļ, lai nezaudētu sacīksti skrējienā ar laiku. Bet ne tikai Ulmanis vien likās tā domājam. Tā domāja un ticēja arī daudzi augstos amatos vai lielos uzņēmumos esoši vadītāji un bagātnieki, kam ārzemēs bija lieli kapitāli un kas varēja motorjahtās vai kā citādi pirmajās dienās vēl izklūt uz ārzemēm. Tie to nedarija cerībā, ka viņi varēs saglābt netikai savas galvas, bet pat arī daļu no saviem īpašumiem. Ne jau ar vieglu sirdi Ulmanim, kas tagad vairs bija tikai cieši apsargāts gūsteknis Rīgas pili, vajadzēja noskatīties kā ar viņa parakstu „Valdības Vēstnesī” publicē dekretus, kas vienu pēc otra atceļ viņa agrākos likumus, un iznīcina visus viņa agrākos veidojumus.

16. Prezidenta amata nodošanas akts.

Īsi pirms 14. jūlija, uz kuŗu bija izsludinātas jaunās Sacīmas vēlēšanas, Ulmanim kļuva zināms jauno varas ne-sēju lēmums apvienot atkal valsts un ministru prezidenta

amatus, tikai ne vairs Ulmaņa, bet Kirchenšteina rokās. Pēc A. Kvieša pilnvaru izbeigšanās, ar kabineta lēmumu abus šos amatus apvienoja un K. Ulmanis bija valsts un ministru prezidents. 1940. g. 21. jūnijā šos amatus atkal šķīra. Ulmanis palika tikai formālais valsts prezidents vēl apm. 3 nedēļas. Bet kad Ulmanis savu lomu boļševizācijas ievadījumā kā Rīgas pils gūsteknis bija izspēlējis, varēja formāli bezsāpīgi nolikvidēt arī Ulmani pašu. Galveno līnietki tad bija jau panākuši. Latviešu tauta bija atbrūnota. Vīsi, kam bija ieroči, arī aizsargi, tos bija jau nodevuši. Aizsargu organizācija arī formāli bija likvidēta, tāpat ievadīta visu citu nacionālo elementu izskaušana un armijas boļševizēšana.

14. jūlijs bija svētdiena, bet piektdienā pirms tam es ar dažiem paziņām iegriezos Virsnieku klubā paēst pusdienas, kur man bija norunāts satikties ar Ulmaņa vec. sevišķu uzdevumu ierēdni A. Briedi. Tur nacionālā inteligence vēl vārēja iegriezties, lai gan klubā pastāvīgi kā ūdens zāle apgrozījās jaunais kara ministrs gen. Dambītis, jaunais armijas komandieris gen. Kļaviņš un arī daži krievu virsnieki. Šai dienā Briedis man atnesa no Ulmaņa ziņu, ka nu arī man esot pilnīgi brīvas rokas. Līdz tam Ulmanis man bija licis palikt un turēties gatavībā, par traku nosaucot manu domu mēģināt no Latvijas izkļūt. Nu manu rīcības brīvību nekas vairs nesaistīja, kaut gan Kirchenšteina valdība mani bija atcēlusi no amata jau pirms 10 dienām.

Kad Ulmanim bija paziņots lēmums, ka valsts prezidenta amatu apvienos ar ministru prezidenta amatu, Ulmanis bija prasījis un Padomijas sūtņis un Maskavas komunistu partijas rezidents Rīgā Derevjanskis ar Višinski viņam bija noteikti apsolījuši, ka viņš, savu amatu noliekot, varēs no Latvijas izbraukt uz Šveici.

14. jūlijā ievēlētā jaunā Saeima jau nākošā svētdienā, 21. jūlijā, sanāca uz pirmo sēdi un tajā, nevis priekšlikumu un balsošanas veidā, bet komunistu partijas centrālkomitejas sekretārs Spure savā runā paziņoja, ka no šī brīža suverēnā Latvijas vara pāriet darba tautas rokās.

Otrā dienā, 22. jūlijā, plkst. 12.30 pilī parakstīja valsts prezidenta amata maiņas aktu. Kārlis Ulmanis valsts pre-

zidenta amatu nolika un Augusts Kirchenšteins parakstīja aktu, kas uzņemas valsts prezidenta amata pienākumu izpildīšanu. Nu bija formāli brīvas rokas arī Kārlim Ulmanim. Viņš, ticēdams, ka lielnieku varas vīru viņam dotu solījumu pildīs, bija sagatavojies izbraukt uz Šveici. Bāzelē viņam jau bija pasūtīta viesnīca. Bija jau sakravātas līdzī nēmamās lietas. Ulmanis ar nedaudz bagāžas uz Šveici būtu braucis pilnīgi viens. Plkst. 11, pirms prezidenta maiņas akta parakstīšanas, viņam no bankas bija atnesti 5000 latu ārzemju valūtā. Augusts Kirchenšteins pēc akta parakstīšanas nodeva Ulmanim robežu caurlaides zīmes, piebilzdams, ka pasi viņam vēlāk atnesīs Padomijas sūtnis Derevjanskis.

17. Ulmanim jāmaina maršruts.

Plkst. 1 pie Ulmaņa pilī ieradās Derevjanskis. Tikai viņš neatnesa apsolīto pasi. Derevjanskis Ulmanim paziņoja, ka viņa nodomam no Latvijas aizbraukt nekas ceļā nestāv. Tikai ārpolitiskie apstākļi esot tā sarežģījušies, ka Ulmanim jāmainot maršruts. Viņš varēšot braukt uz Krievijas dienvidiem un tur netraucēti dzīvot.

Ulmanis bija paredzējis tai pašā dienā izbraukt uz Šveici ar Berlīnes vilcienu, kas atstāja Rīgu plkst. 15.20, bet apm. tai pašā laikā vilciens caur Daugavpili atgāja uz Maskavu. Ulmanim nu bija jādodas pa šo ceļu. Viņam bija vēl 2 stundas laika. Pie Ulmaņa klāt bija adjutants Lūkins, sekretārs Rudums, atvadīties pie viņa bija aizgājis Teodors Veicherts un Alfreds Briedis. Atlikušo divu stundu laikā Ulmanim bija jāgatavojas tālam un nezināmam ceļam uz Krieviju. Līdzņemamās mantas bija jāpārkravā. Bija jāņem līdzī vairāk un siltākas drēbes, bet galvenokārt medikamenti, jo Ulmanis vispār nebija pie labas veselības un daudz lietoja dažādus medikamentus. Krievijā medikamentu bija maz un trimdas apstākļos diez vai ko būtu iespējams dabūt. Bet vajadzīgo medikamentu nebija pie rokas, jo gatavojoties braucienam uz Šveici, par tiem nebija jādombā. Nu Rudums un citi izskrēja pilsētā, lai aptiekās nopirktu Ulmanim vajadzīgos medikamentus. Ulmanis pats bijis aizņemts ar dažu lietu kravāšanu čemodanos. Bijis ļoti no-

spiestā garastāvoklī. Sarūgtināts un pakojoties itkā caur zobiem vairākkārt noteicis: „Velni, velni tādi!” Ulmanim uz Krieviju līdz braukt pēdējā brīdī izlēmis un dabūjis arī vajadzīgo atļauju sekretārs Rudums. Uz Šveici līdz viņš nebūtu braucis.

18. Ulmaņa pēdējais brauciens pa Rīgu.

Dažas minūtes pirms plkst. 3 Ulmanis bija gatavs aizbraukšanai. Pils pagalmā bija divas automašīnas. Viena Ulmanim ar sekretāru, otra čemodaniem. Uz staciju Ulmani pavadīt nevienam nebija atļauts. Līdz automašīnai viņu pavadīja adjutants un jaunais pils komandants plkv.-leitn. O. Neimanis. Nonākot no sava dzīvokļa pils vestibilā, Ulmanis piegāja pils šveicaram Bluķim, sniedza roku un aizkustinātā balsī teica: „Nu tad, Bluķi, tikpat uzticīgi kā jūs kalpojat man, kalpoiet arī tālāk.”

Pils pagalmā, atvadoties no saviem pēdējiem pavadoņiem un uzticamākiem līdzstrādniekiem, Ulmanis pateica: „Neizleiciet, saudzējiet sevi, jo jūs vēl, tāpat kā katrs latvietis, Latvijai būsiet vajadzīgi.”

Abas Ulmaņa automašīnas no pils pa Valdemāra ielu un Raiņa bulvāri devušās uz Vidzemes staciju, bet ne uz galveno ēku. Mašīnām bijis jāiebrauc pa vārtiem preču laukumā, iepretīm Raiņa bulvārim. Tur jau stāvējis atsevišķs III kl. vagonš, kurā Ulmanim bijis jāaizbrauc.

Pēc Ulmaņa ilggadīgā šofera Ānīša atstāstījuma, kad automašīnas piebraukušas vagonam, Rudums ar otra šofera palīdzību tūdaļ rūpējies par mantu novietošanu vagonā. Ulmanis ar rudens mētelī mugurā un spieķīti pie rokas izkāpis no mašīnas. Uz otras rokas viņam bijusi vilnas sega. Nonākot pie vagona, Ulmanis sagrīlojies, kā triekas ķerts, sagumis un spieķis viņam izkritis no rokas. Kad Ānītis piesteidzies, lai pasniegtu Ulmanim spieķi, viņš to nav nēmis, bet ar plecu pret vagona sienu pie kāpnēm atspiedies, ļoti smagi un šņukstoši elpojis. Bīriņu atpūties, Ulmanis iekāpis vagonā un nav vairs parādījies pat pie loga. Tikko visi mantu saiņi bijuši vagonā ienesti un tajā iekāpis Ru-

dums, vagonš sācis kustēties, lai to piekabinātu Maskavas ātrvilcienam.

Tā no Latvijas tika atrauts un aizvests prom tas vīrs, kas Latviju bija radījis un izveidojis, kas Latvijai bija veltījis visu savu mūžu un kas viņu mīlēja vairāk kā dažs labs no mums, tas vīrs, kuŗa vārds nav šķīrāms no Latvijas vārda. Ar viņu brīvās Latvijas valsts cēlās un reizē ar viņu tā iegrīma pūsnakts dzelmēs.

19. Prezidenta liktenis.

Par Ulmaņa tālākām gaitām un likteni ir daudz baumots un dzirdēts daudz leģendu. Bija ļaudis, kas teicās droši zinām viņu Amerikā, bija ļaudis, kas paši viņu esot redzējuši, satikuši un runājuši Zviedrijā, Stokholmas skērās. Bija ļaudis, kas viņu bezcerīgajā lielnieku gadā paši bija dzirdējuši runājam kādā mistiskā ārzemju raidītājā. Pat vācu okupācijas laikā kāds ļoti redzams politiķis teicās droši zinām Ulmani Zviedrijā. Somu prese kādreiz rakstīja, ka Ulmanis ceļā uz Maskavu miris ar sirdstricku, zviedru prese 1945. g. vasarā rakstīja, ka Ulmanis strādājis Krievijā kādā kolhozā par agronomu un tur miris ar trieku. Tās visas nav reālas ziņas, bet ir tikai skaistas leģendas.

Es tiku lasījis vēstules, ko Ulmanis pēc savas aizsūtīšanas uz Krieviju bija rakstījis uz Rīgu savaļ svainei, sava brāļa vedeklai, savaļm bijušam adjutantam un kādam Rīgas grāmatu veikalam. Pēc tām varēja spriest, ka Maskavā no Ulmaņa jau ir atšķirts tā pavadītājs sekretārs Rudums, par kuŗu pēc tam vairs nebija nekādu ziņu. Tad Ulmanis diezgan stingrā čekas uzraudzībā dzīvoja Vorosilovskā. Ārēji viņam ir gājis diezgan grūti. Šad tad viņš lūdza, lai viņam aizsūta drēbes. Bija ļoti pateicīgs vairākās vēstulēs par aizsūtītām pārtikas vielām, it sevišķi par pupiņu kafeju, jo kādā vēstulē viņš piemin, ka tā viņa sirdij bijusi ļoti derīga, pēc divu tasišu izdzeršanas pulss tūdaļ paaugstinājies no 68 uz 72.

Režīms, kā var spriest, Ulmanim nav bijis viegļais. Kādā vēstulē, no cenzūras nebaidīdamies, un šo vēstuli kā par brīnumu bija saņēmuši arī adresāti, viņš sevi nosauc par arestantu, jo tā ar viņu turienes iestādes apejoties. Ar līdzekļiem Ulmanim Vorosilovskā bijis diezgan šauri. Vēstulēs

viņš raksta, cik tur veikalos un tirgū viss dārgs. No tā var spriest, ka viņš ir varējis iziet uz pilsētu, uz tirgu. Par naudu, ko radnieki viņam bija aizsūtījuši, Ulmanis kādā vēstulē raksta, ka daļu no tās viņš neaizskārs, bet atliek sānus, lai taupītu un iekrātu ceļa naudu atpakaļ uz dzimteni. Tā tad par dzimteni un par atgriešanos uz mājām Ulmanis ir nemitīgi domājis.

20. Ulmaņa garīgās intereses trimdā.

Apbrīnojama ir Ulmaņa garīgā rosme un intereses grūtajos trimdas apstākļos. Viņš pastāvīgi lūdz izsūtīt viņam dažādas grāmatas. Ulmanis seko visiem jaunākiem notikumiem, bet it sevišķi saimnieciskaj dzīvei Latvijā arī boļševiku valdības laikā. Viņš pasūta laikrakstus, žurnālus, bet it sevišķi daudz rakstamā papīra. Tā tad viņš studē, strādā, raksta. Tas ir Ulmanis. Kādā vēstulē viņš lūdz tam aizsūtīt biografisko vārdujcu „Eš viņu pazīstu” un „Latvju rakstus”, piezīmēdams, ka tur esot kāda tautiete, kas jau ilgus gadus esot prom no Latvijas, bet neesot zaudējusi savu interesi par latviskumu. „Latvju raksti” tai sagādāšot lielu prieku.

Šī tautiete, kad vācieši ieņēma Vorošilovsku, atgriezās Latvijā. Viņa apmetās Augšzemgalē, netālu no Daugavpils un atveda dažas pēdējās ziņas par Ulmani. Pārbaudot viņas stāstījumu ar dažiem faktiem Ulmaņa no Vorošilovskas rakstītās vēstulēs, šim stāstījumam var piešķirt diezgan lielu ticamību.

Ulmanis Vorošilovskā bijis nometināts nelielā jumta istabīnā kādas iestādes nama pagalma būvē. Viņš varējis brīvi pastaigāties, šad tad izjēt arī pilsētā, bet katra iziešana un pārnākšana viņam bijusi jāpiesaka. Tad, kad Ulmanis izgājis, pēc minētās tautietes vērojuma, viņam sekojuši čekas novērotāji. Par ēdienu Ulmanim vajadzējis gādāt un rūpēties pašam, bet šai zinā viņam gājis grūti, jo slimojis ar kuņģa kataru un visādām citām kaitēm. Bieži nekā nav varējis ēst. Mantiņu Ulmanim bijis diezgan daudz un viņš pastāvīgi arī strādājis. Diezgan bieži ar pārtikas līdzekļiem Ulmanis izlīdzējis arī šai tautietai. Viņas vīrs minētā iestādē bijis, cik atceros, dārznieks vai sētnieks. Kad Ulmanis pie-

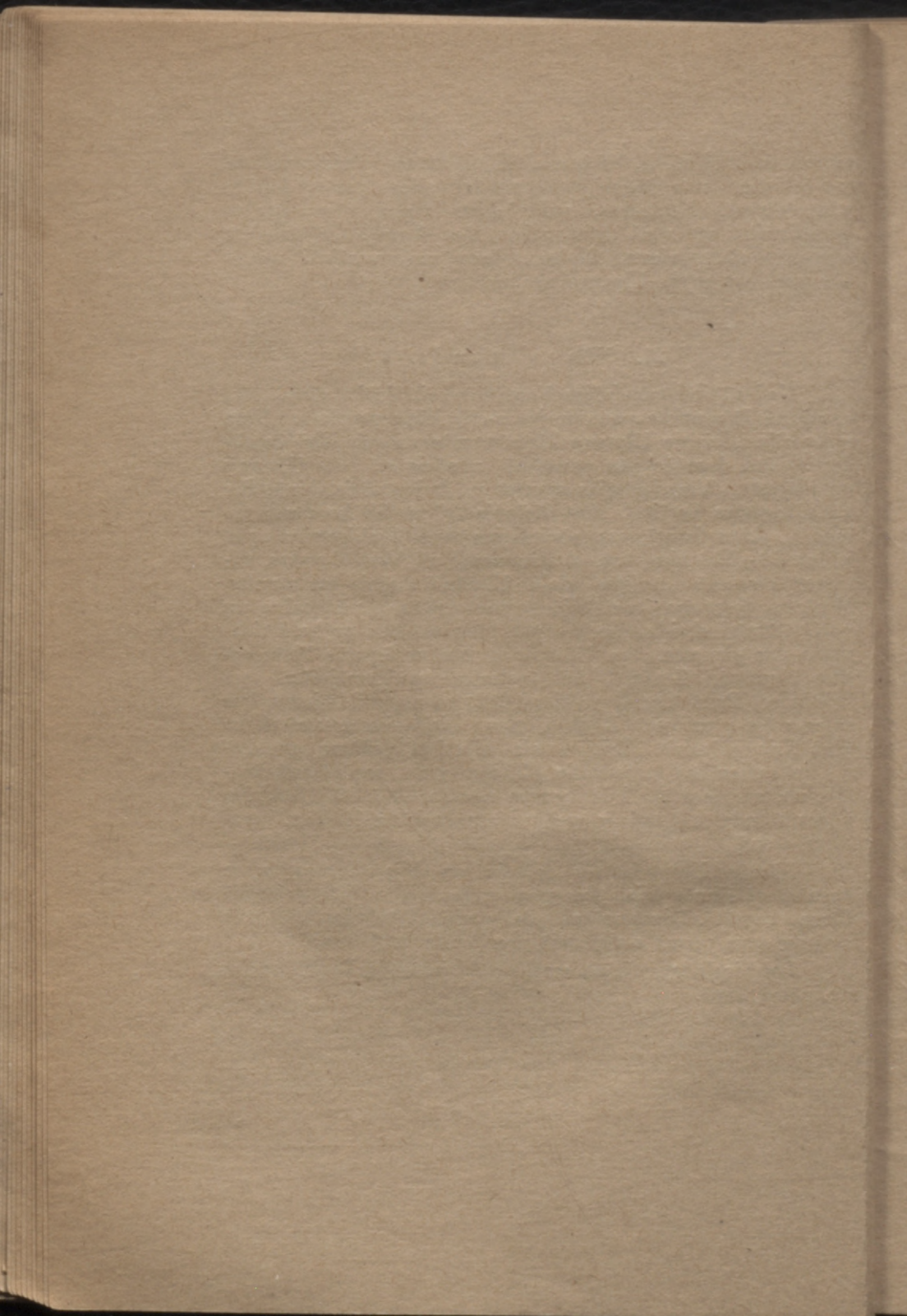
viņiem šad tad nācis, kā teicis, lai parunātos latviešu valodā, tas čekistiem nav paticis un šiem latviešiem par to bijušas nepatīkšanas. Neatceros, vai čekisti viņas vīru par to apcietinājuši vai viņš tāpat miris, bet Latvijā šī tautiete bija atgriezies viena. No sava loga viņi varējuši redzēt pār pagalmu uzeju Ulmaņa istabinā.

21. Nāves stunda.

Kad vācieši tuvojušies Vorošilovskai, kādu rītu mazā gaismiņā šī tautiete pamodusies no trokšņa pagalmā. Viņa ieraudzījusi, ka pie Ulmaņa kāpnēm nonesti stāv divi čemo-dani. Tad divu čekistu pavadībā nonācis arī pats Ulmanis un aizvests. Viņa pārējās mantas palikušas tā istabinā. Pēc kāda kaņavīra liecības, kas kalpoja vācu SS komandā un bijis Kaukaza frontē, kad vācieši ieņēmuši Pjaķigorsku, apm. kādus 80–100 klm uz austrumiem no Vorošilovskas, turienes cietumā atrastas daļa Ulmaņa drēbju un mantas. Minētais kaņavīrs tur bija ieguvis Ulmaņa pildspalvu un nazi. Pilnīgi skaidru liecību par to nav, bet ar lielu ticamību var pieņemt, ka Ulmaņa gaitas noslēgušās Pjaķigorskas cietumā. Zināmu, bet netiešu apstiprinājumu tam sniedz arī Britu Enciklopēdijas 1942. gada papildsējums, kur sniegta īsa prezidenta Kārļa Ulmaņa biogrāfija ar atzīmi, ka viņš Krievijā miris. Briti toreiz bija ļoti cieši un tuvi Padomju savienības sabiedrotie. Tāpēc viņu iegūtā informācija no krieviem var būt diezgan ticama. Kārlim Ulmanim nāves stunda tā tad ir varējusi atnākt kādā 1942. g. atvasaras dienā.

Kāmēr Ulmanis vēl dzīvoja un bija Latvijā, viņa sirsnīga vēlēšanās bija, lai pēc nāves to guldītu dzimtajā Bērzes kapsētā, līdzās mātei. Bet tagad latviešiem pat nav zināma sava pirmā un pēdējā prezidenta kapa vieta.

Lai viegls ir svešuma smilts auklējums Kārlim Ulmanim nezināmā kapā.

II

MUNTERS

1. Tragiska figūra diplomātijas skatuvē.
2. Nacionālās prioritātes trūkums.
3. Francijas sūtņa vēstuļu samainītās aploksnes.
4. Muntera loma.
5. Musolini nolīdzina Munteram ceļu pie Hitlera.
6. Vai austrumu tīklos?
7. Pirmās NKVD automašīnas Siguldā.

1. Traģiska figūra diplomātijas skatuvē.

Ar Latvijas neatkarības saulrieta likteni ir saistīts arī kāda vīra vārds, ko var zināmā mērā uzskatīt par traģiski neiederīgu figūru mūsu valsts politiskās attīstības un bojāejas vēsturē. Tas ir ilggadīgais ārlietu ministrijas ierēdnis un pēdējo gadu ārlietu ministrs Vilhelms Munterš. Par viņu daudz baumots jau pirms 17. jūnija, bet vēl vairāk tīri fantastisku stāstu dzirdēts pēc tam.

Ar to Munteram nodarīts vairāk pārestības nekā viņš īstenībā pelnījis. Bet vislielāko pārestību Munteram nodarījis liktenis un daži cilvēki, izvirzot viņu lomā, kādu viņš Latvijā un nekādā gadījumā nevarēja tēlot citādi kā tikai politiskas traģēdijas amplitūdā. Es negribu Munteru ne nosodīt, ne attaisnot, bet pieskarties viņa lomai Latvijas politiskajā dzīvē no tīri cilvēciski izprotoša viedokļa, kāds līdzšinējos Muntera vērtējumos nav pielietots.

Vilhelms Munterš, kas Kremlī parakstīja līgumu par krievu kaŗaspēka bāžu ierīkošanu Latvijā, un kas bija galvenais asistents Ulmanim pie viņa izšķiršanās un lēmuma par krievu okupācijas armiju ielaišanu 17. jūnijā, pats ir traģiska figūra. Munterš bija ideālākais, apdāvinātākais un piemērotākais ārlietu ministrs, kāds Latvijai bijis un kādu tā būtu varējusi vēlēt. Muntera dotības šim amatam tālu pārsniedza visas tā prasības un arī agrākos precedentus. Bet tai pašā laikā Munterš nekad nedrīkstēja būt atbildīgais Latvijas valsts ārlietu ministrs, un pie tam divu iemeslu dēļ. Pirmkārt, viņš nebija latvietis. Viens no vecākiem viņam bija vācietis, otrs igauņis. Pat Lāčplēša kaŗa ordeni Munterš nebija izpelnījies kā Latvijas, bet kā Igaunijas armijas kaŗavīrs. M. brālis bija atbildīgā dienestā Vācijā, viņa citi ģimenes locekļi 1939. g. repatriējās uz Vāciju. Bet otrs un galvenais iemesls tas, ka Munterš nebija ne saaudzis, ne iesakņojies latviešu dzīves un kultūras tradīcijās.

2. Nacionālās prioritātes trūkums.

Ir viselementārākais sociālais likums, ka politiķi, valdības vīri, tiesneši un ideologi nevar nevienai tautai būt no cittauniešiem. Mūsu kultūras vēsture pazīst gadījumus, kad cittaunieši kļuvi par nacionāliem ideologiem, piem. Garlībs Merķelis, Laubes Indriķis, Aleksandrs Vebers, bet tie bija pilnīgi ieauguši mūsu tautas nacionālajā vidē. Munterš tāds nebija. Viņa iecelšanai par ārlietu ministru bija ļoti nelāgas atskaņas latviešu sabiedrībā, inteligencē, virsnieku aprindās. Ministra amatā nevar būt cilvēks, pret kuru tautā nav uzticības, kauču arī tas būtu ar tīri vai pārcilvēciskām spējām apveltīts.

Ulmaņa valdībā pēc 1934. g. nebija daudz izcilu ministru ar sevišķi labām galvām. Bez paša Ulmaņa tādas vēl tikai bija Skujeniekam, Jūlijam Auškapam, Munteram un vēl dažiem. Ir tiešām traģiski, ka pēdējais, būdams viens no spējīgākiem, tautā bija visnepopulārākais. Tāpēc viņa iecelšana par ārlietu ministru bija liktenīga kļūda. Augstākā karjera, par kādu Munterš drīkstēja sapņot un līdz kādai viņu drīkstēja virzīt, būtu bijis viņa kādreiz pildītais ārlietu ministrijas ģenerālsēkretāra amats.

Bet ja Ulmanis izšķīrās iecelt Munteru par ārlietu ministru, tad tāpēc, ka spējām un uzticībai sev, sevišķi pēdējai, Ulmanis veltīja lielāku vērību, kā sabiedriskajai domai. Vadoties no šiem princīpiem, Ulmanim vienā otrā gadījumā nelaimējās dažām nozarēm atrast īsti piemērotus vadītājus. Kā veikls un spējīgs darbinieks Munterš bija ieguvis Ulmaņa uzticību kopš tiem laikiem, kad viņš bija Baltijas valsts nodaļu vadītājs un Ulmanis ministru prezidents un ārlietu ministrs. Šī uzticība auga un pastāvēja līdz galam. Tā Munteram atvēra visas durvis un iespējas. Turpretim kāda cita ministra gadījumā, kur cilvēks ar spējām un aktierisku veiklību taisīja žilbinošu karjeru, uzticībā Ulmanim nācās pievērties.

Par spējām un uzticību Ulmanis uz visām Muntera negatīvajām reakcijām atklātības domās skatījās caur pirkstiem. Būsim atklāti: šī reakcija bija daļēji mākslota, pārspīlēta. Bet viena lieta tomēr gāja pāri pat parastās konvencionālītātes robežām. Tādas bija, piem. Muntera mistiskās laulības.

Lai novērstu kādu paklusu, bet nedibinātu baumu, Muntera ārlietu ministra amatam bija ērtāka apprecēšanās. Viņš apprecēja kādu Rīgas advokāta šķirtu kundzi, pēc tautības krievieti, kaut gan paša abi vecāki bija no divām citām nelatviešu tautībām. Ievērojot Muntera izcilo stāvokli Latvijas valdībā, ar šīm nelatviskajām laulībām viņš savu nacionālo pozīciju padarīja vēl neveiklāku. Bet jaunā ārlietu ministra kundze arī pēc kāzām lielu daļu laika pavadīja šķirtā vīra dzīvoklī. Vēl vairāk. Tai dienā, kad Munteru iecēla par ārlietu ministru, darbam ministrijā izbeidzoties, pirmo vizīti viņš nodeva savas kundzes šķirtā vīra dzīvoklim. Gadījumi ar konfidenciali adoptētiem bērniem un kristību svinību fotografijas „Atpūtā” bija diezgan misteriozi.

3. Francijas sūtņa vēstulei samainītās aploksnes.

Muntera apprecēšanās un baumas, kas par to cirkulēja Rīgā, bija dzīvu pārrunu priekšmets arī diplomātiskajā korpusā. Kādreiz vēsturniekiem būs interesants uzdevums ārlietu ministriju arhīvos papētīt, ko attiecīgo sūtniecību vadītāji toreiz par šo lietu savos diplomātiskajos pārskatos ziņojuši savām valdībām. Bet ar Francijas sūtņa ziņojumu norisinājās pavisam neveikla situācija. Sūtnis Francijas valdībai bija rakstījis ziņojumu par Muntera apprecēšanos, ko Rīgā par to runāja un kādu iespaidu tas atstājis sabiedrībā. Otru vēstuli sūtnis rakstījis mūsu ārlietu ministrijai, bet sekretāriātā abu vēstulei aploksnes samainītas. Kad mūsu ārlietu ministrijas ierēdņi saņēma Francijas sūtņa vēstuli, to nodeva Munteram. Tas izaicināja sūtni pie sevis un, pēc lietišķas sarunas par kādu politisku jautājumu, nodeva vēstuli atpakaļ kā nepareizi atsūtītu. Dažas nedēļas pēc tam Francijas sūtnis Rīgu atstāja. Viņu nomainīja cits sūtnis.

4. Muntera loma.

Vai Munterš bija uzticīgs Ulmanim? Noteikti. Viņš bija ļoti labs un vērtīgs padomnieks, ne mazāk darbīgs kā pats Ulmanis. Viņš Ulmanim ieteica arī citus spējīgus darbiniekus.

Katreiz no ārzemēm braukdams, Munters atveda Ulmanim ļoti vērtīgas visjaunākās grāmatas un pie tam par tādiem jautājumiem, kas Ulmanim bija ļoti tuvi un kas varēja dot vērtīgas idejas Latvijas izveidošanai pēc Ulmaņa iecerētiem plāniem. Muntera dāvinājumi lielā mērā papildināja Ulmaņa 6000 sējumu lielo ļoti vērtīgo privāto bibliotēku.

Vai Munters kā ārlietu ministrs godīgi un sirdsapziņīgi aizstāvēja Latvijas intereses starptautiskajā politikā? Nav ne mazāko šaubu, ka Munters darīja visu, ko spēja Latvijas labā. Vēl vairāk, Munters būtu darījis par pārcilvēcīgo, lai Latvijas stāvokli nostiprinātu un uzlabotu, jo tā bija cīņa arī par paša stāvokli un labklājību. Bez Latvijas un bez Ulmaņa Munters nekad nebūtu bijis tas, kas viņš bija. Bet aprādīto iemeslu dēļ panākumi nerezultējās ar īsti sekmīgu ārpolitiku. Munters bieži bija līdzīgā stāvoklī kā kaķis uz ledus.

Munters bija brīvmūrnieku ložas loceklis un šīs organizācijas labos sakarus viņš arī izlietoja kā derīgu ieroci savā diplomātiskajā darbībā. Svarīgos amatos viņš novietoja šīs organizācijas locekļus. Kādi atbildīgākie ārlietu ministrijas ierēdņi nākuši no šīs frontes, tas redzams no lielās starptautiskās brīvmūrnieku rokas grāmatas, Amaltea, Vīnē 1932. Munteram neizdevās Ulmani pataisīt par brīvmūrnieku, bet toties viņš pilnīgi nolīdzināja kādreiz gandrīz nepārejamo politisko ieskatu plaisu, kāda pastāvēja starp Ulmani un latviešu brīvmūrnieku vadītāju, RLB priekšnieku A. Krastkalnu. Šim izlīgumam bija jūtamas sekas latviešu sadzīvē Rīgā.

5. Musolini nolīdzina Munteram ceļu pie Hitlera.

Vai Munters paslepus kalpoja vāciešiem un veicināja vācu ārpolitikas interes, kādas baumas par viņu cirkulēja? Noteikti nē. Bet otrādi gan. Zinādamas savu situāciju, savu vācisko izcelšanos un noraidīgo izturēšanos pret to latviešu sabiedrībā, Munters ārkārtīgi centās radīt nevācisku ārpolitiku. Bet tā atkal bija kļūda, jo Muntera rīcība nebija

brīva, nacionālu interešu vadīta, bet to noteica bailes no paša ēnas. Tāpēc Munters ļoti bieži Latviju iemanevrēja ārpolitiskas izolācijas stāvoklī. Tas notika arī pret Vāciju, it sevišķi 1939. g. Pēc krievu bāzu nodibināšanas un vāciešu repatriācijas, Latvijas ārpolitikas attiecības ar Vāciju bija kļuvušas augstākā mērā saspīlētas, ne tikai politiskā, bet arī saimnieciskā plāksnē, kas rezultējās sarežģījumos par Baltijas vācu īpašumiem Latvijā. Šīs lietas dēļ savu finansu ministra amatu jau bija pazaudējis Valdmanis, bet ar Munteru vācu ministrijas nemaz neielaidās sarunās. Lai stāvokli saglābtu, Munteram bija jātieks pie Hitlera, bet tas Latvijas sūtņa lūgumu pēc audiences Munteram trīs reizes noraidīja un Munteru nepieņēma. Tad Munters drāzās uz Romu un ar Musolini starpniecību beidzot piekļuva pie Hitlera. Šī saruna starp Hitleru un Munteru notika, ja pareizi atceros, 1940. g. pavasara pusē. Tā saspīlējumu starp Latviju un Vāciju lielā mērā atslābināja, ko vēl paveicināja Latvijas kredītbankas direktora Andreja Bērziņa Berlīnē noslēgtais līgums par samaksu vācu Latvijā atstātiem nekustamiem īpašumiem. Kā raksturīgu sikumu var atzīmēt, ka par savu sarunu ar Hitleru Munters ļoti sīki informēja Ulmani un savus draugus, bet ministru kabinetā bija sniedzis tikai īsu formālu ziņojumu.

Totiesu Munteram ir gan bijušas labas attiecības ar kādas citas lielas valsts informācijas dienestu, bet ne austrumu pusē. Kas būs izstudējis lielo slepeno dienestu vēsturi, piem. R. W. Rowan'a „The Story of Secret Service” (738. lpp.) un E. H. Cookrigde „Secret of the British Secret Service” (1948.), tas sapratīs, kā šādas informatīvas attiecības zināmu dienestu un ārlietu resoru vadību starpā nav nekas neparasts. Bet šādi sakari noteikti nav nākuši Latvijai par ļaunu.

6. Vai austrumu tīklos?

Vai Munters ir slepeni sadarbojies ar kādu austruma lielvalsti, kas nācis Latvijai par ļaunu, par ko savā laikā daudz baumots? Liekas gan, ka nē. Bet ar Muntera kundzi lieta varētu būt bijusi savādāka. Pēc kāda dokumenta

spriežams, ka šīs valsts iestādēm bijuši sīki zināmi visi Muntera vājie punkti un sakari, bet pats Munterš šais tīklos tieši, šķiet, nebūs bijis ievilkts. Totiesu šīs varas pārstāvji Rīgā beidzamā gadā ļoti cieši lencā kādus augstākus ierēdņus un dažus M. draugus, īpaši tos, kas mīlēja bohemu un stipro tvanu. Sevišķi aktīvs un sekmīgs šai virzienā bija krievu pēdējais militārais atašejs Rīgā. Ja tiešos un dziļos tīklos būtu bijis pats Munterš, tad blakus pūles gar mazākiem gariem nebūtu bijušas vajadzīgas.

Alfrēds Bērziņš savās atmiņās par Latvijas boļševizāciju atzīmējis, ka krievu bāžu laikā laikrakstā „Rīts” parādījies raksts ar parakstu K. K., kas bijis neparasti labvēlīgs krievu politikai. Pārsteigums bijis, ka par tā autoru izrādījies pats ārlietu ministrs Munterš. Apstākļu pareizībai godu dodot, tomēr jāsaka, ka minētā raksta autors nav Munterš, bet „Rīta” redakcijas loceklis K. Karulis. Viņš bija ministru kabineta, valsts kancelejas un ārlietu ministrijas referents „Rītā”, pēc ieskatiem mazliet pakreiss, „Letas” vice direktora Rozes znots. Komunistu pirmās okupācijas laikā viņš bija viens no vislabāk atalgotiem žurnālistiem Rīgā, darbotamies „Brīvā Zemnieka” redakcijā. Arī tagad šis žurnālists nav emigrācijā, bet dzimtenē. Ir tiesa, ka idejas un bieži arī dispozīcijas rakstiem par ārpolitiku deva ārlietu resora vadītājs vai valsts kancelejas ierēdņi pēc Ulmaņa norādījumiem. Bet tik svarīgā lietā kā attiecībās ar Krieviju, Munterš nekad nedevis idejas žurnālistiem bez sazināšanās ar Ulmani. Bet Karulis bija paša Ulmaņa iecienītākais reportieris, kuņam Ulmanis ar saviem ierēdņiem bieži deva idejas dažādiem rakstiem. Ja krievu bāžu laikā laikrakstos parādījās daži šķietami „nekonsekventi” raksti, tad valsts vadība un ārlietu resors ļoti labi zināja politiskos nolūkus, kādiem šādi raksti bija vajadzīgi. Zinot latviešu sabiedrības noraidīgo nostāju pret Munteru, nav liela varonība vēl tagad mest ēnu uz viņu par 1939./40. gada notikumiem, pie kuņiem viņam tieši nemaz nav bijusi tik liela daļa. Katram ir sava saujiņa melnzemes, ko tas uzmanīgi paslēptu, kā Zaratustra savu patiesību, azotē nes. Munteram tā nebūt nav maza. Arī citiem būs, ja paskatīsies. Bet nebūtu īsti korrekti kāda piemiņu apgrūtināt ar nepiedienīgiem smagumiem.

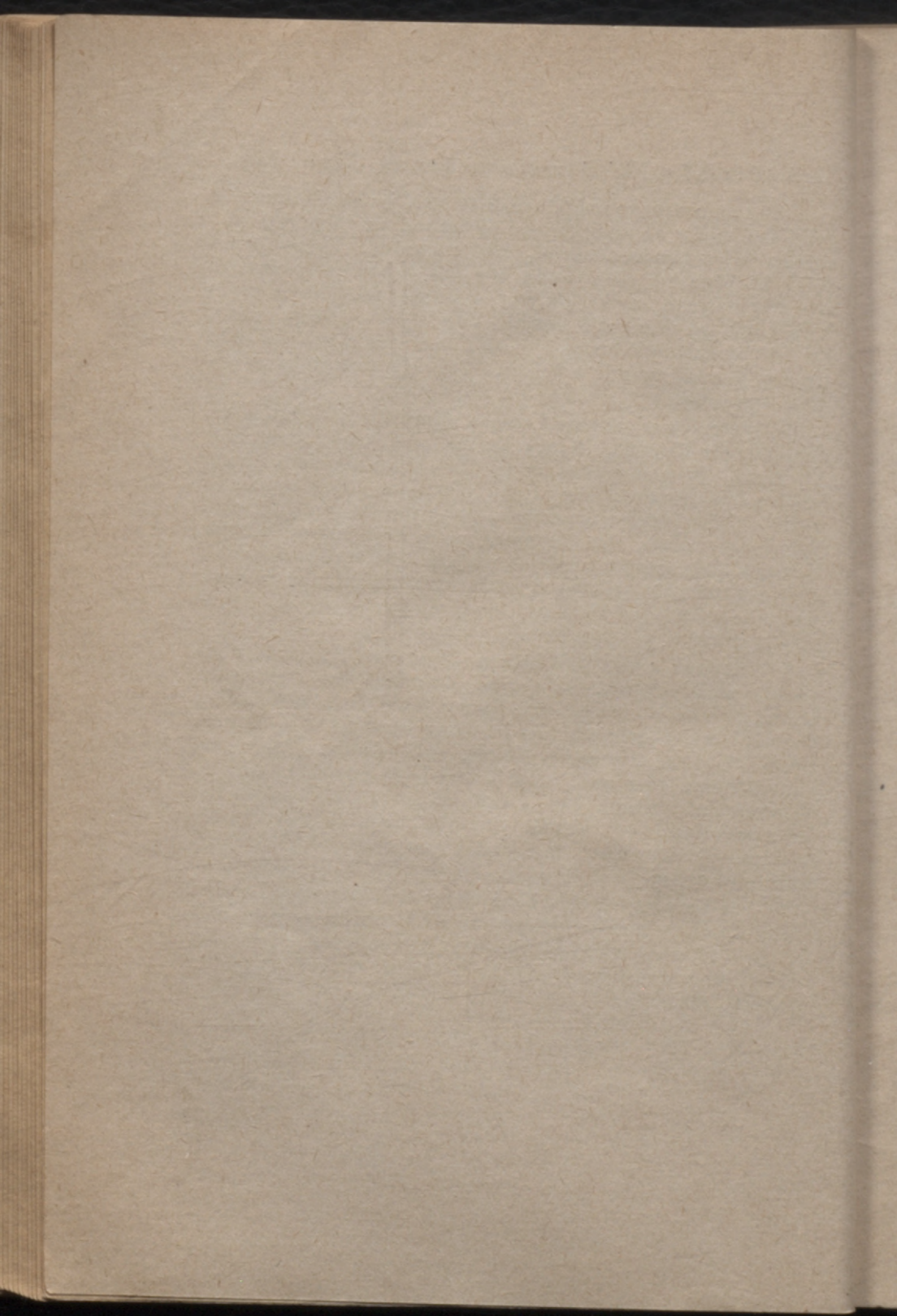
7. Pirmās NKVD automašīnas Siguldā.

Pēc ministru kabineta maiņas 21. jūnijā, Munters ar sofistisku mieru ar savu ģimeni aizbrauca uz Siguldu, kur dzīvoja savas kundzes pirmā vīra vasarnīcā. Dažas dienas vēlāk kādā paagrā rīta stundā pie šīs vasarnīcas piebrauca trīs automašīnas, no kuņām izkāpa jaunais iekšlietu ministrs Vilis Lācis un daži citi kungi. Vilis Lācis gribēja rādīt, ka viņš ir galvenās lomas spēlētājs, bet īstie galvenie bija tie, kas gandrīz nemaz nerunāja. Tie Munteru līdz ar ģimeni sasēdināja automašīnās un aizveda.

Munters bija pirmais Latvijas ministrs, ko arestēja un deportēja uz Krieviju. Kļuva zināms, ka viņš noņemtiņš Voronežā. Ir pārbaudītas ziņas, ka sekojošā ziemā viņa kundze bija rakstījusi uz Rīgu pirmajam vīram un lūgusi izsūtīt dažus mājsaimniecības priekšmetus un mēbeles. Valodas un raksti, ka Munters vēlāk bijis augstos amatos Maskavā, pat rietumu nodslas vadītājs ārlietu komisāriātā, ka viņš Voronežā dzīvojis 8 istabu dzīvoklī (tad, kad krievu ģenerāļiem un maršaliem ir tikai 2 istabiņas), tuvāk paanalizējot, izrādījās par baumām.

Krieviem nebija vajadzīga ne Muntera labā galva, nedz viņa veiklās diplomāta spējas. Krieviem labu galvu un veiklu diplomātu ir pašiem diezgan starp viņu zverinātiem dogmatikiem. Krieviem bija vajadzīgs tikai tas, ko Muntera zināja. Un Munters zināja daudz, ļoti daudz. Tāpēc arī viņu panēma kā pirmo. Kad krievi bija ieguvuši to, ko Munters zināja, viņa loma, traģiskā loma, bija galā. Vai Munters vēl dzīvo? Varbūt viņš vēl kur velk kādas nožēlojamas dzīves stundas, bet drīzāk gan domājams, ka viņš vairs nav dzīvo starpā.

Vai Latvijas liktenis būtu bijis savādāks, ja Latvijas ārpolitika ilgus gadus nebūtu bijusi sasaistīta ar nacionālā bastarda Muntera vārdu? Savos gala rezultātos — nē. Bet dažas Latvijas vēstures lapas puses būtu tīrākas un nacionāli cildenākas.

III

LATVIJA LIELĀS POLĪTIKAS
AIZKULISĒS

1. Baltijas telpa lielo interešu lokā.
2. Čerčils par Latvijas stāvokli un Padomijas garantijām.
3. Kamdēļ Staļins slēdza līgumu ar Hitleru?
4. Krievijas „ofensīves” sākums Baltijā.
5. Pēc Polijas sadalīšanas angļu ārpolitika tuvojas atkal Krievijai.
6. USA ārlietu vadība uzmanīgi seko notikumiem Baltijā.
7. Vai Latvijai bija līgums ar Vāciju?
8. Latvijas zelts lielās politikas svaru kausos.
9. Hitlers Napoleona pēdās.
10. Pēdējais mēģinājums vai vislielākā vēstures kļūda?
11. Pagrieziena sākums.
12. Staļins personīgi prasa Latvijas inkorporācijas atzišanu.
13. Baltijas valstis kļūst par lielās politikas centrālo problēmu.
14. Ruzvelta priekšlikums izvest latviešus no Latvijas.
15. Hells ar Ruzveltu pēdējā brīdī glābj Latviju.
16. Maskavas konference sašķoba Latvijas stāvokli.
17. Kā Teheranā izlēma Latvijas likteni.
18. Ruzvelta tēvocis Džo.
19. Drama kaimiņos.
20. Angļu kara flote uz Baltijas jūru.
21. Lielā maiņa rietumos.
22. Sūtņu pilnvaras praksē.

1. Baltijas telpa lielo interešu lokā.

Ar 17. jūnija okupāciju Latvijas valsts suverenitāte beidza eksistēt tikai faktiski. Tiesiski Latvijas neatkarība vēl turpināja pastāvēt. Arī politiski Latvija vēl bija faktors, un pie tam diezgan ievērojams, lielo notikumu aizkulisēs.

Pēc 17. jūnija lielajā politikā sākās sīva cīņa par Latvijas tiesisko stāvokli un par latviešu tautas likteni. Šī cīņa šodien vēl nav beigusies. Bet tā un tās rezultāti ilgu laiku bijuši augstākā mērā slepeni. Par to tikai ļoti maz ir zinājuši arī mūsu oficiālie pārstāvji. Viņi gan ir darījuši ļoti daudz, likuši akmentiņu pie akmentiņa, dūruši vienu lāpsta dūrienu pēc otra, lai veicinātu Latvijas faktiskās neatkarības atjaunošanu. Sevišķi to var teikt par ļoti aktīvo un impulsīvo mūsu nelaiķi sūtni Vašingtonā Dr. Alfr. Bīlmani. Turpretim ir arī ļaudis, kuŗu aktivitāte dažādu apstākļu dēļ nav bijusi ne tik liela un arī ne tik sekmīga, bet informācija tautiešiem tai pašā laikā nereāli illūzora. Ja salīdzina iespējamus avotus, svarīgākos lēmumus, oficiālos paziņojumus un lielo valsts vīru publikācijas par šo jautājumu ar to, kas agrāk un arī vēl šodien mums tiek teikts, tad starpība ir ļoti liela. Tas var nozīmēt, ka informācija par Latvijas stāvokli un dažiem agrākiem un visjaunākiem lielās politikas notikumiem ir dažāda, tāpat kā dažāda ir arī šo notikumu izpratne, izvērtējums un viedokļi.

Šai vietā sakopotiem faktiem un viedoklim, kas no tiem izriet, nav pretenziju, lai to uzskatītu par nemaldīgi pareizu. Bet — atkārtosim un vēlreiz uzsvērsim — kam mīļa Latvija un kam svarīgs mūsu tautas un valsts liktenis, tiem sava sprieduma izveidošanai šie savāktie materiāli varēs noderēt, ja ne akceptēšanai, tad vismaz kritiskam salīdzinājumam un pārdomām. Ja apskats šo mērķi sasniegtu, sakošanas pūles savu uzdevumu būtu attaisnojušas.

Lielajā politikā notikumu attīstību nosaka ne tik daudz tiesības, kā atsevišķu valstu intereses un to saskaņošana

vai pretešķības. Dažu lielo valstu interešu kopības vai pretešķības politika tad nu ir tā, kas jau sākot ar drūmajām pirmskaņa mākoņu savilkšanās dienām, kara laikā un pēc kara pasaules nokārtojuma posmā ir netikai ietekmējusi, bet arī noteikusi Latvijas un latviešu tautas likteni.

Jau 1938. gadā, kad Hitlera Vācija ar strauju tempu bija nobeigusi savu bruņošanās un militārās varas atjaunošanas pirmo posmu un sākusi ekspansiju Eiropā ar citu valstu teritorijas un tautu iekļaušanu Vācijā, bija skaidrs, ka pasaule joprojām pretim jaunam karāam. Laiks pēc tam līdz pirmajām zalvēn pie Polijas robežām īstenībā bija tikai koalīciju dibināšanas un spēku grupēšanas periods. Un tajā tad jau citi, lielāki spēki, sāka izlemt Latvijas likteni bez mūsu tautas ziņas un valdības piekrišanas.

Savā laikā angļu presē, publicistikā un arī parlamenta debatēs uzsvērts, ka 1939. g. Baltijas valstu pozīcija bijusi tā, kas veicinājusi Vācijas – Krievijas līguma noslēgšanu un reizē ar to lielā kara izraisīšanu. Vai tā ir?

Vinstons Čerčils, kas jau vairākus gadus pirms kara ierosināja lielo aliansi, t. i. rietumu sabiedroto kopīgu līgumu ar Padomju Krieviju pret hitleriskās Vācijas ekspansiju, un kas to kara laikā arī realizēja, savos memuāros jautājumam tomēr dod daudz plašāku cēlonisko izskaidrojumu. Grāmatā „Vētras savilkšanās” 21. nod. Čerčils saka, ka angļu un franču sarunu sekmīgums ar krieviem 1939. g. vasarā Maskavā atdūries ne tikai pret Polijas un Baltijas valstu nevēlēšanos, lai Padomju Krievija tās glābtu no Vācijas, bet arī Rumānija nepiekritusi krievu kara spēka caurlaišanai.

Priekšlikumu par kopīgu aliansi pret Hitleru pirmie 1939. g. 16. aprīļa notā Londonai un Parīzei izteica krievi. Bet Kremļa projekts ietvēra arī garantijas, resp. krievu aizsardzību Baltijas valstu, Polijas un Rumānijas, kā tās tuvāko kaimiņu, drošībai. Krievi ar lielās alianses lēmumu drošības garantijas minētām robežvalstīm gribēja uzlikt arī bez viņu piekrišanas. Rietumos domas par garantijām citām valstīm pret viņu pašu gribu tomēr dalījās. Tas zināmā mērā saistīja angļu un franču valdības un viņu delegāciju rokas Maskavā. Pazīstamais angļu autors Bernhards Nūmens savā grāmatā „Iegūtie arhīvi” (Vācu ārlietu ministrijas

slepenie dokumenti) tāpēc raksta, ka „Hitlers varējis piedāvāt Staļinam vairāk nekā rietumu sabiedrotie, proti – Baltijas valstis, pusi no Polijas un iespiešanos Somijā un Rumānijā” (pretēji šo valstu gribai). Pēc Čerčila liecības (I, 459) Polijas un Rumānijas valdības gan bijušas ar mieru pieņemt Britanijas drošības garantijas, bet nekādā gadījumā tādas no Padomju savienības. Francijas vairākkārtējais ministru prezidents P. Reino savos memuāros raksta, ka poļu valdības nostāju noteicis šāds viedoklis: „Ar vāciešiem mēs riskējam ierobežot savu brīvību, ar krieviem mēs pazaudēsim mūsu dvēseles” (I. 587).

2. Čerčils par Latvijas stāvokli un Padomijas garantijām.

Latvijas un pārējo Baltijas valstu nostāju pret krievu drošības garantijām Čerčils raksturo šādu motīvu dēļ: „Šis valstis stāvēja vairāk kā jebkuŗa cita zeme Eiropā noteiktā pretboļševisma pozīcijā. Pilsonu kaŗa laikā 1919. un 1920. g. viņas bija atbrīvojušas no Padomju virskundzības un apbrīnojamā veidā radījušas valsts un sabiedrības iekārtu, kuŗas piekšzīmīgākā pazīme bija pretstats komunismam”. (I. 2, VI).

Un tomēr, neievērojot jūtamu simpatiju apliecinājumu šādai Baltijas valstu politikai, kas ļoti tuva arī Čerčila paša ieskatiem, viņš ir galvenais, kas angļu politisko interešu dēļ parlamentā neatlaidīgi mudina valdību krievu priekšlikumus pieņemt, kaut arī savās konsekvencēs tie nozīmē piespiedu garantijas Krievijas robežvalstīm bez to pašu gribas. 4. maijā 1939. g. Čerčils parlamentā saka, ka nedrīkst pazaudēt laiku. Jāpieņem pilna Krievijas līdzdalība. 19. maijā parlamentā līdzīgi izsakas Lloid-Džordžs un Idens.

Bet Čerčils saka: „Es vispār nevaru saprast, ko varētu iebilst pret līguma noslēgšanu ar Krieviju . . . Starp Lielbritāniju un viņai robežojošām varām dienvīdus pastāv interešu kopība. Bet vai arī ziemeļos nav līdzīga interešu kopība? Kā ir ar Baltijas valstīm, Lietuvu, Latviju un Igauniju, kuŗu dēļ kādreiz jau Pēteris Lielais gāja kaŗā?

Krievijai ir vislielākās intereses, lai šīs valstis nekristu nacionālsociālistiskās Vācijas rokās . . ." Čerčils parlamentā ieteic līgumu ar Krieviju noslēgt, lai tā izveidotos stipra fronte austrumos. Arī savos memuāros viņš raksta, ka būtu bijis pareizi toreiz līgumu ar Krieviju noslēgt, krievu prasības pieņemot un proklamējot trejsavienību un reizē ar to izstrādājot tādas metodes, kas kara laikā var efektīgi iedarboties (1. 22,440).

Čerčilam tuvu stāvošā angļu konservatīvā prese toreizējā kritiskā posmā rakstīja tā: „Vai mēs gribam noslēgt savienību ar Krieviju vai nē? Ja mēs gribam, tad jādara viss, lai mūsu sabiedrotais ieņemtu tādas stratēģiskas pozīcijas, kādas viņam izdevīgas.”

3. Kamdēļ Staļins slēdza līgumu ar Hitleru?

Kad Krievija 1939. g. vasarā savienības līgumu ar Angliju un Franciju nenoslēdza, bet pievērsās Hitlera Vācijai, radās legenda, ka trejsavienības alianse izjukusi Baltijas valstu piespiedu garantiju dēļ. Šai legendā ir tikai maza daļa patiesības. Istā patiesība meklējama Staļina tālo mērķu un oportūnisma politikā. Ir taisnība B. Nūmenam, ka krievi šai laikā „vienlaicīgi piekopusi cīniski divkosīgu politiku, vedot sarunas arī ar rietumiem, bet pieņēmuši augstāko Hitlera piedāvājumu”. Raksturīgākais, ka arī ierosme abos virzienos iziet no Kremļa un pie tam vienlaicīgi. Trejsavienības pakta rietumiem krievi piedāvā 16. IV 39., bet 17. IV 39. ierosina saimnieciski un politiski ciešāku sadarbību ar Vāciju.

Staļins to dara nepārprotamā nolūkā. Kara mākoņiem velkoties, viņš sāk tiešas sarunas ar abām pusēm, lai noskaidrotu to nodomus, mērķus un spēku samērus, lai izvēlētos sev visizdevīgāko pozīciju, lai iespējami ilgāki paliktu ar saviem spēkiem ārpus konflikta un lai tāpēc ievāktu augļu būtu jo vairāk un tie būtu gatavāki.

Ka ne Baltijas valstu drošības garantiju, bet pavisam citu iemeslu dēļ Staļins izvairas no rietumu trejsavienības un noslēdz līgumu ar Hitleru, to kādā citā vietā apstiprina

tas pats autentiskais liecinieks V. Čerčils: „Istenībā bija tikai viens ceļš, ko viņš (Staļins) bija nodomājis iet: saprašanās ar Hitleru. No Minchenes un daudz kā cita Padomju valdība bija pārliecinājusies, ka Anglija un Francija nevēlas cīnīties, iekams tām neuzbruks un ka viņas arī tad daudz nederēs. Vētra, kas sevilkās, varēja drīz sākties. Krievijai vajadzēja domāt par savas pašas drošību.”

Staļina prognoze tā tad ir pavisam skaidra. Hitlera ekspansija joprojām pretīm kaņam. Rietumi kaņ nevēlas un arī nespēj vēl kaņot. Hitlera sitiena spēks tā tad var vērsties pret Poliju un pēc tam apdraudēt arī Krieviju. Bet noslēdzot neuzbrukšanas un palīdzības paktu ar Hitleru, Staļins pagaidām nodrošina sevi un atvieglo Hitleram kaņ uzsākšanu ar rietumiem. Abas kaņotājas puses var noasinot, bet kad gan var labāk sēt nemieru un revolūcijas sēklu pasaulē kā pēc kaņiem?

1942. gada augustā, kad Vācijas kaņš izpletās arī uz Krieviju un Čerčilam izdevās realizēt savu ilgi loloto plānu par lielo aliansi, viņš, būdams Kremli apmeklējumā pie Staļina, kādā agrā rīta stundā jautā savam jaunajam sabiedrotajam, lai tas izskaidro savas nostājas motīvus 1939. g. vasaras nesekmīgo sarunu lietā. Staļins atbild: „Mēs ieguvām iespaidu, ka britu un franču valdības nav izšķirušās par kaņ, ja Polijai uzbruktu, bet tās cerēja, ka Anglijas, Francijas un Krievijas diplomātiskā demonstrācija iebiedēs Vāciju. Mēs bijām par pretējo pārliecināti.”

Un tālāk Staļins atstāta Čerčilam šādu epizodi no tā laika sarunām: Staļins jautājis – „cik divīzijas varēs mobilizēt Francija pret Vāciju?” – „Apmēram 100”, esot atbildēts. Tad Staļins jautājis, cik divīzijas Anglija sūtīs uz kaujas lauku? Atbilde: „Divas un vēlāk atkal divas.” – „Tā, tā, divas un vēlāk atkal divas,” Staļins domīgi atkārtojis. „Bet vai jūs zināt, cik divīziju mums krievu frontē vajadzēs uzstādīt, ja izcelsies kaņ ar Vāciju?” – Pēc mazas pauzes St. pats atbildējis: „Vairāk kā 300.”

Čerčils piezīmē, ka Staļins viņam nav teicis, ar kuņ no rietumu valstu pārstāvjiem Staļinam bijusi šī saruna.

4. Krievijas „ofensīves” sākums Baltijā.

Francijas cīņu pēdējās dienās, kamēr tur vēl iesaistīti visi Vācijas galvenie spēki, Padomju savienība, saskaņā ar Staļina-Hitlera „tirdzniecisko līgumu”, uzskā savu „okupācijas ofensīvi” Baltijas telpā. Raksturīgi, ka tieši tai dienā, kad Francijas valdība lemj par priekšlikumu lūgt ieroču pamieru, Padomju savienība okupē Lietuvu, lai Latviju un Igauniju ieslēgtu maisā un okupētu pēc divi dienām. Ar Lietuvas okupāciju Padomju savienība pat izņem krietnu avansu Staļina-Hitlera līgumā, jo pēc pēdējā slepenās klauzulas Lietuva paredzēta Vācijas interešu sferā.

Vācijas ārlietu ministrijas archīvā atrastie slepenie dokumenti, ko izmantojis bij USA ārlietu ministrs Berns savā grāmatā „Atklāti runājot”, atklāj, ka pēc Polijas sakāves Ribentrops atkal lidojis uz Maskavu, kur parakstījis jaunu slepenu protokolu par Baltijas telpas teritoriālo klauzulu. Pēc tā arī lielākā daļa Lietuvas ietilpusi krievu interešu sferā, atskaitot mazu daļu dienvidrietumos. Bet Vācija tai vietā dabūjusi daudz lielāku daļu no Polijas. Arī to mazo strēmēlīti, ko no Lietuvas paturēja Vācija, krievi vēlāk atguva sev, atpērkot to no Hitlera par 31,5 milj. RM. Tā tad vārda tiešā nozīmē tirdzniecisks darījums ar citas valsts teritoriju.

Kamēr pastāv Padomju savienības un Vācijas draudzības līgums, pēc kuŗa abas šīs totālītārās valstis okupējušas un pakļāvušas sev Poliju un Baltijas valstis, rietumu lielvalstis šo rīcību nosoda un ar varu izdarītās teritoriālās pārmaiņas neatzīst. Vispirms par Poliju, kas ir Francijas un Anglijas sabiedrotā un kuŗas dēļ izcēlās otrais pasaules kaŗš un tad arī par Baltijas valstīm.

Pēc Baltijas valstu okupācijas, vispirms USA ārlietu viceministrs Šamners Vells savas valdības vārdā oficiāli deklarē, ka USA šo okupāciju nosoda un neatzīst Baltijas valstu patvarīgu iekļaušanu Padomju savienībā. Līdzīga, bet ne tik noteikta, ir arī Anglijas izturēšanās, kaut gan 1939. g. sarunās Maskavā Anglijas pārstāvji atzīst zināmas krievu intereses Baltijas telpā, gan ne tādā veidā, kā to prasa krievi un kā tām vēlāk piekrīt Hitlers.

5. Pēc Polijas sadalīšanas angļu ārpolitika tuvojas atkal Krievijai.

Bet īstenībā jau pēc tam, kad Vācija galvenās cīņas Polijā ir zibenīgi izcīnījusi un tur iesoļo arī krievu okupācijas karaspēks, angļu galvenajā ārpolitikas līnijā atkal iezīmējas pagrieziena, mēģinot atjaunot attiecības ar Vācijas līguma partneru Krieviju. Čerčils savos memuāros raksta, ka viņš arī pēc jaunā Krievijas-Vācijas 29. sept. līguma par Polijas sadalīšanu palicis pārliecināts, ka antagonisms starp Krieviju un Vāciju ir tomēr dziļš, gandrīz neizlīdzināms un tāpēc viņš piekēries cerībai, ka Padomija ar notikumu iespaidu pārvelkama Anglijas pusē. 25. septembrī Čerčils, kas tad jau ir Anglijas kara kabineta loceklis, iesniedz kabinetam plašu memorandu, kuŗā aizrāda, ka krievu militārās prasības agrākās sarunās bijušas tomēr saprotamas. Angļu politika tagad prasa attiecību atjaunošanu ar Krieviju.

Lai attiecību pārjaunošana ar Krieviju dotu kādus panākumus, angļi tās neuzsāk ar parasto diplomātu sarunām, bet 1940. g. pavasarī sūta uz Maskavu kā ārkārtīgu vēstnieku vienu no visveiklākiem angļu politiķiem, kreiso sociālistu Stafordu Kripsu, tagadējo finansu kancleru. Čerčils saka, ka tad angļi vēl neatzinuši, ka padomju komunisti ekstrēmā kreisā spārna politiķus nīst vairāk kā konservatīvos un liberāļus. Čerčils atzīmē, ka Kripsa misijai Maskavā, kas turpinājās arī tai laikā, kad krievi okupēja Latviju, nav bijis panākumu.

6. USA ārlietu vadība uzmanīgi seko notikumiem Baltijā.

Pie Kripsa misijas Maskavā tuvāk pakavējas ilggadīgais USA ārlietu ministrs Kordels Hells savos 1948. g. divos sējumos publicētos memuāros „The Memoirs of Cordell Hull” (1804 lpp.). Hella atmiņas liecina, ka jau pirmajā laikā pēc krievu okupācijas karaspēka iesoļošanas Latvijā, Anglijas speciālvēstnieks Kripss mēģinājis mest krievu svaru kausos Baltijas valstu intereses, lai viņa kontakts ar Kremli labāk iedarbotos. Hells raksta (I, 701), ka arī Amerikas ārpolitika simpatizējusi Krievijas pūlēm nosargāt sevi pret Vāciju, bet

bažas bijušas vienīgi par to, ka Krievijas rīcība, radot aizsardzības zonu pāri savām vecajām robežām, var bīstami veicināt kara tālāku izplatīšanos. Aprakstījis kā krievi, dažādus spaidus pielietojot, panākuši, ka viņi katrā no Baltijas valstīm militārās bāzēs novietojuši 20.000 lielas kara spēka vienības, tā tad 60.000 visā Baltijas telpā, Hells raksta, ka „kamēr Igaunija, Latvija un Lietuva paturēja savas valdības, mums nebija iemesla spert kādus diplomātiskus soļus.”

12. jūnijā 1940. g., tā tad 5 dienas pirms Latvijas okupācijas, Hells pieņem SPRS sūtņi Umanski un viņam ir diezgan asa diplomātiska saruna par Padomijas ekspansijas politiku. „Gandrīz mūsu sarunas laikā, saka Hells (I, 810), es sāku saņemt ziņojumus no mūsu pārstāvjiem Igaunijā, Latvijā un Lietuvā. Tie saturēja Krievijas prasības, lai viņas kara spēkam atļauj pilnīgi okupēt šīs valstis. Baltijas valstīm šīs prasības vajadzēja pieņemt.” Te jāuzsver ātrā un pareizā USA diplomātiskā dienesta informācija. Kaut gan krievu okupācija Baltijas valstīm bija dzīvības jautājums, mūsu valsts vadība tās sākumu uzzināja tikai 15. jūnija pēcpusdienā (loti vāji ir strādājuši mūsu diplomātiskā pārstāvība Kaunā), bet tālās USA ārlietu ministrs to uzzinājis jau 12. jūnijā.

Hells, tāpat kā Čerčils, Krievijas okupāciju Baltijas valstīs izskaidro un gandrīz attaisno ar bailēm no Vācijas. H. saka: „Viens iemesls šādai rīcībai bija acīmredzams: Staļins vēlējās labākas aizsardzības pozīcijas pret Vāciju.”

19. jūnijā, tā tad trešajā dienā pēc Latvijas okupācijas, USA pilnvarotais ministrs Latvijā John C. Wiley's telegrafē Hellam no Rīgas, ka pēc uzticama avota Kremlis bijis ļoti nobažījies par neseno stāvokļa attīstību. Staļina politika bija dibināta uz ilgu nogurdinājuma karu rietumos, bet tā sabruka reizē ar Francijas sabrukumu, saka Hells. Hitlera paziņojums, ka viņš nevēlas iznīcināt britu imperiju, bijis domāts uzmodināt Angliju lūgt mieru, bet tas radījis panisku noskaņojumu Kremļa ieskatos, kas baidījies, ka rietumu Eiropas problēmas var atrisināt uz Krievijas rēķina... Tā tad šai apstākļi ir galvenais iemesls, kālab Francijas kaujas beigu posmā Krievija ar tik nervozu steigu uzsāka savu okupācijas ofensīvu Baltijas telpā.

7. Vai Latvijai bija līgums ar Vāciju?

Bet arī rīetumu lielvalstīm ir zināmas bažas par eventuālu vācu interešu iespiešanos Baltijas telpā. Sevišķi tas izskan Čerčila runās un rakstos. Ja ideoloģiski Čerčils vairākkārt simpatiski izteicies par Baltijas valstu antikomunistisko stāju, tad politiski viņš ir noraizējies par Baltijas telpas eventuālām attiecībām ar Vāciju. Tāpēc Čerčils ir tas, kas radīja nepareizo leģendu par Latvijas sakariem ar Hitlera Vāciju un mistiku par Latvijas-Vācijas līgumu, kam ir sava nozīme sakarā ar krievu okupāciju. Kā ir patiesībā šīs lietas?

Kad 1948. g. Čerčils sāka publicēt savus kara memuārus, runājot par Baltijas valstu antikomunistisko nostāju, 1. sējuma 27. nod. viņš rakstīja: „Iznemot Latviju, tās tomēr nesadarbojās ar Hitlera Vāciju”. Pret šādu Čerčila Latvijas ārpolitikas nepareizu attēlojumu preses izdevumos un grāmatās, kas plaši izplatītas pasaulē, pirmais asi un drosmīgi protestēja mūsu sūtnis Vašingtonā Dr. Alfr. Bīlmanis. Viņš ievietoja amerikāņu presē par to rakstu un piesūtīja arī Čerčilam vēstuli, kurā uzaicināja šo nepareizo apgalvojumu pierādīt. Skotu brīvības līgas baltiešiem un sevišķi latviešiem labvēlīgais prezidents J. F. Stewart's par pieminēto Čerčila memuāru vietu bija iesūtījis pret-rakstu angļu laikrakstam „Daily Telegraph”, kas Čerčila memuārus publicēja Anglijā, bet tas šo rakstu neievietoja. Tad autors to piesūtīja Čerčilam pašam. Arī mūsu sūtnis Londonā 1948. g. jūnijā piesūtījis Čerčilam šai lietā vēstuli.

Šiem protestiem un vēstulēm bija daļēji panākumi. Čerčila memuāru pirmteksts parādījās tikai periodikā un grāmatās Amerikas un Šveices izdevumos. Turpretim Anglijas izdevumā (Cassel's), kas iznāca trīs mēnešus vēlāk, teikums par Latvijas sadarbību ar Hitlera Vāciju ir svītrots.

Bet bez autora vienkārša apgalvojuma vai tukša secinājuma, Čerčila memuāros ir arī kāda cita noteiktāka un nepatīkamāka vieta, kas nav pamanīta un pret kuru pre-

testi tieši nav reaģējuši. Tā paša 1 sēj. 20. nod., tā tad 6 nodaļas pirms iepriekš minētās vietas, Čerčils raksta, ka uz krievu prasību rietumsabiedrotiem par Somijas un Baltijas valstu obligātu iesaistīšanu savstarpējās palīdzības paktā, pēdējās šādus noteikumus noraidījušas, Somija un Igaunija pazinojušas, ka garantijas bez viņu piekrišanas tās uzskatīs par uzbrukuma aktu, bet Igaunija un Latvija 31. maijā 1939. g. noslēgušas neuzbrukšanas paktu ar Vāciju. Tādā veidā Hitlers bez grūtībām ielauzies nenoteiktās aizsardzības koalīcijas lokā, kas daudz par vēlu pret viņu sākusi veidoties.

Vai tiešām šāds pakts starp Latviju un Vāciju 1939. g. 31. maijā noslēgts? Patlabanējā brīdī nav iespējams to noteikti noskaidrot un atzīt vai noliegt. Nodaļā par Latvijas pēdējā laika ārpolitiku (Munters) ir aizrādīts, cik izolētā stāvoklī bija toreiz Latvijas ārpolitika un kādas bija mūsu ārpolitiskās grūtības iepietīm Vācijai. Pēc visa spriežot, secināms, ka šāds pakts nav varējis būt noslēgts. Bet no otras puses, Čerčilam memoārus rakstot ir tomēr bijuši pieejami Vācijas ārlietu ministrijas slepenā arhīva dokumenti un bez tam viņš ir viens no labāk informētiem valstsvīriem pasaulē. Vai tiešām viņš būtu minējis līguma parakstīšanas faktu un datumu, ja tāds neeksistētu? Savus memoārus angļu izdevumam korigējot, šo Latvijas ārpolitikai neveiklo vietu Čerčils nav grozījis, nedz svītrojis. Vai tamdēļ, ka protesta autori uz to nav norādījuši? Ja šāds līgums patiesi nav noslēgts, tad būtu bijuši vēlama vēl kāda diplomātiska vai preses akcija pret šo „vājo vietu” Čerčila memoāros, kas nepareizi interpretē mūsu valsts ārpolitiku ar neeksistējošiem līgumiem.

8. Latvijas zelts lielās politikas svaru kausos.

Kad vācu armiju panākumi Francijas kaujas laukos nospiež lielās trauksmes signālu Kremlī, kaut oficiāli 18. jūnijā Molotovs Kremlī nodod Vācijas sūtnim Šulenburgam Staļina sirsnīgu gratulējumu Hitleram sakarā ar vācu ieroču

uzvaru Francijā, angļi atjauno spriegu politisku aktivitāti, lai iedzītu ķīli starp Vāciju un Krieviju.

Nedēļu pēc Latvijas okupācijas Vinstons Čerčils, kas kopš tikko divi nedēļām kļuvis par britu imperijas valdības galvu, mēģina tuvoties Staļinam. 25. VI. 40. viņš ar speciāl-vēstnieku nosūta garu personīgu vēstuli Staļinam, kurā piedāvā sadarbību ar Padomju savienību un uzsver, ka Anglijai ir divi mērķi – pasargāt sevi no Vācijas un atbrīvot to Eiropas daļu, kurai uzkundzējies Hitlers. Šai Anglijas ministru prezidenta vēstulē ne ar vārdu nav pieminēta gluži tāda pat Krievijas uzkundzēšanās Baltijas valstīs, Polijā, daļā Somijas un Rumānijas. Čerčils saka Staļinam, ka viņu abu valstu pozīcijas ir tik īpatnējas, ka tām var būt kopējas intereses pretoties vācu hegemonijai. Bet Staļins šo Čerčila piedāvājumu pilnīgi ignorē un uz viņa vēstuli nemaz neatbild pat pieklājības pēc, kaut gan Čerčila iecietīgā nostāja pret Krievijas stratēģisko pozīciju izvēršanu Kremlim labi zināma. 1939. g. 13. jūnijā „Pravda” ievadrakstā atzīmē, ka pat Čerčils atzīstot, cik dzīvības svarīga nozīme Krievijai ir Somijas, Igaunijas un Latvijas „neitralitāte”.

Ja Čerčila Staļinam pasniegtā roka paliek nesauņemta, tad Kripsam pie Molotova tomēr ir zināmi panākumi. Trīs dienas pēc krievu tanku iebraukšanas Rīgā, USA vēstniecības lietvedis Thurstons no Maskavas telegrafē ārlietu ministram Hellam, ka Kripss pie Molotova izmetis ļoti veiklu makšķeri, lai atsvešinātu krievu politiku no Vācijas. Molotovs nav šo makšķeres metienu atvairījis. Bet kas ir uz Kripša makšķeres kā ēsmas? – 1) Aktīvs sabiedroto atbalsts Krievijai un tās centieniem un 2) Latvijas un pārējo Baltijas valstu zelts un Anglijā un Amerikā atrodošie valūtas fondi, kas nododami Krievijai.

Pēc Hella liecības, Kripss licis priekšā Anglijas valdībai, lai pēdējās sūtis Vašingtonā Lotians informētu Rūzveltu, ka būtu palīdzīgi, ja USA valdība liktu saprast Padomju valdībai, ka USA šādu situācijas maiņu apsveiktu. Dažas dienas vēlāk, tā tad starp 20. un 30. jūniju sūtis Lotians ieradās USA ārlietu ministrijā un šo viedokli izskaidrojis un pamatojis.

„Mums tomēr šķita”, – saka Hells – „ka šāda akcija, kādu bija uzsākusi Britānija un kādu mums vajadzētu sākt,

nedotu vēlamos rezultātus. Mēs no savas puses bloķējam Baltijas valstu kreditus, kas bija USA un turpinājām atzīt viņu diplomātiskos pārstāvjus". Hella nostājas dēļ angļu priekšlikums palika nereālizēts.

Bet trīs mēnešus vēlāk ne vairs sūtnis Lotians, bet vēstniecības padomnieks Nevils Butlers nodod Hellam par jaunu Staforda Kripsa ierosinājumu, ka kā principiāla akcija, lai iesaistītu Krieviju lokā pret ass valstīm, patiesībā būtu triju Baltijas valstu kreditu nodošana Krievijai. Te piezīmējams, ka mūsu valsts zelta rezerves atrodas lielāko daļu Amerikā, ne Anglijā.

Hells par šo lietu raksta: „Es lūdzu politisko padomnieku Eiropas lietās James C. Dunn'u norādīt Butleram, ka Britānijai brīv rīkoties kā viņa vēlas. Kas attiecas uz mums pašiem, tad mēs esam noraidījuši atzīt to, ka Krievija absorbējusi trīs Baltijas valstis un tāpēc mēs arī nevaram viņu līdzekļus atļaut Krievijai.”

Pateicoties Amerikas nostājai, mūsu valsts zeltu un valūtas fondu Krievijai neizdeva, lai iegūtu tās politikas maiņu pret Angliju. Un arī tas ir patiesībā jāuzskata par lielu ieguvumu, jo nav jāaizmirst kāds cits savādāks precedents. Kad 1939. g. Hitlers okupēja Čehoslovākiju un pārvērta to par protektorātu, $\frac{1}{4}$ no čehu valsts zelta rezervēm, ko uzglabāja Anglijā, 6 milj. mārc. apmērā, Anglija nodeva Vācijas rīcībā (The Sunday Express, 5. 2. 1950). Mūsu valsts zelts palika bloķēts Amerikā, tāpat kā valūtas fonds, no kuŗa daļa atrodas Anglijā. Tādā stāvoklī tas ir arī vēl šodien, pie kam Amerika no mūsu valsts valūtas fonda atļauj nelielu summu sūtniecības uzturēšanas izdevumiem Vašingtonā, turpretim Anglija no mūsu valsts valūtas fonda sūtniecības uzturēšanai nav atļāvusi nekā, jo Baltijas valstu sūtni Anglijā stripoti no oficiālo diplomātu sarakstiem.

Pirmajā laikā pēc Latvijas okupācijas mūsu valsts tiesiskai un politiskai neatkarībai lielu atbalstu sniedza Amerikas savienoto valstu noteiktā un simpatiskā nostāja, bet kaŗam ieilgstot, visskaidrāk pret patvarīgām teritoriālām pārmaiņām, bet tikai teorētiski un tiesiski, nostājas Atlantijas charta, ko Čerčils ar Rūzveltu paraksta 1941. g. 14. augustā. Šīs chartas 2. pants aptver deklarāciju, ka nevar

izdarīt teritoriālas pārmaiņas, kas neatbilst attiecīgo tautu brīvi izpaustai gribai, un 3. pants nosaka, ka jāatjauno suverēnitātes tiesības un pašpārvaldīšanās tām tautām, kam tās ar varu atņemtas.

Bet bez praktiskās politikas interesēm un iespējām Atlantijas chartu pret Padomju savienību nav iespējams efektīvi iedarbināt gluži vienkārši jau tamdēļ, ka 1941. g. 24. septembrī viņa pate pievienojās chartai. Saprotams, ka chartas principus neērti vērst pret spēcīgu tās līdzsignatāru.

9. Hitlers Napoleona pēdās.

Ja runā par pagājušā kara motīviem, kara rezultātā Latvija zaudēja savu neatkarību, tad ne nacionālsociālisms un tā iznīdēšana bija galvenie kara mērķi, bet gan Vācijas nemitīgā ekspansija un viņas rūpniecības produkcijas bīstamie draudi citu valstu starptautiskajiem tirgiem. Šis ir pats galvenais iemesls. Tikai šo apstākli ievērojot, var saprast, kālab kara sākuma, vidus un pat beigu posmā rietumnieki nepienēma iespaidīgā Vācijas generāļu revolūcijas štāba vairākkārtējus kapitulācijas un miera slēgšanas piedāvājumus. Slēdzot tad mieru un gāžot nacionālsociālismu, Vācijas saimnieciskais potenciāls būtu gan mazliet iedragāts, bet ne sagrāuts, reizē ar to viņas konkurence saimnieciskā laukā un viņas ekspansijas drauds paliktu. Šie motīvi izlasāmi vairāku kompetentu autoru grāmatās. Bet visskaidrāk to pateicis angļu impēriālās politikas pārstāvja lorda Biverbruka lielais laikraksts „Daily Express” vairākos ievadrakstos. Kad pēc valūtas reformas sāka strauji atplaukt Vācijas saimnieciskā dzīve un daļa vācu rūpniecības produkcijas ar amerikāņu atbalstu sāka iespieties starptautiskajos tirgos, „Daily Express” rakstīja: „Vai tamdēļ mums bija vērts kaņot, ka vācu rūpniecība vēl tagad dažās nozarēs ir spējīga konkurēt ar mūsējo?” Šī problēma ir galvenā, kas saistās ap Vāciju arī šodien.

Catavojoties kaņam, Hitlera galvenās rūpes bija, kā panākt saprašanos ar Angliju, vai vismaz, lai tā paliktu ārpus tiešā konfliktā un Hitlers savu ekspansiju varētu virzīt pret

centrālo un austrumu Eiropu. Hitleram nebija svešs Napoleona galvenais cīņas mērķis un viņa liktenis. Pāri visiem Napoleona slavenajiem kara gājieniem un uzvarām stāv viens mērķis — neredzamā un neiespējamā cīņa ar Angliju. Arī Napoleons iekaroja un pārveidoja visu Eiropu, bet savu lielo cīņu zaudēja, jo nevarēja pieveikt Angliju. Viņa blokādes politikas diktētais kašs ar Krieviju bija Napoleona varas gala sākums. Par šo savas dzīves un laikmeta cīņas mērķi un tā nesekmīgumu Napoleons pats izteicis ļoti reljēfas atziņas savam ģenerālstaļmeistaram un bij. sūtnim Krievijā, grāfam Kulankūram, kas viņu kā vienīgais pavādīja 2 nedēļu slepenajā atceļā no Krievijas zaudētā kaujas lauka.

Šai atceļā Napoleons kā ekstāzē visu laiku runājis par savu lielo cīņu mērķiem. Kulankūrs to visu ir uzrakstījis. Bet manuskripts, kas īstenībā uzskatāms par Napoleona memuāriem, vairāk kā simts gadus bija nozudis. Neilgi pirms otrā pasaules kara, pārbūvējot grāfa Kulankūra bij. pili, kādā sienā atrada iemūrētu šo lielo manuskriptu, kuŗu publicēja ar virsrakstu „Zem četrām acīm ar Napoleonu”. Latviešu lasītāju vairumam, nedz arī latvisko Napoleona biogrāfiju autoriem šis ļoti vērtīgais darbs nav bijis pazīstams.

Lai nepiedzīvotu Napoleona likteni, Hitlerš vispirms tiecās pēc saprašanās vai interešu kopības koalīcijas ar Angliju. Kad pēc Reinzemes remilitārizācijas visveiklākajam Vācijas sūtnim Londonā šai ziņā nebija panākumu, Hitlerš par sūtni uz Londonu aizsūtīja savu personīgo ārpolitisko padomnieku Ribentropu.

Vinstons Čerčils savu memuāru pirmajā sējumā apraksta Ribentropa neatlaidīgās pūles, lai panāktu šaprašanās vācu un angļu interešu starpā. Daudz Ribentrops runā par šo jautājumu arī ar Čerčilu, kā reprezentāblāko figūru parlamentā un paredzamo nākotnes viru. Bet Č. ir asākais Vācijas ekspansijas ienaidnieks un arī Anglijas politikas vispārējie principi ir nedraudzēties ar to, kas sāk kļūt pārāk stīprs un varens, jo tas var kļūt bīstams pašu interesēm. Jāgādā, lai koki neaug debesīs, lai pasaulē paliek zināms spēku līdzsvars.

Kad Ribentrops vācu sūtniecībā Londonā, pie Eiropas

kartes stāvot, Čerčilam izskaidro Vācijas nākotnes mērķus un piedāvā Anglijai draudzīgu sadarbību. Čerčils strupi pasaka: „Nē. Anglija nevar pielaist Vācijas varas tālāku izplešanos un nostiprināšanos.” – „Zēl – tad kā vienīgā izeja vairs atliek tikai karš,” saka Ribentrops un abi viņi atstājas no kartes un vēsi runā par citām lietām. No šīs dienas karš kļuva nenovēršams, tāpat kā Napoleona liktenis Hitleram. Un nevienā vietā Čerčila memuāros nav jūtams tāds autora gandarijums, kā, tur, kur par Hitleru runājot, viņš tā likteni pielīdzina Napoleona liktena sitenam Krievijā.

10. Pēdējais mēģinājums vai vislielākā vēstures kļūda?

Pēc Polijas sagraušanas, pēc Dānijas un Norvēģijas okupācijas, pēc Holandes, Beļģijas un Francijas zibenīgās sakāves, pēc sekmīgā Balkānu kara gājiena, kur Hitlers bija spiests steigties glābt „varonīgo” sabiedroto Musolini, Vācija vēlreiz uz brīdi satrūcās no plašuma, kādam viņas izraisītie notikumi pretim skrēja un no tā nesatricināmā miera, ar kādu Anglija vēroja savu šķietami neizdevīgo, vientuļīgo situāciju. Visā pasaulē, ieskaitot arī Ameriku, valdīja gandrīz vispārēja pārliecība, ka arī Anglijas stundas drīzi būs skaitītas. Tā nedomāja tikai divi vīri: Hitlers un Čerčils, jo viņi abi pietiekami labi zināja, kas nāks. Ar tām 25 kaujas lidmašīnu grupām, ko Čerčils, grūtu lēmumu pieņemot, bija atturējis no pēdējās Francijas kaujas, Anglija atsita Ģeringa sāktu gaisa kauju par Londonu. Tāpēc, pirms Krievijas kara gājiena, Vācija vēlreiz mēģināja panākt izlīgumu ar Angliju. Tā radās dēkainais un sensacionālais Hitlera vietnieka Hessa lidojums uz Angliju. Hess par savu panākumu bija tā pārliecināts, ka viņš jau trijās dienās ar pozitīviem rezultātiem cerēja būt Vācijā atpakaļ. Bet viņš cieta neveiksmi un Vācijā tāpēc to izsludināja par vājprātīgu.

Neviens notikums ar pasaules vēsturisku nozīmi nav tik maz apgaismots, kā Hessa lidojums uz Angliju un viņa izlīguma priekšlikumi. Kara laikā šo lietu daudz izlietoja propagandas nolūkiem. Nirnbergas prāva mazliet atsedza

šīs lietas aizkulīses. Hess pats šai prāvā sākumā spēlēja pusjukuša cilvēka lomu. Vēlāk viņš to atsauca un teica, ka esot tikai izlicies par tādu. Par sava lidojuma politisko pusi Hess minēja ļoti maz un centās to apiet. Hessa sarunu partners, Anglijas ministrs Kirkpatriks, kas veda ar viņu sarunas Anglijas valdības vārdā, tiesā nebija ieradies, bet tur nolasīja viņa rakstisko liecību. Protams, nav jāpieņem, ka tā būtu pilnīga un atsegtu visu šīs lietas būtību. 1949. g. Londonā noslēdzās 20 sējumu lielais publicējums par Nirnbergas prāvu „The Trial of German Major War Criminals”. Tā VII sēj. kā dokuments Nr. M. 117 ievietota Kirkpatrika liecība par šo ievērojamo notikumu.

Pēc Kirkpatrika liecības, Hess sācis no tā, kur savu sarunu ar Čerčilu beidzis Ribentrops, pie tam viņš sevišķi uzsvēris morāliskos un humānos principus, vāciešu un angļusakšu rašu radniecību u. t. t. Vienu laiku jau licies, ka izlīgums un saprašanās būs pilnīgi panākta, ka interešu konsolidēšana būs iespējama. Bet tad Hess, šis pusinteligentais Hitlera sekretārs un vēlākais valsts vadības vietnieks, iepretīm veiklajam angļu diplomātam ir pielaidis vienu no rupjākām kļūdām, uz kādu tikai nediplomāti ir spējīgi. Pirmkārt, H. ļoti nemākulīgi slēpis un noliedzis Vācijas kara plānus pret Krieviju. Bet Anglijai tie jau sen bija visos sīkumos zināmi.

Jau 1940. g. augustā amerikāņu komercatašejam Berlīnē Vūdāms bija izdevies nopirkt kādu ļoti augstu nac.-soc. partijas vīru, kas pirmajam slepeni piegādājis visus vācu kara plānus, arī sīku kara gājiena plānu uz Krieviju. USA ārlietu ministrs Kordels Hells savās atmiņās raksta, ka šis plāns bijis tik sīks, ka viņam tas licies viltots. Tikai pēc tam, kad USA izlūkošanas dienests to pārbaudījis un atzinis īstu, Hells par to ziņojis Rūzveltam, bet pēc pēdējā ieteikuma 1941. g. martā šis plāns nodots Staļinam. Tā Staļins Vācijas uzbrukuma plānu uzzināja jau 3 mēnešus pirms kara sākuma, bet vēl ātrāk to uzzināja Anglija, kas ar drošu palāvību gaidīja šo notikumu. Hessa lidojums uz Angliju un viņa izlīguma priekšlikumi liecināja, ka šī diena nav vairs tālu, kaut arī H. to definitīvi noliedza.

Bet viskardinālākā Hess kļūda ir tā: kādu dienu sa-

runās ar Kirkpatriku ir bijusi itkā panākta vienošanās par izlīguma principiem. Hess prasījis no Anglijas Vācijai brīvas rokas Eiropā, pie kam Krieviju viņš, pēc K. jautājuma, uzskatījis par Āzijas sastāvdaļu, un agrākās Vācijas kolonijas. Anglijai Hess piedāvājis pilnīgi brīvas rokas tās impērijas izveidošanā un nostiprināšanā. Abi apmierināti šķirušies. Kirkpatriks par to solījies ziņot valdībai, lai redzētu, vai tā šos principus akceptēs. Hessam licies, ka nu viss sasniegts, un viņš izgrūdis istu kumeļa kājas spērienu. Kad Kirkpatriks jau bijis pie durvīm, Hess uzvaras un pārākuma apzinā pēkšņi iesaucies: „Pagaidiet. Vienu lietu es vēl aizmirsu pateikt. Čerčilam ir jāpazūd! Visu laiku, kopš 1936. g., viņš ir kūdījis pasauli karā pret Vāciju. Tagad mēs ar viņu vairs nerunāsim. Ir jānāk citam anģļu vīram valdībā, ar ko mēs varētu runāt”. Kirkpatriks arī par šo pēdējā momenta prasību apsoliņies ziņot valdībai un Hessu atstājis.

Vai var būt kaut kas stupidāks diplomātijas vēsturē par šo Hessa rīcību? Čerčila, šī gudrā un veiklā anģļu politiķa veiklajam diplomātam pateikt: Čerčilam jāpazūd, un pie tam tādā brīdī, kad Anglijai skaidri zināms, ka kara gaitā tuvojas neatvairāmi notikumi, kad „visu uzvarētājai Vācijai” var klāties kā vilkam, kuŗam aste iesalst ālīngī! Sekas bija tās, ka ar Hessu vairs nerunāja nevienu vārdu. Viņš kļuva kara gūsteknis un notikumi iegāja tādās slīdēs, kas noveda līdz trešās valsts pelnu čupiņai un pasaules politikā ieveda draudīgo Staļina impēriju.

11. Pagrieziena sākums.

Kad pēc Hessa izlīguma misijas neveiksmes Vācija uzsāk karu pret Padomju savienību un pēdējā kļūst par Anglijas un vēlāk arī par USA sabiedroto, Latvijas starptautiskais stāvoklis ievērojami mainās. Sākumā gan ne oficiāli, tikai slepenajā diplomātijā, bet vēlāk, pēc ilgām, sīvām un drāmatiskām politiskām cīņām, stāvoklis arī oficiāli kļūst citāds, pielāgojas de facto statusam. Kā noritēja cīņa lielo politiku apspiedēs un sarunās pret Baltijas valstu inkorporāciju Padomju savienībā un par Polijas neatkarības atjaunošanu, to, bez Hella me-

muāriem, interesanti rāda arī Polijas ārlietu ministrijas ģenerālsekretāra un bijušā sūtņa USA Jana Ciechanovska grāmata „Sakāve uzvarā (Defeat in Victory, 1948. Londonā) un tajā publicētā dokumentācija. Polija ietilpa rietumu sabiedroto aliansē, un tāpēc tās pārstāvjiem šai cīņā bija ne tikai iespēja aktīvāki piedalīties, bet tiem bija iespējams iegūt arī daudz labāku „slepenās diplomātijas” informāciju nekā Baltijas valstu pārstāvjiem. Ar patiesu prieku un arī par Baltijas valstu lietu, gluži vienkārši tāpēc, ka tas gandarījumu jāatzīmē, ka Polijas pārstāvji daudz cīnījušies bija labs precedents un tiesisks pamatojums cīņai par viņu pašu valsts neatkarību. Baltijas valstu stāvoklis viņu cīņu atviegloja. Šī cīņa ir bijusi grūta pat ļoti grūta un beidzot – arī nesekmīga.

1941. g. martā Polijas valdības galva un bruņoto spēku virspavēlnieks ģenerālis Sikorskis apmeklēja USA prezidentu Rūzveltu. Viņu pavada Polijas sūtnis Vašingtonā Ciechanovskis. Šai apmeklējumā Sikorskis iepazīstina Rūzveltu ar plānu par federālo Eiropu, kas izveidojama pēc kara. Šai federācijā ietilpst Polija, Čehoslovākija, tai piesaistāmas arī trīs Baltijas valstis un ar laiku Ungārija, Rumānija, Grieķija un Dienvidslāvija. Rūzvelts šādu federācijas plānu atzīst par labu un tam atkārtoti izsaka savu piekrišanu. Bet kad Sikorskis mēģina tuvāk noskaidrot Rūzvelta ieskatus par Baltijas valstu ieslēgšanu šai federācijā, Rūzvelts smiedamies saka: „Jums var rasties dažas grūtības no Jūsu austrumu kaimiņa puses, kas jau deklarējis šīs mazās demokrātijas par Padomju savienības sastāvdaļu.”

„Vai man tas jāuzskata par finālu, prezidenta kungs?”
jautā Sikorskis.

„Es neredzu iemeslu, kādēļ jums to vajadzētu darīt”, atbild Rūzvelts. „Varu jums atgādināt mūsu stingro oficiālo deklarāciju par Baltijas valstīm, ko Samners Vells deva pagājušā gadā. Iespējams, ka jūs to atceraties. Cik tālu tas attiecas uz Savienotām Valstīm, mēs pie tās paliekam. Jūsu sūtnis var apliecināt, ka viņa kolēģas Lietuvas, Latvijas un Igaunijas sūtni Vašingtonā ir pilnīgi aktīvi. Tā mūsu pamatpolitika neatzīt vienpusīgas maiņas, izdarītas ar varu

vai varas draudiem, sevišķi kara laikā. Mums nav nodoma mainīt šos principus”.

Kad Vācija uzsāk karu pret Padomju savienību, visa rietumu pasaule sirsnīgi apsvēic Padomju savienības iestāšanos karā, it sevišķi priecīga ir Anglija, jo tā cer, ka šis apstākļis var radīt labvēlīgu pagrieziena kara norisē. Rietumu attiecības ar krieviem strauji uzlabojas, bet Baltijas valstu un Polijas tiesiskā situācija kļūst smagāka, jo Padomju savienība šais lietās ir nepiekāpīga. Baltijas valstu jautājumā pirmā piekāpīga kļūst Anglija.

USA oficiāli turas ilgāk pie savas deklarācijas par Baltijas valstu inkorporācijas neatzīšanu. Taču neviens cits kā Rūzvelts ir tas, kurš ievadījis draudzīgas attiecības ar Maskavu un atjaunojis tik ilgi pārtrauktās diplomātiskās attiecības. Pievienojoties Atlantijas chartai, Padomju savienība atgūst rietumvalstu uzticību, ko kara pirmajos gados ar savu akciju Somijā, Baltijas valstīs, Polijā un Rumānijā tā bija sagrāvusi. Kad austrumu kara pirmajā ziemā vācu ofensīve dabū lielu bezienu, apstājas un iesalst, Padomju savienības respekts sabiedroto acīs sāk celties un daļa amerikāņu preses pēc Maskavas inspirācijas sāk kampaņu par Padomju savienības etnografiskām tiesībām „dažās teritorijās”, par Padomju savienības tiesībām uz Kersona līniju Polijā un uz Latviju, Lietuvu un Igauniju. Tā ir jau zināma vēju maiņa, pie kam šoreiz tie nepūš no Maskavas, bet no USA preses.

Reizē ar to rietumos rodas bažas, ka Padomju savienība nenoslēdz ar Vāciju separātu mieru. Krievi šādas biedinošas makšķeres tiešām izmet, jo Anglijas militāro atbalstu Krievijai tās cīņā Staļins uzskata daudz par mazu. Jau neilgu laiku pēc kara sākuma USA vēstnieks Maskavā Steinhards ziņo ārlietu ministrijai, ka attiecības starp Angliju un Krieviju ir saspriegtas tāpēc, ka Čerčils nav apmierinājis Staļina prasības, lai briti sūta vienu armiju uz Mūrmansku vai Rostovu atslogot vācu spiedienu pret sarkano armiju. Šī sprieguma likvidēšanai un aizdomu izgausināšanai Čerčils telegrafiski piedāvā Staļinam sūtīt uz Maskavu sava kabineta ministru Īdenu personīgām sarunām ar Staļinu. Staļins telegrafiski atbild, ka piekrit Īdena braukšanai, bet uz-

sveŗ, ka jāpanāk sapraŗanās ne tikai militārā laukā, bet arī par kaŗa palīdzību un pēckaŗa plāniem mieru organizējot. Arī USA vēstnieks Londonā Vinants ziņo uz Vaŗingtonu, ka Staļins ŗķietot ļoti aizdomīgs un pat naidīgi noskaņots. Kaut gan vācu armijas jau atrodas pie Maskavas, Staļina galvenās aizdomas esot, ka Krieviju grib izslēgt no pēckaŗa pasaules izkārtoŗanas plāniem. Tāpēc, pirms Īdena izbraukŗanas uz Maskavu, Amerika ar Angliju saskaņo savus viedokļus par ŗo diplomātisko akciju. Vaŗingtona paziņo Londonai, ka pret Krieviju jāparāda laba griba, ka viņas līdzdalība pēckaŗa politikā būs līdzvērtīga Anglijas un USA svaram un ka Amerika sniegs kaŗa materiālu palīdzību kā Anglijai, tā Krievijai.

Tai pašā laikā Čerčils dodas uz Vaŗingtonu apspriesties ar Rūzveltu. 1941./42. gada maiņā viņi vienojas, ka Padomju savienībai jāsniedz maksimāls beznoteikumu atbalsts, izvairoties no visiem jautājumiem par principiālo politiku.

12. Staļins personīgi prasa Latvijas inkorporācijas atzīŗanu.

Ar Amerikas ieskatiem nodroŗināties, Anglijas ministrs A. Īdens 1941. g. 7. decembrī caur Archangeļsku dodas uz Maskavu. Tā ir pirmā reize, kad atbildīgs Anglijas kaŗa kabineta loceklis stājas tieŗā sakarā ar Staļinu pēc Latvijas okupācijas un tā ir arī pirmā reize, kad pats Staļins sabiedrotajiem uzstāda oficiālu prasību par Latvijas inkorporācijas atzīŗanu Padomju savienībā kā priekŗnoteikumu turpmākās kaŗa darbības kopējiem plāniem. Ar 1941. gada decembri Latvija tā tad kļūst par līdzekli pasaules politikas cīņās un par svarīgu faktoru lielvalstu militārajā stratēģijā. Par ŗi posma sākŗanos ir pagaidām pieejamas četras ļoti autentiskas publikācijas: 1) 1949. g. oktobrī „Daily Telegraph” par ŗim sarunām un par Staļina tā laika izspieŗanas politiku savas atmiņas publicējis sarunu viens partners, bij. Lielbritanijas ārlietu ministrs A. Īdens, 2) Pēc diplomātiskajiem dokumentiem tām ierādīta izcila vieta K. Hella memoāros, II sēj., sākot ar 1166 lpp., 3) Plaŗs at-

telojums atrodams arī Ciechanovska grāmatā „Defeat in Victory” un 4) Svarīgi materiāli ir arī Čerčila kara memoāros un viņa tā laika vēstulēs.

Staļina priekšlikums Īdenam par lielās alianses līgumu satur arī veselu virkni teritoriālu prasību, sevišķi Latvijas inkorporācijas atzīšanu. Kordels Hells saka, ka Staļins „vēlēties, lai Britānija tūdaļ piekristu tām Krievijas robežām, kādas tai bija pirms Hitlera uzbrukuma. Konkreti: Baltijas valstis, Igaunija, Latvija un Lītuva, daļa Somijas, Polijas un Rumānijas būtu inkorporējamas PSRS. Polijas robežai jābāzējas uz Kersona līniju, kas atbilstu krievu-vācu robežām Poliju 1939. gadā sadalot.”

Staļins saka Īdenam, ka jebkāda angļu-krievu līguma noslēgšana atkarājas no tā, vai šīs abas valstis panāks saprašanos par turpmākajām Krievijas robežām, sevišķi par Baltijas valstu iekļaušanu un somu-padomju 1940. g. robežu atjaunošanu.

Kā pretpriekšlikumu Staļins piesola, ka viņš atbalstīs katru britu izkārtojumu, kas tiem nodrošinās hāzes Vakar-eiropas valstīs, Francijā, Beļģijā, Holandē, Norvēģijā un Dānijā.

Īdens cenšas atvairīt Staļina prasības, teikdams, ka vairāku iemeslu dēļ viņš nevar slēgt nekādu slepenu vienošanos, sevišķi tāpēc, ka viņš solījis USA valdībai tā nedarīt. Tad Staļins ar Īdenu vienojas, ka Īdens Staļina priekšlikumus aizvedīs uz Londonu, lai tos apspriež britu kabinets un pēc tam sazinās ar Savienotajām Valstīm.

Kad USA ārlietu ministrija saņem visas telegrammas ar Staļina teritoriālajām prasībām, Hells uzdod izstrādāt memorandu, ko iesniegt Rūzveltam. 4. februārī 1942. g. Hells memorandu nosūta Rūzveltam ar plašu pavadvēstuli, kurā uzsver, ka krieviem var gan sniegt kara materiālu un ekonomisku palīdzību, bet nevar akceptēt teritoriālas prasības kara laikā. Tas runātu pretīm Atlantijas chartai. Nevar atzīt Padomijas invāziju Polijā un Baltijas valstīs un 1939./40. g. karā pret Somiju. Tālāk Hells uzsver, ka viņš pilnīgi simpatizē Staļina nolūkiem nodrošināt Krievijas vakaru robežas pret uzbrukumiem nākamībā, bet šo drošību vislabāk var panākt ar stingru pēckara

miera organizāciju, un to var noteikti panākt bez vajadzības uzsūkt Baltijas tautas, kurām ir ļoti stingra neatkarības izjūta. — Šis Hella viedoklis ilgu laiku nosaka USA nostāju Baltijas valstu lietā. Tam piekrīt arī Rūzvelts.

Bet iesniedzis Rūzveltam šo memorandu par Baltijas valstīm, Hells pēkšņi uz ilgāku laiku saslīkst un nevar tieši vadīt USA ārpolitiku. Kad viņš pēc izvešēšanās 20. aprīlī atgriezās Vašingtonā, viņš saka atradis, ka lietas ievirzījās ļaunā virzienā. „Britānija bija gatava parakstīt līgumu ar Padomju savienību par Baltijas valstu, Igaunijas, Latvijas, Lietuvas iekļaušanu Padomju savienībā, tā rīkojoties pilnīgi pretēji Atlantijas chartas principiem” (1154). Tas ir tas laiks, kad Rūzvelta padomnieks Hopkins ciniski saka poļu sūtnim Ciechanovskim: „Lielbritānija, nevarēdama pašreiz uzsākt invāziju Eiropā, grib samaksāt Padomijai ar citu tautu rēķiniem.”

Hells uzsvē, ka Rūzvelts, pieņemdam ārlietu ministrijas viedokli, sūtījis vēstījumus Čerčilam un Staļinam, stingri argumentējot amerikāņu viedokli. Staļinam viņš aizrādījis uz Amerikas vēlēšanos atbalstīt Krieviju meklējot pēckaŗa nokārtojumus, bet Padomijas drošību varot panākt ar likumīgiem līdzekļiem. Staļins noraidījis diskusijas par šo jautājumu ar amerikāņiem, pamatojot, ka tas īstenībā ir tikai krievu un britu interesēs.

13. Baltijas valstis kļūst par lielās politikas centrālo problēmu.

Laikā no 1942. g. janvāra līdz maija vidum par Baltijas valstīm izcīna sīvas diplomātiskas cīņas lielajā politikā. Uz laiku šī problēma itkā aizēno pat citus lielos notikumus un kļūst par dzīvu diplomātisku diskusiju priekšmetu lielajā Maskavas-Londonas-Vašingtonas trijstūrī. Labums tas, ka mūsu taisnā lieta šai lielajā cīņā nav izolēta. Mūsu jautājums ir principa un precedenta jautājums. Mums ir daudzi aktīvi sabiedrotie: enerģiskie un ietekmīgie poļi, arī igauņi, lietuvieši un somu diplomāti.

1942. gada 24. februārī Vašingtonā no Londonas ierodas Polijas ārlietu ministrs Račinskis un sūtņa Ciechanovska pavadībā apmeklē USA ārlietu viceministru Berli. Sarunā noskaidrojas, cik efektīvas ir padomju teritoriālās prasības un kā tās iespaido amerikāņu oficiālās aprindas. Račinskis piemin, ka Īdenam Maskavā bijis jānodarbojas ar noteiktām krievu teritoriālām prasībām, speciāli attiecībā uz Baltijas valstīm. Berle negaidīti izsaka ieskatu, ka Padomju savienība no šī kara izies kā viena no lielākām pasaules varām un piezīmē, ka pēc viņa domām šādas lielas varas prasību garantēšana būs nenovēršama. Tālāk Berle piebilst, ka būs grūti ievērot mazo valstu neierobežotu suverenitāti pirmskara pasaules izpratnē iepretim dabiskai un nenovēršamai lielo varu politiskai un ekonomiskai ekspansijai.

Ciechanovskis tad atgādina Berlem triju Baltijas valstu nelaimīgo situāciju, kas radās pēc padomju defensīvo bāžu ierīkošanas viņu teritorijās un piebilst, ka drīz pēc pirmajiem padomju garnizoniem šīs valstis pilnīgi okupēja un iekļāva Padomju savienībā. Berle uz to atbild, ka Baltijas valstis esot dziļi pieķērušās savai neatkarībai un, itkā atkāpjoties no sava iepriekšējā argumenta, iebilst, ka viņa izklāstītā ideja ir vēl pilnīgi nesagatavota un to vajadzēs rūpīgi pārdomāt.

Nākošā dienā Polijas ārlietu ministru un sūtņi audiencē pieņem prezidents Rūzvelts. Prezidents iesāk pārrunas, definējot savu izturēšanos Padomju savienības prasību lietā par Baltijas valstu inkorporācijas atzīšanu. Viņš apgalvo, ka bijis laimīgs, kad uzzinājis, ka Īdens Maskavā gan vērīgi uzklaušījis Staļina prasības Baltijas valstu jautājumā, bet nav devis nekādus saistīgus solījumus. Rūzvelts piebilst, ka apmēram pirms divi nedēļām britu valdība atkal griezusies pie USA valdības Baltijas valstu lietā. Prezidents ir atklāti kritisks pret britu valdības svārstīgo izturēšanos un nosauc to par „provinciālu”. Viņš uzsver, ka nevar būt maiņas ieskatos un nevar tikt izdarīti pamatpārkartojumi kara laikā, it sevišķi attiecībā uz Atlantijas chartas garu.

Bet bažas, ko izklaidē saruna ar Rūzveltu, no jauna pieaug, kad kļūst zināms, ka britu valdība Staļina prasības

Īdenam nav noraidījusi. Gluži otrādi, Londona visu laiku cenšas pierunāt Vašingtonu tām piekrist.

7. martā Vašingtonā ierodas USA vēstnieks Londonā Vinants ar Čerčila personīgu vēstuli Rūzveltam. Tajā Čerčils ziņo, kā angļu valdība beidzot nolēmusi noslēgt līgumu ar Krieviju un izskaidro nepieciešamību atzīt padomju prasības. Čerčils lūdz Rūzveltu piekrist triju valstu līgumam. Krievu prasības pret Poliju nav sevišķi uzsvērtas, bet gan Baltijas valstis, Bukovina un Besarābija. Briti, raksta Čerčils, nekā nevarot darīt. Esot jāatceras viņu vilcināšanās diskutējot ar krieviem to pašu Baltijas valstu lietu 1939. g. un tas esot varējis būt viens no iemesliem, kālab Staļins noslēdzis līgumu ar Hitleru un ne ar Čemberlenu. Briti nevēloties, lai viņu attiecības ar krieviem atkal saskābst. Viņi vismaz baidoties, ka Staļins tādā gadījumā var sākt separātas miera sarunas ar Vāciju. Vienīgā koncesija, ko angļi varētu dot iepretīm amerikāņu viedoklim, esot tā, ka līgums būtu publisks, ne slepens.

Vēstnieks Vinants Vašingtonā arī aizstāv Čerčila viedokli par projektējamā līguma noslēgšanu. 13. martā viņš Polijas sūtniecībā apmeklē poļu ārlietu ministru Račinski un izsaka domu, ka ar līgumu Staļins jāpārlicina par Rietumvalstu labo nostāju pret Padomju savienību. „Pie visa, — viņš uzveļ, — nedrīkst aizmirst, ka Baltijas valstīm dota neatkarība pret Krievijas gribu un ka šīs teritorijas piederēja jau cara Krievijai.”

Tai pašā mēnesī Vašingtonā otrreiz ierodas Polijas ministru prezidents ģen. Sikorskis. 24. un 26. martā viņam ir saruna ar Rūzveltu. Sikorskis paziņo, ka pēdējās dienās viņam Londonā bijusi saruna ar Čerčilu un Īdenu un viņš bīstas, ka britu valdība piekāpsies padomju prasībām pēc Baltijas valstu un Rumānijas teritorijas. Polija līdz ar to būs ielenkta, Īdens gan Sikorskim apliecinājis, ka Polija būšot izslēgta no dodamām koncesijām. „Bet Polija, — norāda Sikorskis, — ir ieinteresēta Baltijas valstu neatkarībā.”

Arī Rūzvelts apstiprina, ka krievu spiediens pašreiz aprobežojas vienīgi ar Latviju, Lietuvu un Igauniju. Bet

ja sabiedrotie piekāpsies šīm prasībām, tad sekos jauns spiediens pret Bukovinu, Besarābiju, Somiju un Norvēģiju. Tāpēc USA nevar atkāpties no saviem principiem un piekrist teritoriāliem pārkārtojumiem kara laikā.

14. Rūzvelta priekšlikums izvest latviešus no Latvijas.

Vēstnieka Vinanta 7. martā atvestai Čerčila personīgai vēstulei Rūzvelts atbild, ka USA nevar atzīt paredzamo līgumu ar SPRS ne tieši, ne netieši. Bet rēķinādamies arī ar Čerčila stāvokli, ka Anglijai līgums jāparaksta, Rūzvelts ierosina kompromisu, ka latvieši, lietuvieši, igauņi un somi, kas nevēlas, lai viņus iekļautu Krievijā, var dabūt tiesību atstāt šīs teritorijas ar visu savu īpašumu. Rūzvelts domā, ka tas būtu vairāk saskaņā ar Atlantijas chartu. 1. aprīlī šo Rūzvelta ierosinājumu nodod Anglijas sūtnim Halifaksam un angļu valdība to nodod tālāk krieviem. Hells saka, ka viņš un visi ministrijas atbildīgie darbinieki, atskaitot viceministru S. Vellsu, oponenti šim ierosinājumam vairāku iemeslu dēļ. Viens bijis, ka tā būtu neizsakāma cietsirdība pret tiem ļaudīm, kas pārvietojami, un otrs, ka šādu pārvietošanu realizējot, ierosinājumu uzskatītu par konkurenci krieviem Baltijas republiku uzsūķšanā.

Tāpēc, kad USA sūtnis Vinants dodas atkal uz Angliju, Hells viņam atkārtoti uzdod radīt iespējamo opozīciju Londonā pret teritoriālo klauzulu angļu-krievu līgumā, t. i. pret Baltijas valstu un daļu Somijas iekļaušanu Krievijā.

15. Hells ar Rūzveltu pēdējā brīdī glābj Latviju.

Londona tomēr padomju teritoriālajām prasībām piekrit un ir paredzēts, ka 1942. g. 26. maijā jānoslēdz attiecīgs līgums. 20. maijā Molotovs ierodas Londonā sarunas nobeigt un līgumu parakstīt.

Šo apstākli ņemot ieganstā, Hells iesniedz otru memorandu Rūzveltam pret Baltijas valstu iekļaušanu Krievijā. Viņš uzsver, ka angļu-krievu līguma parakstīšana ar teritoriālo klauzulu būs ļoti smags sitiens Apvienoto nāciju lietai. Pēc Hella priekšlikuma Rūzvelts sūta telegrammu uz Londonu, kurā saka, ka parakstot līgumu proponētā veidā, Amerika nevarēs palikt klusu. Viņai būs jāizdod paskaidrojums un šāds līgums jānosoda, kas var nozīmēt lūzumu Apvienotās nācijās un var radīt arī citas konsekvences. Tas nu ir pietiekami stipri un iespaidīgi teikts. USA taču ir galvenā Anglijas un Krievijas apgādātāja ar kara materiāliem un ar viņu tomēr jāreķinas.

24. maijā Vinants telegrafē uz Vašingtonu, ka britu viedoklis sāk šķobīties un tuvoties amerikāņu viedoklim. Liekas, ka līgums izjuks. Molotovs uzstāda jaunas prasības Polijas lietā un Īdens aizstāv Rūzvelta ierosinājumu par baltiešu evakuāciju uz citurieni. Molotovs to noraida. Tad Īdens liek priekšā līgumu bez teritoriālām klauzulām. Krievi sāk piekāpties. Molotovs pieprasa un saņem Staļina pilnvaras parakstīt līgumu pēc Īdena uzmetuma. Līgumu paraksta 26. maijā, teritoriālās klauzulas izslēdzot, bet atstājot to nokārtošanu pēc kara.

Tā ar Amerikas ārlietu ministra Kordela Hella stingru iestāšanos, kam ir arī Rūzvelta piekrišana, šais 1942. g. kritiskajās maija dienās Latvijas iekļaušanas atzišana Padomju savienībā vēl tiek novērsta.

16. Maskavas konference sašķoba Latvijas stāvokli.

Bet Staļins ir tikai piekāpies, ne atteicies. Karam turpinoties un krievu pretestībai vāciešiem pieaugot, Staļina prasības sāk atkārtoties. Viņš arī aizvien stingrāk sāk turēt rietumu sabiedrotos šaha stāvoklī. Un tā pamazām Staļina spiedienam padodas arī Rūzvelts un USA ārpolitika. Galvenais iemesls tam ir jaunais stāvoklis Krievijas kaujas laukos.

1942./43. gada ziemā vācieši Krievijā dabū vissmagāko sitienu. Krievu varonībai un izturībai rodas apbrīnotāji kā Anglijā, tā USA, kas apgalvo, ka galvenās kara cīņas krievi iznes uz saviem pleciem. Padomju propaganda rietumos to lieliski izmanto. Situācija neapšaubāmi grozās Maskavai par labu. Staļina prestižs ceļas ļoti augstu. Arī viņa prasības tagad kļūst noteiktākas. Krievu ātrā virzīšanās uz priekšu rada jaunas politiskas situācijas. Augustā sabrūk Itālija. Rodas neatliekama vajadzība koordinēt visu triju lielo varu politiku. Bet Staļins ir izvairīgs. Rūzvelts un Čerčils neatlaidīgi mēģina panākt kopēju personīgu konferenci ar Staļinu, taču pēdējais četras reizes šo priekšlikumu noraida un tikai piekto reizi piekrīt. Konference slepeni nolikta 1943. g. augustā Manitolino salā Hudzona ezerā. Rūzvelts ar Čerčilu ierodas un izgaidās Staļinu velti. Viņa vietā beidzot atbrauc Molotovs. Tāpēc faktiski no šīs konferences nekas neiznāk. Bet Rūzvelts ar Čerčilu neatlaižas un mēģina panākt jaunu konferenci. Kā šīs jaunās sastapšanās sagatavotāja 1943. g. oktobrī Maskavā sanāk visu triju valstu ārlietu ministru konference. Tā notiek zem draudiem, ka Padomju savienība varētu noslēgt separātu mieru ar Vāciju. Zem šiem draudiem rietumu sabiedrotie piekāpjās krievu prasību priekšā. Lai gan visu formāli vēlāk nokārto Teherānā, tomēr ārlietu ministru apspriede Maskavā kā Teherānas sagatavotāja iezīmē jūtamu pagrieziena krievu un britu-amerikāņu attiecībās. Tā ir sākuma punkts pārmainām arī Latvijas valsts starptautiskajā stāvoklī.

Par to, kas noticis un izlemts Maskavas ārlietu ministru konferencē, Hells savos memuāros vairs nekā neraksta, kaut pats šai konferencē piedalījās. Liekas, tam vairāki iemesli. Galvenais tas, ka Hells nav varējis ar tās rezultātiem solidarizēties un Teherānā, kur lietas formāli izlēma, Hells nemaz nav piedalījies. Hellam lajam neērti arī savos memuāros parādīt Baltijas valstu stāvokļa tragisko secību. Tāpēc viņš tikai pasaka, kādus norādījumus viņam devis Rūzvelts līdz uz Maskavu. „Kas attiecas uz Baltijas valstīm, — teica prezidents, — tad es, ja satiktu Staļinu, apceltu pie viņa ar augstu morāli. Es teiktu Staļinam, ka ne Britānija, ne mēs neiesim cīnīties ar Krieviju par Baltijas valstīm. Bet tas ir

Krievijas pašas interesēs, raugoties uz viņas pozīciju no pasaules viedokļa: būtu laba lieta, ja viņa gribētu, teiksim, kādus pāris gadus pēc kara izdarīt otru plebiscitu Baltijas valstīs. Krievija ir apmierināta, ka jau izdarītais plebiscits uzskatāms par noslēgumu, bet pārējā pasaule tā nedomā.” (Hells, 1266. lpp.)

Nav jābūt sevišķai asprātībai, lai saprastu, ka šādi Rūzvelta vārdi un šāds viņa viedoklis jau patiesībā nozīmē Baltijas valstu nodošanu Krievijai. Kā tas ir noticis, to pasaka Ciechanovska memoāri. Citas publikācijas par to pagaidām nav. Bet tā kā Ciechanovska un Hella memoāri līdz Maskavas konferencei pilnīgi saskan, tad ir vairāk kā iemesls pieņemt un ticēt, ka mūsu valsts likteņa beigu daļa Ciechanovska attēlojumā ir pilnīgi pareiza.

17. Kā Teherānā izlēma Latvijas likteni.

Teherānas konferences rezultātus ilgu laiku tur lielā slepenībā. Vispirms to vēlas Rūzvelts, jo 1944. gads ir prezidenta vēlēšanu gads un viņam vajadzīgas USA dzīvojošo 6 miljonu poļu un citu tautību piederīgo balsis. Ne-laime tā, ka Teherānas konferences lēmumi atšķiras no Atlantijas chartas principiem. Kas lemts Polijas jautājumā, tas paliek slepenībā gandrīz veselu gadu, kamēr to Molotovs atklāj Maskavas konferencē 1944. g. oktobrī, kur piedalās Čerčils, Idens, USA vēstnieks Herimens, Polijas ministru prezidents Mikolaičiks, ārlietu ministrs un Senāta prezidents Grabskis. Kad poļi nepiekrīt Molotova un Čerčila prasībai par Kersona līniju, ar ko Polijai jāatsakās no 47 proc. savas teritorijas un 7 milj. iedzīvotāju, un atsaucas uz Atlantijas chartu un Rūzvelta deklarācijām, Molotovs pēkšņi sniedz pārsteidzīgu paskaidrojumu, teikdams, ka viņš redz nepieciešamību atgādināt klātesošiem to, ka prezidents Rūzvelts Teherānā pilnīgi piekritis Kersona līnijai, bet vēlējies, lai to nublicē. Šai jautājumā ir visu trīs varu vienošanās. Pēc tam Molotovs griežas pie Čerčila un Herimena un uzaicina viņus atsaukt šo paskaidrojumu, ja viņiem liekas, ka tas nav patiess. Molotovs vēl piebilst, ka tas nepieciešams tāpēc, ka Mikolaičiks, liekas, nezina šo faktu un šaubās

par USA nostāju šai jautājumā. Čerčils, Idens un Herimens nesaka nevēarda.

Un ja nu par USA un Anglijas sabiedroto Poliju pieņemts šāds lēmums, kāds tad lai būtu Teherānas rezultāts Baltijas valstu lietā? Ciechanovskis par to raksta: „Prezidents Rūzvelts izsaka savu interesi par Somijas un triju Baltijas valstu likteni. Staļins atbild, ka Somijas un Padomju savienības miera sarunas turpinājas un viņš būs pret Somiju augstsirdīgs, respektējot 1940. g. miera līguma robežas. Staļins tomēr piebilst, ka viņš pastāvēs uz to, lai krieviem draudzīgais Pāzīkivi kļūst par Somijas prezidentu. Staļins smaidīdams turpina, ka Pāzīkivi pazīstams kā demokrāts un ne komunistis un tomēr viņš bauda pilnīgu Maskavas uzticību. Šie Staļina paskaidrojumi Rūzveltam ļoti iepriecina.

Par Baltijas valstīm Staļins nevēlas dot nekādas garantijas. Staļins saka, ka viņš vēl nav izveidojis savu uzskatu par šo valstu nākotni. Viņam vēl vav skaidrs, vai tās atstājamas kā atsevišķas valstis vai arī ietilpināmas vienā valstī. Viņš piebilst, ka tām tomēr būs jāpaliek ciešā savienībā ar Padomju savienību, kas nepieciešams šo valstu svarīgās stratēģiskās un ekonomiskās pozīcijas dēļ. Bet tas nenozīmē, — uzsvēra Staļins — ka tām nepieciešami jākļūst par padomju republikām Padomju savienībā. Viņš domājot izveidot jaunu valsts tipu ciešai savienībai ar pārējām padomju republikām, bet šobrīd vēl nevarot pateikt, cik ciešas šīs saites būs.

Atbildot Čerčila jautājumam, Staļins paskaidro, ka esot dabiski, ja Baltijas valstis ierīko padomju gaisa spēku, jūras un armijas bāzes, un piebilst, ka viss atkarājas no šo valstu valdībām. Viņš personīgi šai lietai par daudz nepieķersies, un nav izslēgts, ka Baltijas valstīs pat turpinās kapitālistisks režīms. Katrā gadījumā — Staļins apstiprina Rūzveltam un Čerčilam — šīm valstīm būs atļauta iekšēja autonomija. Kad Rūzvelts jautā Staļinam, no kā atkarāsies viņa galīgais lēmums Baltijas valstu lietā, Staļins dod atbrūnotāju atbildi, ka viņš noskaidros pašu vietējo iedzīvotāju vēlēšanos šai lietā.

Ar to arī Baltijas valstu jautājums lielo politiķu sarunās ir izdebatēts un faktiski

atstāts Staļina izrīcībāi. Cik ilgi šis jautājums sedzams ar slepenību un kā to saskaņot ar agrākām deklarācijām, tā sekundāras dabas lieta. Pieturēšanās pie agrāk dotās tiesiskās deklarācijas, kas atšķiras no faktiskā stāvokļa, jau īstenībā neko negroza un neko nemaksā.

18. Rūzvelta tēvocis Džo.

No Teherānas Rūzvelts aizbrauc lielā sajūsmā par Staļinu, ko viņš sauc par tēvoci Džo (Josifu). Jaltā Rūzvelts ir jau stipri saguris un pasīvs. Tur ir citas, daudz svarīgākas problēmas. Pie Baltijas valstīm tieši arī vairs neapstājas. Staļina pozīcija ir dominētāja.

Ko Rūzvelts domā par Staļinu, kā viņš to slavē un apjūsmo un cik veikli Staļins realizējis visas savas propozīcijas, to redzam no Rūzvelta stāsta Mikolaičikam, kad viņš 1944. g. jūnijā Ciechanovska pavadīts ierodas oficiālā audiencē pie USA prezidenta. Savu sarunu Rūzvelts sāk ar Staļina personības īpatnības un pievilcības aprakstu, ko viņš Teherānā daudz labāk izpratis nekā viņa draugs Čerčils. Staļins esot reālists, bet ne imperiālists, nedz komunist. Kad konferences noslēguma banketā dažādi priekšlikumi, kas vēlāk realizēti, izteikti tostu veidā, Staļins pēkšņi licis priekšā uzdzert vismaz uz 50.000 vācu virsnieku nāvi. Rūzvelts piebilst, ka viņš tūdaļ sapratis, ka Staļins domā junkuru militāristus. Bet Čerčils neizturējis šo „joka ķeršanas” toni Staļina tostā un saīdzis atbildējis, ka viņš nevar uzdzert šādu tostu, jo Lielbritānija nevar pieļaut nogalināt kara gūstekņus. Staļinam tas nepaticis un viņš veltījis Čerčilam, kā Rūzvelts saka, „netīru skatu” un atmosfera starp Čerčilu un Staļinu kļuvusi ledaina. Rūzvelts tad smiecamies turpina, ka viņš izglābis situāciju, ieteikdams papildinājumu Staļina tostam un proponēdams uzdzert uz 49.500 vācu virsnieku nāvi cīnā.

Prezidenta dēls Eliots Rūzvelts, kurš Teherānas konferencē piedalījās kā tēva adjutants, savos memuāros raksta, ka Staļins viņu ieraudzījis pa atvērtām durvīm koridorā un arī licis pieaicināt pie banketa galda, kur tad Eliots Rūzvelts izteicis šo pārlaboto tostu, kas ir ierosinājums Nirn-

bergas tribunālam. Par šādu iejaukšanos jaunais Rūzvelts saņēmis ļoti asu bārienu no Čerčila.

Kaņam noslēdzoties, tiešām piepildās USA ārlietu viceministra Berles vārdi, ko viņš teica Čiechanovskim par Padomju savienības varu pēc kaņa. Ar ko Padomju savienība to panāca? Ar Staļina sistēmātisko un mērķtiecīgi ietiepīgo politiku, kur elastīgums robežo ar blefošanu un lielākas varas rādīšanu nekā patiesībā ir. Viņam palīdzēja arī nenoteiktā svārstīšanās otrā pusē, atkāpšanās no agrāk deklarētiem principiem, rietumu varas neorganizētība un savu spēku pienācīga novērtēšana. Šis pasaules politikas traģiskās situācijas atslēga izteikta slēdzienā, ko 1945. gada 5. jūnijā, kad kaņš Eiropā izbeidzās ar sabiedroto uzvaru un kad viens no sabiedrotiem — nacionālā Polija beidza eksistēt, kāds USA atbildīgs ierēdnis saka sūtnim Čiechanovskim: „Ir tikai divas alternatīvas — piekāpties Padomju savienības prasībām vai cīnīties pret to. Bet USA to pašreiz nevar darīt. . . . Amerikai nav pietiekami spēka diktēt savu gribu Padomju savienībai.” Tā ir traģiska uzvara. Sakāve uzvarā.

19. Drama kaimiņos.

Savā nelaimē cilvēks labāki izprot otra nelaimi. To pašu varētu teikt arī par tautām un valstīm. Vismaz Baltijas valstu un Polijas liktenī ir daudz līdzības. Pēc Vācijas 17. septembrī Polijā iebruka arī Krievija, kas okupēja 47% Polijas teritorijas un deportēja uz Sibīriju 1,5 milj. poļu. Arī otrā pasaules kaņa dramai noslēdzoties, priekšskars pār Poliju nokrita gandrīz līdzīgos apstākļos kā par mūsu tautas un valsts likteni. Starpība tikai tā, ka poļu valsts un tauta bija 15 reizes lielāka par mūsu un poļi bija ļoti aktīvi sabiedroto līdzcīnītāji visās frontēs un savas asinis tie lēja par kopējo lietu visos kontinentos.

Tā kā poļu valstsvīri un diplomāti aktīvi cīnījušies arī par mūsu jautājumu mūsu valsts krēslas un nakts stundās, tad īsi skicēsim arī kādu epizodi no Polijas likteņa beigu cēliena, epizodi, kas ir viena no dramatiskākām lielās diplomātijas vēsturē. To darīsim divu iemeslu dēļ: 1) Aiz pa-

teicības un cieņas par to, ka poļi veicinājuši mūsu cīņu un 2) parāllēlo secību dēļ likteņos.

Aprīņojama ir neatlaidība un stūrgalvība, ar kādu Staļins turas pie savu galveno mērķu principiem. Savā taktikā, atkarībā no reālām iespējām, viņš var būt piekāpīgs un arī mainīgs, bet nekad viņš neizlaiž no acīm savus galvenos plānus un pat tālās nākotnes mērķus. Ja Baltijas valstu lietā, sākot jau ar 1924. gadu, viņam ir tikai viens mērķis, no kuŗa viņš nekad nav atlaidies, tad Polijas lietā pēc Vācijas kuŗa sākuma viņam ir divi pamatmērķi. Pirmais – administratīvi piedalīt Krievijai tos Polijas apgabalus līdz Kersona līnijai, par ko viņš jau panācis vienošanos ar Hitleru 1939. g. Polijas sadalīšanas plānā. Otrais – pārējai Polijai, ko palielināt uz Vācijas teritorijas rēķina, izveidot komunistisku valdību, lai tad visu Poliju pārvērstu par Krievijas satelitu vai vienu no autonomajām republikām. Varētu likties, ka otru mērķi realizējot, kas jau labu laiku kā noslēdzies, pirmais nemaz nebūtu bijis cīņas vērts. Bet Staļina plāni iet tālāk. Viņš ļoti labi zina, ko dara. Pirmais mērķis palīdz realizēt otru un otrajā ir likti pamati kādam citam plānam. No Kersona līnijas Staļins, kad Polija cīnas sabiedroto pusē, neatkāpjjas ne par matu, viņš neicelaižas pat nekādās diskusijās. Kad pēc Sikorska tragiskās nāves, par Polijas valdības galvu Londonā ievēl zemnieku partijas līderi Mikolaičiku, tas mazliet atvieglo neoficiālu sakaru uzņemšanu ar Maskavu pēc Katinas dramas. Bet arī ar Mikolaičiku saprašanos panākt nav iespējams. Neviens poļis nepiekrīt gandrīz pusi no teritorijas cedēt Krievijai.

1944. g. oktobrī sakarā ar tiešām britu interesēm, Čerčils mēģina beidzamo reizi nokārtot poļu-padomju attiecības. Kopā ar ārlietu ministru Īdenu viņš dodas uz Maskavu, uz kurienu izsauc arī Mikolaičiku. Bet sarunas Kremli ar Staļinu un Molotovu, kuŗ vēl piedalas Čerčils, Īdens, Herimens, tikai rāda cik dziļa un nepārejama plaisa šķir nacionālo Poliju no Kremļa. Šis diplomātiskās spēles kulmināciju aizsmiedz pēc tam sekojošā protokolētā Čerčila un Īdena saruna ar Mikolaičiku un poļu pārstāvjiem, ko sniegsim pēc Ciechanovska grāmatā „Sakāve uzvarā” publicētā protokolētā teksta (349 – 352).

juma. Viņš mudina to uzņemties atbildību. „Ja Mikolaičiks pieņemtu Čerčila formulu, Čerčils ietu pie Staļina un ir drošs par panākumiem noslēgt vienošanās līgumu. Kāda alternatīva iespējama? Pilna kompensācija ir apsolīta rietumos, kā arī vāciešu izvākšana no teritorijām, ko saņems Polija.” Mikolaičiks varētu saņemt arī dažas citas koncesijas no Staļina. Pēc visa, kāda nozīme, ja Mikolaičiks zaudētu atbalstu no „dažiem poļiem.” Viņam jādomā, ko viņš var iegūt Polijai. Viņš būs spējīgs atgriesties Polijā un tur dibināt valdību. „Anglijas un Amerikas sūtni būs pie viņa. Tie viņu atbalstīs. Ir nepieciešami Mikolaičikam saprasties. Ja viņš šo izdevību palaidīs, viņš pazaudēs visu.”

Atbildot Čerčilam, Mikolaičiks saka, ka viņš „par situāciju domājis visu nakti. Viņš bijis satricēts par Molotova deklarāciju, ka lēmums par Polijas teritoriālo statutu izdarīts Teherānā Rūzveltam un Čerčilam piekrirot, bez apspriešanās ar Polijas valdību un pat viņai neziņojot, ka lieta nokārtota šādā veidā. Viņu tagad aicina parakstīt triju varu vienošanos par nospraustām robežām. Viņam arī jāpiekrirot padomju prasībām par jaunu poļu valdību, kur visa noteikšana komunistiskajai komitejai. Tas nozīmē – piekrist Polijas neatkarības zaudēšanai. Un kādā ir garantija, ka arī šādu vienošanos vēlāk respektēs?”

Čerčils atgādina, ka Anglija un Amerika iesaistītas šai nokārtojumā un raudzīsies, lai Polijas neatkarība tiktu respektēta. Īdens piemetina, ka, ja varētu panākt vienošanos par Kersona līniju, ir droši, ka Staļins garantētu Polijas neatkarību.

„Bet, iesaucas Mikolaičiks, teritorijas lietas ir nācijai izlemjamas, ne vienam valdības loceklim.” Tad Čerčils uzbudinas un saka, ka viņš „grib nomazgāt savas rokas no Mikolaičika.” Ja viņš paliks pie savas stūrgalvības, britu valdība uzdos visu šo lietu. „Strīdus dēļ starp poļiem” viņš neies sadragāt mieru Eiropā. Viņš apvaino Mikolaičiku stūrgalvībā. Viņš brīdina, ka, ja viņi šķirsies šai lietā, tad nebūs arī vairs draudzības. Viņš teiks visai pasaulei, cik bezmērķtiecīga ir bijusi Polijas valdība. Polija būs atbildīga jaunā kara sākšanā, kuŗā 25 milj. dzīvību ies bojā. Bet kādas ir Polijas rūpes?

Mikolaičiks, aizvainots par šiem nelaipnajiem vārdiem, saka: „Tagad es zinu Polijas likteni, kas ir apzīmogots Teherānā.” Uz to Čerčils atbild: „Viņš ir izglābts Teherānā!”

Kad Mikolaičiks saka, ka viņam nav tik maz patriotisko jūtu, lai varētu atdot pusi no Polijas, Čerčils atbild, ka 25 gadus atpakaļ Britānija palīdzējusi atjaunot neatkarīgo Poliju. Tagad viņa atkal mēģina novērst Polijas pilnīgu pazušanu. Ja Mikolaičiks neakceptēs robežas, viņš būs ārā no darīšanām uz visiem laikiem. „Krievi slaucīsies caur jūsu valsti un jūsu tauta tiks likvidēta. Jūs esat uz iznīcināšanas robežas,” saka Čerčils.

Mikolaičiks iebilst, ka lietas rāda, ka Polija būs visa zaudētāja katrā alternatīvā. „Polija zaudēs tikai Pripetas purvus un 5 milj. tautas, galvenokārt ukraiņus, ne poļus,” atbild Čerčils.

Mikolaičiks atzīmē, ka pēc visa, ja jau jautājumu nokārtojuši lielie trīs, kāpēc tad Poliju aicina parakstīt savas nāves garantijas.

Te iejaucas sarunā atkal Īdens un saka – varbūt varētu panākt vienošanos ar Polijas valdības protestu, uzliktot vainu trim lielvarām.

Beidzot Čerčils nolemj, ka viņš katrā gadījumā mēģinās radīt jaunu kompromisa formulu un lūgs Staļinu to akceptēt. Ja Staļina atbilde būs neapmierinoša, par ko Čerčils šaubas, poļu valdība nekā nebūs zaudējusi un Mikolaičiks varēs doties uz Londonu stiprināts, turpinot saņemt britu valdības atbalstu. Bet ja Staļins piekritīs, piekritīs arī trīs varas un šis lielo varu lēmums būs jāakceptē arī Mikolaičikam.

Mikolaičiks atsaka, ka viņš nevar piekrist šādam atrisinājumam un jautā Čerčilam, vai viņš varētu piekrist, ja Britānija atrastos līdzīgā situācijā. Čerčils atbild nepacietīgi, ka viņš neinteresējas gar to. Ministra Rowera jautājumam, vai Čerčils piekristu cedēt britu teritoriju, Čerčils atbild: „Es droši to darītu un nākamās paaudzes mani svētītu. Bet šeit nav citas izvēles. Poliju apdraud patiesa iznīkšana un tā tiks svītrotā kā nācija.”

Šai vietā sarunā iejaucas klusējošais poļu prof. Grabkis un nacionālās padomes vārdā apstiprina, ka poļu parlaments nekad neapstiprinās šādu atrisinājumu.

„Labi,” ironizē Čerčils, „tad nekas cits neatliek, kā Polijai pieteikt karu pēc tam, kad viņa ir zaudējusi lielo varu atbalstu.”

Pirms iziešanas no telpas, Čerčils savā neatdarināmā veidā pēkšņi pagriežas pret Mikolaičiku un draudzīgi smaidīdams saka, ka pēc tam, kad viņš saticis ļaudis no t. s. Ļubļinas atbrīvošanas komitejas, viņš neapskauž Mikolaičiku, ka viņam nav ar tiem nekā ko iesākt. Sirsnīgi smiedamies viņš saka, ka mantojīs no tiem ievērojamu nepatiku.

Atgriezies Londonā, Mikolaičiks demisionē (24. XI 44). Jaunās poļu valdības priekšgalā stājas poļu socialistu līderis Arciševiskis. Bet šai valdībai vairs nav nozīmes. Polijā sāk valdīt Kremļa dirigētā Ļubļinas komiteja.

1948. g. rudens sesijā ārpolitisko debašu laikā Čerčils parlamentā nolasa dažas savas slepenās vēstules Staļinam, ko viņš rakstījis pēc Vācijas kapitulācijas, apstiprinot Staļinam, ka Anglija izprot krievu ieinteresētību Polijā un tāpēc tā nepielaidīs, ka Polijā varētu nodibināties Krievijai nedraudzīgs režīms vai valdība.

Potsdamā, kur Rūzveltu aizstāj Trūmens un Čerčilam asistē Ešlijs, Polijas jautājumam par jaunu piekārā un panāk „kompromisu”, ka Ļubļinas komiteju izveidojot par Polijas valdību, tajā uzņems arī dažus eksila poļu pārstāvjus no Londonas un sarīkos brīvas vēlēšanas, kas izšķirs Polijas nākamā pārvaldes formu. Mikolaičiku sabiedrotie pierunā braukt uz Poliju un iestāties jaunajā valdībā, kur viņš ir vicepremjers un zemkopības ministrs. Jūlija sākumā sabiedrotie atsauc savu atzišanu Polijas nac. eksila valdībai un tās sūtniem. Visus Polijas fondus ārzemēs pārņem jaunā Varšavas valdība. Pēc 1 1/2 gada notiek „brīvas” vēlēšanas Polijā un vēl pēc pusgada Mikolaičikam izdodas slepeni no Polijas izbēgt. Un viss, ko viņš vēl var izdarīt, ir tas, ka viņš uzraksta un Amerikā izdod savas atmiņas par to, kā Kremlis iekarojis Poliju.

20. Angļu kara flote uz Baltijas jūru.

Drūmajā bolševiku okupācijas pirmajā gadā, kad kā cīruļa dziesma pavasarī latviešu sirdīs skanēja Raiņa vārdi: „tā nevar palikt un nepaliks”, Rīgā cirkulēja dažādas leģendas par to, kādā veidā un no kurienes nāks atpestīšanas stunda. Viena no leģendām, kas daudz nodarbināja ļaužu prātus, bija angļu flote, kas jau iebrukusi vai iebruks Baltijas jūrā, lai atbrīvotu Latviju. Un ja nu ne angļu flote tieši, tad pēc pirmo pavēles nāks – zviedri. Zviedri nāks pāri mūs atbrīvot. Nopietni un izglītoti ļaudis ar šādām domām lolojās un pat kalportēja tās tālāk. Pēc kara daži cilvēki ir lasījuši lekcijas un pat daži latviešu laikraksti rakstījuši, ka sabiedrotajiem (itkā Čerčilam) kara plānos bijis nodoms izsēdināt desantu pie Rīgas, lai Vāciju ieņemtu knieblēs, atbrīvotu Latviju un pasargātu to no jaunas krievu invāzijas. Ja šī pēdējā doma ir pilnīgi naiva fantāzija, tad leģendai par angļu kara floti Baltijas jūrā pamatā ir viens no lielākiem flotes operāciju plāniem pag. karā. Bet vai šīs operācijas rezultāts būtu saskanējis ar latviešu tautas cerībām?

Otrajā dienā pēc Anglijas kara pieteikuma Vācijai Čemberlens pārveido Anglijas valdību un uzaicina Čerčilu kara kabinetā kā admirālītātes pirmo lordu (flotes ministru). Ne tik daudz sauszemes armija, kas nekad nav bijusi sevišķi liela, bet milzīgā kara flote ir tas efektīvais spēks, uz ko balstas britu imperija. Admirālītātes pirmais lords ir viens no iespaidīgākiem Britānijas valdības locekļiem. Čerčils šai amatā bijis vairākkārt, arī pirmā pasaules kara laikā. Viņš zin, ko angļu flote spēj un kādiem uzdevumiem tai vissekmīgāki jākalpo. Čerčils neiestājas šai atbildīgajā amatā kā iesācējs, bet ar lielu praksi un ilgi apsvērtiem un pārdomātiem plāniem. Čerčils visā savā dzīvē nav defensīvs, bet galvenokārt ofensīvs stratēģijas pārstāvis un ar šādiem nodomiem viņš uzņemas admirālītātes vadību. Kad admirālītātē kļūst zināma Čerčila atgriešanās, tās štabs signalizē visām kara flotes vienībām: Vinstons ir atkal klāt. Čerčils no tirdzniecības kuģu konvoju un defensīvas taktikas tūdaļ pievēršas flotes ofensīves taktikai.

Čerčilu visvairāk interesē Baltijas jūras problēmas, visas iespējas un priekšrocības, ko plašas operācijas šai reģionā varētu izraisīt. To Čerčils vairākkārt uzsver arī savos kara memuāros. „Visvairāk mani vilināja Baltijas jūra. Ja britu flotei izdotos iegūt virskundzību Baltijas jūrā, tas būtu izšķirīgs ieguvums.” Un kādā citā vietā: „Baltijas jūras pārvaldīšana pretiniekam bija ar dzīvības svarīgu nozīmi. Ievedumi no Skandināvijas, Zviedrijas rūda un par visām lietām nodrošināšanās pret krievu iebrukumiem garajā nenosargātajā Vācijas ziemeļu krastā, kas vienā vietā ir tikai 150 km no Berlīnes, virskundzību Baltijas jūrā vācu flotei uzlika par neaizstājamu pienākumu.” Šo reģionu tāpēc Čerčils izvēlas par vienu no galvenām aktīvām flotes operācijām.

Ceturtajā dienā pēc stāšanās flotes priekšgalā Čerčils uzdod admirālilātes štābam izstrādāt plānu par izlaušanos uz Baltijas jūru (8. IX. 39.). Operatīvā nodaļa tūdaļ atbild, ka priekšnoteikums tam ir Itālijas un Japānas neitralitāte un ka operācija būtu sagatavojama uz 1940. g. martu.

Pēc slepenām apspriedēm ar dažiem lietpratējiem un kara kabineta locekļiem, Čerčils 12. septembrī par šo operāciju uzraksta memorandu, ko iesniedz piekritīgiem štābiem un iestādēm. Memorands paredz speciāli apbruņot lielu kara flotes eskadru, kurai jāizkaro ieeja Baltijas jūrā. Šai eskadrā ietilptu trīs angļu vislielākā tipa kaujas kuģi no „Royal Sovereign” klases, 5 kaujas kreiseri, divas iznīcītāju flotīles, lielāks skaits zemūdeņu, rinda palīgkuģu, darbnīcu kuģis un viens lidmašīnu bāzes kuģis. Tā kā flotei jāizlaužas cauri 3 mīnu laukiem, tad ir arī virkne mīnu traleru un kāds skaits avangarda kuģu ar ļoti mazu personālu, kas brauktu pa priekšu lielajiem kaujas kuģiem un mīnu laukos varētu iet arī bojā.

Tā ir liela flote, kuņas galvenais kodols un mugurkauls ir lielie angļu kaujas kuģi. To kaujas iedarbības spēkam vāciešiem nav nekā līdzīga ko stādīt pretim. Bet šim plānam ir divas lielas grūtības: 1) Kā šos lielos un dziļi peldošos okeāna kaujas kuģus iedabūt Baltijas jūrā? Šaurumi, caur kuriem tiem jābrauc cauri, ir tam daudz par seklu un

2) Kā tos nosargāt no vācu gaisa flotes uzbrukumiem, kas vienīgi varētu kļūt angļu eskadrai bīstami. Šai ziņā ir plāns apbruņot šo eskadru, it sevišķi lielos kaujas kuģus, ar tik biežām jumta bruņu platēm, kuģām lidmašīnu bumbas nevar kaitēt.

Bet kā šos milzīgos kaujas kuģus, uz kuģiem katra ir tik daudz kaļa jūnieku kā visā Dobelē vai Talsos iedzīvotāju, dabūt pāri sekļiem šaurumiem uz Baltijas jūru? Ja tas izdodas, tad tas vien jau ir pārsteigums un panika pretinieka lēģerī. Čerčils kopā ar speciālistiem izstrādā asprātīgu plānu, kas līdz šim uzskatāms par vienreizīgu flotes operāciju vēsturē. Pēc tā operāciju kuģiem dokos piemontē speciālas plates, kas ostās pārvēršamas par baseiniem un tie tad lielo kaujas kuģu dziļpeldi paseklina par 2,70 m. Tas kuģiem gan piedod neparastu 42 m platumu, bet tie var izbraukt jūras šaurumus tikai ar 8 m dziļpeldi, pēc tam no baseiniem atbrīvoties un pieņemt atkal normālu dziļpeldi, pie kam piebūvētās plates rada arī sevišķu aizsardzību pret torpēdām. Pēc plāna pieņemšanas kaļa kabinetā, Čerčils tūdaļ dod rīkojumu sākt būves un operācijas sagatavošanas darbus. Visur ievēro lielāko slepenību, bet plašu piebūvēšanu kuģiem izskaidro ar to speciālu apbruņošanu pret torpēdām.

20. septembrī flotes komandieris admirālis Pounds Čerčilam raksta, ka no šīs lielās operācijas tikai tad var sagaidīt sekmes, ja Krievija nepieslēdzas Vācijai un ja var nodrošināt Norvēģijas un Zviedrijas līdzdalību.

21. septembrī Čerčils, pēc vienošanās ar admirālītātes štabu, ieceļ flotes admirāli lordu Korku par Baltijas jūras operācijas sagatavotāju un vadītāju. Visi sagatavošanas darbi norit ar pilnu jaudu, lai 1940. g. pavasarī, ledum izkūstot, vai, pēc apstākļiem, arī vēlāk, angļu kaļa flotes eskadra varētu doties uz Baltijas jūru.

Nolūks, kādam Čerčils šo, pēc svarīguma pirmo, lielo flotes operāciju plānojis un sagatavojis, izteikts viņa 12. IX. 39. memorandā: „Ja mums izdodas iegūt virskundzību Baltijas jūrā, mēs apturēsīm rūdas, citu izejvielu un pārtikas līdzekļu sūtīšanu uz Vāciju no Skandināvijas. Iespējams, ka mūsu flotes parādīšanās Baltijas jūrā izšķirīgi iespaidos Skandi-

nāvijas valstu nostāju un tās varbūt ierosinās iestāties kaŗā mūsu pusē.”

Savos kaŗa memoāros Čerčils raksta, ka „Skandināvijas valstis ar šo operāciju, no vācu invāzijas draudiem atbrīvotas, dabiski tiktu ievilkta mūsu kaŗa rīcības sistēmā, ja arī tās neierosinātu tieši kaŗā iestāties” (I, XXV).

Bet galvenā Čerčila doma ir tomēr tā, ka „ar to būtu atjaunoti sakari ar Krieviju, kas varētu izšķirīgi iespaidot Padomijas politiku un stratēģiju”. Tāpēc Čerčils šim plānam dod paroli „Katrīna”, pēc krievu carieņu Katrīnas Lielās vārda, jo „Krievija bija manu apsvērumu pamatā”. Ja angļu eskadra Baltijas jūrā būtu iebrukusi un Liepājas vai Ventspils tuvumā parādījusies – vai tā būtu braukusi, lai mūs atbrīvotu no krievu okupācijas, vai arī lai nodibinātu draudzīgus sakarus ar krieviem to ieņemtajās jaunajās stratēģiskajās pozīcijās?

Kāpēc angļu flote Baltijas jūrā neiebrauca? 1940. g. 6. janvārī Čerčils flotes virspavēlniekam admirālim Poundam raksta, ka viņš sāk pārliecināties, ka „Katrīnas” operāciju 1940. g. nevarēs realizēt, jo zviedru rūdas raktuvju sagrābšanai un noturēšanai jūras flote nav izšķirīga. Tomēr operācijas sagatavošanas darbi jāturpina ar piepūli, bet jānogaida, kā notikumi atrisināsies. 15. I 40. Čerčils pirmajam jūras lordam raksta par iemesliem, kamdēļ šajā gadā nevarēs realizēt „Katrīnas” operāciju: „Mums vēl nav pilnīgi izdevies zemūdenes un mazos vācu bruņu kuģus turēt šachā, tāpēc daudzos „Katrīnas” operācijai vajadzīgos mazākos kuģus mēs nevaram atvietot . . . Arī politiskais stāvoklis Baltijas jūras telpā tā sajaukts kā nekad . . . Ļoti var būt, ka kaŗš turpināsies vēl 1941. gadā un neviens nevar teikt, vai tad nerodas kāda izdevība”. Čerčils vēlas, lai sagatavošanas darbus „Katrīnas” operācijai turpina.

Bet 1940. g. pavasarī Hitlera rokās krit Dānija, Holande, Norvēģija. Tas „Katrīnas” operāciju padara daudz neiespējamāku. Cīņu izraisījums lielajās frontēs Čerčilu no flotes ministra padara par impērijas līderi un visas aizsardzības koordinātoru. Francijas kauja un tās zaudējums arī jūras kaŗa lauku pievelk tuvāk britu salām. Angļi to vairs nevar meklēt tālajā un grūti pieejamā Baltijas jūrā, pie Štetinas, Liepājas vai Ventspils.

21. Lielā maiņa rietumos.

Pēc Teherānas un Jaltas konferencēm lielle notikumi pasaulē ievirzījās tādās sliedēs, ka mūsu dzimtenes stāvoklis kā faktiski, tā tiesiski kļuva gaužam smags, gandrīz bezcerīgs. Vienīgais labums bija tikai tas, ka Teherānas konferences lēmumus, pēc Rūzvelta vēlēšanās, paturēja slepenībā. Ar to USA, — mūsu tiesiskās neatkarības visstiprākais balsts, — iepretim Padomju savienībai atklāti nebija saistītas ne ar kādām deklarācijām, nedz solījumiem. Arī tas bija diezgan daudz. Tas nozīmēja, ka USA nostāja pret mūsu valsti nebija atklāti jāmaina, kad sāka iestāties lielā maiņa austrumu-rietumu attiecībās.

Bet uz to bija jāgaida vēl vairāki gadi. Pirmajā pēc-laikā pat mūsu sūtņiem nebija zināmi Teherānas konferences rezultāti. Viņi gan neatlaidīgi cīnījās par mūsu valsts lietu. Dr. Alfreds Bilmanis amerikāņiem rakstīja grāmatu pēc grāmatas, rakstīja avīzēs un informēja valdību un sabiedrību, atgādīnādams nodarīto netaisnību mūsu taisnajai lietai. Sūtņi Londonā informēja angļu iestādes, iesniedza memorandus, paskaidrojuma.

Tomēr Raltijas valstu sūtņu stāvoklis Londonā bija grūtāks sakarā ar Anglijas politisko nostāju pret Padomju savienību. 1942. g. 26. maija līguma rezultātā ne tikai viņu pārstāvētās valstis, bet arī sūtņi paši bija pavisam īpatnējā situācijā.

Vismagāki mūsu valsts tiesiskajā stāvoklī bija pirmie pēckaņa gadi. Uzvarētājas nācijas gribēja radīt labāku kārtību pasaulē uz kolektīvās sadarbības pamatiem. Šie principi likti apvienoto nāciju chartā, kuņas galvenais iniciators bija Rūzvelts. Bet šai pēckaņa uzbūves programmai bija nepieciešama kara laika spēcīgākā sabiedrotā SPRS līdzdarbība. To ar viņas nepiekāpīgām prasībām un tālas nākotnes egoistiskiem politiskiem mērķiem nebija viegli iegūt. Bet par SPRS līdzdarbību rietumnieki bija gatavi maksāt Staļinam diezgan augstu cenu. No vēlāk publicētajām Čerčila slepenajām vēstulēm Staļinam īsi pirms Potsdamas konferences mēs zinām, ka šī cena būtu bijusi lielāka par Baltijas valstīm, ja vien Staļins ar to būtu samierinājies.

Pirmie divi un o darbības gadi bija lielākie krīzes gadi austrumu-rietumu attiecībās. Tikai Staļina neapmierināmām prasībām un viņa pārstāvju taktikai mēs varam pateikties, ka šai laikā mūsu jautājumu nenokārtoja atklāti un pie tam uz visiem laikiem. Cik drūms ir bijis šis laiks mūsu stāvoklī, to liecina kāda optimistiskā Dr. Alfr. Bīlmaņa 1946. g. vasarā uz Vācijas rakstītā privātā vēstule, kur bija teikumi: „Liekas, ka debesis sabruks, jo pat lielā . . . valsts trīs un dreb kā apšu lapa.”

Staļina taktika šais divos gados atvēra ne tikai rietumu valsts vīru acis, bet pamazām, ļoti pamazām sāka pārorientēt arī kara gados apmigloto sabiedrisko domu. Kā tas norisinājās, to labi apgaismo tā laika USA ārlietu ministra Bernsa grāmata „Atklāti runājot.”

Ar 1946./47. gada maiņu sāk iezīmēties lielā, bet nenovēršamā maiņa austrumu-rietumu attiecībās. Un ar šo laiku sāk atkal uzlaboties mūsu valsts tiesiskais stāvoklis un vispārējās izredzes. Vismaz cerības nav vairs pilnīgi tukšas. Sevišķi mūsu situācija nostiprinās Vašingtonā, bet drošāka pēc tam tā kļūst arī Londonā. Tomēr līdzsvaru, ideoloģisko un faktisko spēku samēru, kas sācis pēc tam nodibināties pasaulē, 1949. gada septembrī pēkšņi sašķoba USA prezidenta Trumena paziņojums par atomu ieroču monopola izbeigšanos pasaulē. Kā eksplozija tas satricina visus kontinentus. Pasaules situācija un spēku līdzsvars pēc tam ir neapšaubāmi savādāki un arī latviešu tautas un Latvijas stāvoklis. Bet reizē ar to svaru kausos tagad likts visas cilvēces liktenis, kuņa lēmējs ir jau Lielais Dievs, ne cilvēka prāts, kas nezina vai vairs spēs valdīt par paša izraisītiem spēkiem.

22. Sūtņu pilnvaras praksē.

Latvijas valdības 17. maija pilnvaras sūtņiem, kuņa teksts iespīests iepriekš, ir radījušas daudzas un asas diskusijas emigrācijas latviešu sabiedrībā un presē. Kāpēc šai svarīgajā valsts tiesiskā jautājumā latviešu domas ir tā šķēlušās vai šķeltas?

Latviešu sakāmvārds – viena pagale nedeg – dod

atbildi šai nevēlamā strīdus lietā. Tas nozīmē, ka vaina nav meklējama tikai vienā pusē. Ja cenšas pilnvaras, to nozīmi un robežas paplašināt, tad nav jābrīnās, ka kā reakcija pret to no otras puses seko pilnvaru nozīmes sašaurināts iztulkojums un pat noliegums. Vai otrādi: ja pilnvaras pilnīgi noliedz, tad pretstatā rodas pilnvaru nozīmes un apmēru nesamērīgs akcentējums.

Raksturīgi tomēr, ka pilnvaru paplašinātas nozīmes iztulkotāji, kas daudz par tām runājuši un uz tām atsaukušies, nekad un nekur nav publicējuši pilnvaru tekstu, lai atklātība ar tām iepazītos un varētu izveidot pati savu spriedumu, bez „priekšā teiktās domāšanas.” Pilnvaru tekstu ir gan publicējis Dr. Alfr. Bīlmanis Vašingtonā angļu valodā 1944. g. izdotajā Latvijas dokumentu krājumā.

Par ministru kabineta 17. maija lēmuma tiesisko spēku, pilnvaras izdodot, nevar būt ne mazāko šaubu. Bet tāpat arī, ja objektīvi gribēs lasīt un izprast rakstīto tekstu, nebūs šaubu, ka pilnvaras, kā to nosaka 4. un 6. p., dotas tikai ārpolitiskiem nolūkiem un attiecas uz noteiktām Latvijas diplomātiskām pārstāvībām un to mantu, — „ja kara apstākļu dēļ valdībai nebūtu iespējams uzturēt sakarus ar diplomātiskām un konsulārām misijām.” Bet tajos apstākļos, kādos kara norisē nokļuva Latvija pēc 17. jūnija, „Latvijas interešu aizstāvēšana pēc labākās apziņas” visnepieciešamāka bija un ir tieši ārzemēs, kā tas arī izlasāms no pilnvaru nolūka.

Pilnvaru teksts, ja tam pieiet ar objektīvu valsts tiesisku, bet ne šauru politisku nolūku iztulkojumu, tomēr nedod tiesības ar speciāldirektīvēm pilnvaroto sūtņi vai tā sūbtitūtu saukt par „valsts pilnvarnieku”, „valsts augstāko reprezentantu”, „valsts prezidenta K. Ulmaņa vietnieku”, vai arī par „valdības galvu” (Latvija 4. II. 1950., Londonas avīzes — vairākos numuros). To neizsaka ne pilnvaru burtiskais teksts, ne to gars, nedz arī nodoms, kādā pilnvaras sastādītas un dotas. Pie tam pilnvaru 2. un 3. p. pat runā par pilnvarotā sūtņa subordināciju ne valsts galvam vai valdībai, bet tikai ārlietu ministrijai.

17. maija pilnvaru vērtējumam ir pieskāries arī pilnvarotais sūtņis K. Zariņš 1949. g. rudenī kādā runā ame-

rikāņu zonas latviešu nometnes apmeklējot. Uzsvērot, ka „ap pilnvarām sacelts liels tracis”, sūtnis tad, pēc „Latvijas” atreferējuma, izteica pilnīgi pareizu 17. maija pilnvaru raksturojumu un novērtējumu. Tikai dīvaini, ka arī vēl pēc šī paskaidrojuma „neautentiski” ļaudis pilnvarām dod daudz savādāku iztulkojumu. Ja pēdējie pieturētos pie sūtņa K. Zariņa augstāk minētā ieskata par pilnvarām, tad „tracis ap tām” būtu pavisam nenozīmīgs vai pat tā nebūtu nemaz.

Ka pilnvarām ir diezgan liela praktiska nozīme ārpolitikā, ka tās attiecīgo sūtņu situāciju ievērojami stiprina un reizē ar to nāk par labu cīņai par mūsu valsts stāvokli, par to nav ne mazāko šaubu. Bet vai no otras puses ir īsti pareizi aizvien uzsvērt, ka tas ir tikai šo pilnvaru dēļ? Lietuvas un Igaunijas sūtņiem nekur šādu speciālpilnvaru nav un tomēr ne viņu personīgais, ne diplomātiskais, ne valsts stāvoklis nav sliktāks, nedz labāks kā mūsu valsts un tautas stāvoklis. Bez tam dažu valstu sūtņi arī bez speciālpilnvarām saviem tautiešiem emigrācijā un tautai paveikuši pat dažu labu nozīmīgu interešu aizstāvēšanas darbu.

17. maija pilnvaras izdodot, nebija paredzami divi apstākļi: 1) ka kaņam izbeidzoties nemaz nebūs ārlietu ministrijas, ar ko sūtņiem atjaunot sakarus un 2) ka 4 gadus pēc pilnvaru izdošanas vairāk kā 100.000 latviešu izklūs brīvajā pasaulē, starp tiem arī agrākie un pēdējās valdības locekļi un likumdošanas iestāžu dalībnieki. Šie divi apstākļi pilnvaras no vienas puses sašaurina, bet no otras puses tām dod arī lielāku aizmugures bāzi, jo „balss no tautas”, kas tagad var runāt par Latviju, vairs nav vientulīga solo balss, bet daudzbalstīgs un iespaidīgs koris. Šo apstākļi nedrīkst novērtēt par zemu.

Liekas, ka no šāda apsvēruma vadoties, īsi pēc kaņa beigām pilnvarotais sūtnis Londonā ir meklējis arī emigrējušo latviešu kreisā spārna rakstisku akceptu savām pilnvarām un dabūjis tādu no agrākā Saeimas priekšsēdētāja Dr. P. Kalniņa, kas iesniegts attiecīgām ārlietu ministrijām kā pierādījums, ka sūtņi atbalsta arī sociāldemokrātu un demokrātu aprindas. Nevar teikt, ka šāda sūtņa rīcība būtu nepareiza, jo pamatus 17. maija pilnvarām tas var tikai

pastiprināt. Un tas ir nepieciešami ne tikai latviešu nacionālpolitisko un valsts mērķu dēļ, bet arī tās īpatnējās diplomātiskās situācijas labad, kādā atrodas Baltijas valstu pārstāvji un Latvijas sūtņi Londonā. Drīzi pēc 1942. g. 26. maija līguma pēc Padomju savienības spiediena Baltijas valstu sūtņus svītvoja no Londonā akreditēto ārvalstu sūtņu saraksta. Šis stāvoklis nevarēja mainīties arī pēc kara, jo Anglija atzina Baltijas valstu iekļaušanu Padomju savienībā de facto.

Tomēr Baltijas valstu sūtņiem Londonā praktiski vēl ir zināms pārstāvju statuss. Kā bij. sūtņi viņi skaitas par prominentām personām. Kā ilggadīgiem diplomātiskiem darbiniekiem viņiem ir labi personīgi sakari. Un abas šīs lietas Londonā nozīmē ļoti daudz. Agrāk rīcībā esošo vai tagad no līdztautiešu atbalsta iegūto līdzekļu robežās viņi var uzturēt pat kancelejas un zināmu palīgpersonālu. Baltijas valstu, bet it sevišķi no tām izbēgušo vairāku simtsūkstošu pilsoņu jautājums starptautiskā politikā vēl ir problēma, kaut neērts un dažiem nepatīkama, bet tomēr problēma. Ir vajadzīgi pārstāvji, kas šos jautājumus kārtotu un ar kuņiem šos jautājumus kārtot. Arī Anglijā pašā ir vairāki desmiti tūkstoši Baltijas valstu iedzīvotāju kā brīvprātīgie strādnieki. To stāvoklis tāpat rada problēmas, kas neatliekami prasa zināmu pārstāvību. Līdzās valsts interesēm šis emigrējušo pilsoņu jautājums un tā kārtošana Baltijas valstu sūtņu darbībā Londonā izvirzas priekšplānā. Tāpēc, neievērojot Anglijas politiskās attiecības ar Padomju Krieviju, neievērojot inkorporācijas atzīšanu de facto, dzīves nepieciešamība ir prasījusi, lai Baltijas valstu sūtņiem Londonā vēl būtu zināms pārstāvju vai sūtņu statuss de facto. Latvijas sūtņa stāvokli šai ziņā vēl pastiprina 17. maija speciāldirektīves. Un jo lielāku sabiedrisko bāzi „100.000 emigrantu frontē” izdotos radīt aiz 17. maija pilnvarām, jo sekmīgāka varētu būt cīņa par Latvijas neatkarības atjaunošanu.

Par pilnvaru iedarbību un to izmantošanas veidu runājot, neatkarīgi no praktiskās politikas nogrupējumiem un interesēm, nevar izlaist no acīm galveno mērķi, kādam pilnvarām jākalpo un kādam tās dotas, tāpat arī praktiskās iespējas un „diplomātiskās rīcības brīvību”. Izejot no sūtņa

Zariņa ziņojuma Ženevas konferencē 1946. g. maijā par Baltijas valstu akreditēto sūtņu svītrošanu no diplomātu sarakstiem Londonā un tā politisko secību, publicētajā vēstulju apmainā starp sūtni Zariņu un bij. Latvijas ministru prezidentu A. Bļodnieku un Sacimas viceprezidentu bīskapu J. Rancānu (1948. g. 10. maijā) pat izskan zināms pārmetums par aktivitātes trūkumu 1942. g. maija sarunu kritiskajā posmā. Tad Īdena-Molotova sarunās Londonā, kā minēts, izšķīrās Latvijas valsts tiesiskā stāvokļa būt vai nebūt un tur apsprieda arī Rūzvelta ierosinājumu par latviešu tautas evakuāciju uz citurieni, tā tad ļoti svarīgus latviešu vēstures un nacionālpolītiskus jautājumus.

Ja runā par „soļu nesperšanu”, lai „novērstu šo mums liktenīgo pagriezienu”, tad tomēr jāredz arī tas, ka 1942. g. maijā nebija pirmā un laikam nebūs arī pēdējā reize, kad par mazo valstu un tautu likteniem lemj bez viņu ziņas un bez to pārstāvju pieaicināšanas vai uzklausīšanas. Tāpēc publicētajā sarakstē aizkustinātai problēmai, šķiet, būtu bijis pieejams no cita viedokļa: vai līdzās aktivitātei tik pat svarīgas nav praktiskās iespējas un „diplomātiskās rīcības brīvība?”

17. maija pilnvaru 5. p. paredz, ka arī sūtnis Kārlis Zariņš var „zaudēt rīcības brīvību” un tādā gadījumā pilnvaras pāriet uz Latvijas sūtni Amerikas savienotās valstīs. Ir apskatīta cīņa par Latviju lielajā politikā kara laikā un kādā bija atsevišķo valstu nostāja šai jautājumā. Ar „svītrojumu no akreditēto diplomātu sarakstiem” 17. maijā pilnvarotais sūtnis nezaudēja personīgo rīcības brīvību, bet Latvijas pilnvarotā sūtņa aktivitāte un diplomāta rīcības brīvība gan pēc šāda svītrojuma bija zināmā mērā ierobežota. To neuzlaboja arī Anglijas de facto atzinums Latvijas inkorporācijai Padomju savienībā.

Turpretīm Vašingtonā Latvijas sūtņa diplomātiskā rīcība arī pilnvaru substitūcijā ir varējusi būt aktīvāka un brīvāka tamdēļ, ka USA, nerunājot par slepeno vienošanos Teherānā, atklāti un oficiāli nekad nav atzinusi Latvijas inkorporāciju Padomju savienībā.

Tie, kas sūtņu pilnvaras neatzīst vai līdz minimumam samazina to nozīmi, dažreiz apšaubā pilnvaru likumību tāpēc, ka pilnvaru izdevēja „Ulmaņa valdība neesot bijusi likumīga.”

Tāpēc arī nekādu likumīgu rīcības tiesību neesot pilnvarotajam sūtņim Londonā K. Zariņam. Pēdējā laikā radies jauns pilnvaru neatzišanas un kritizēšanas veids. Kāds izcils valsts darbinieks, ilggadīgs nacionāls cīnītājs un Ulmaņa laika biedrs un līdzstrādnieks, sūtņu pilnvaras neatzīstot, tās apstrīdējis arī tāpēc, ka tām esot defetisma raksturs. Ulmanis tās izdevis tamdēļ, ka negribējis cīnīties un aizstāvēt Latvijas neatkarību.

Tiem, kas 17. jūnija krīzes dienās dzīvoja ārpus Latvijas, nav viegli izprast to traģēdiju, kas tad norisinājās dzimtenē. Iepriekš jau ir apskatīti Ulmaņa lēmuma un rīcības motīvi. Par tiem var spriest dažādi. Bet pret apgalvojumu, ka 17. maija pilnvaras izdotas, lai izvairītos no cīņas, piesauksim arī vienu no autentiskākiem lieciniekiem pasaulē. Tas ir Lielbritānijas imperijas kara laika ministru prezidents Vinstons Čerčils. Savu kara memuāru I sēj. 27. nod., runādams par krievu bāžu ierīkošanu, Čerčils raksta, ka pēc Polijas sadalīšanas „Krievija ar ilgi uzkrātu naidu un mežonīgu kāri metās uz savu laupījumu. Baltijas valstis tūdaļ okupēja stiprs krievu karaspēks, pret kuŗu katra pretošanās bija izslēgta.” Bet par 17. jūnija krievu okupāciju Čerčils memuāru 2. sēj. 12. nod. raksta, ka „pretošanās bija ārpus jautājuma”. Tā tad tik autentisks liecinieks kā Čerčils apstiprina Ulmaņa 16. jūnija lēmuma un rīcības pareizību. Tāpēc cīņa pret 17. maija sūtņu pilnvarām ir nepareiza un nevajadzīga.

Nav grūti dažādu labticīgu ieganstu dēļ kaut ko neatzīt vai pilnīgi noliegt, tāpat kā nemaz nav grūti saprast tik skumju parādību, ka ilggadīgi un nopelnīgi valsts darbinieki un diplomāti sajūtas atbildīti no aktīvā darba un sarūgtināti. Bet pāri katram personīgām sarūgtinājumam stāv kopības intereses un tāpēc kā ogles kveldējums apzinā vienmēr degs jautājums: ko likt noliegtā vai noārdītā vietā? Vai ir radīts, vai pat ir iespēja radīt ko labāku? Kamēr šo iespēju nav, jāturas pie tā, kas ir. Ja domas var dalīties par nacionālo mērķu cīņas aktivitāti un arī par 17. maija pilnvaru izlietošanas veidu, tad pozitīvā, auglīgā domu izmaiņā var noskaidrot, kas labojams, kas aktivizējams, kas darāms savādāk.

Demokrātijas un brīvās pasaules galvenā vērtība ir domu un vārda brīvība. Tas palīdz noskaidrot un izkristalizēt svarīgas sabiedriskās, politiskās un nacionālās dzīves problēmas. Tomēr arī tad jāievēro, vai diskusiju veids un to detalizēšana emigrācijas latviešus var šķelt vai vienot lielajam kopības mērķim. Emigrācijas dzīvē neapšaubāmi ir daudz negatīvu un nevēlamu parādību, ne tikai sīkajā ikdienā, bet arī citur. Bet vispārības labā pagaidām jāapslāpē kā vārdu, tā tādu nevēlamu faktu minēšana, kas var kaitēt latviešu nacionālpolitiskajiem mērķiem.

IV

GEOPOLĪTISKĀ VIESULĪ

1. Pieci pasaules kontinenti meklē mieru.
2. Eizenhovera štābā.
3. Vācijas sadalīšanas karte.
4. Vai vācieši bija ieguvuši īsto Jaltas protokolu, vai tā viltojumu?
5. Zviedru Sarkanā krusta ekspedīcijas ideja.
6. Buchenvaldiešu nāves gājiens un Stuthofas elle.
7. Ieslodzīto glābšanas plāns.
8. Himlers.
9. Ribentrops.
10. Divas patiesības par vācu okupācijas politiku Latvijā.
11. Hitlera slepenās direktīves Rīgā.
12. Ribentropa ierēdņi meklē Rīgā lektorus.
13. Hitlera plānojumi austrumos un Baltijas telpā.
14. Kāpēc 1944. gada rudenī latviešus sāka deportēt uz Vāciju?
15. Savā agonijā Vācijas vadība domā atkal saprasties ar Maskavu.
16. Trešās valsts slepenais dienests.
17. Kā saīsināja otro pasaules karu?
18. Diplomātija aizstāj ieročus.
19. Vācijas kapitulācijas piedāvājums rietumos.
20. Drama politikas aizkulisēs.
21. Trešās valsts nāves stunda.
22. Mūsu tautas liktenis.

LATVIEŠI LIELO NOTIKUMU KRUSTCEĻOS.

1. Pieci pasaules kontinenti meklē mieru.

Otrā pasaules kara viesulis, kas piecus gadus apkārt visai zemes lodei nemitīgi putināja dvēseles, ir beidzies jau pirms vairākiem gadiem. Bet miera pasaulei vēl nav. Īsta miera cerības šķiet aizvien vairāk izgaistam un attālināties. Ja kādreiz Pirandello kādai savai lugai lika virsrakstu „Sešas personas meklē autoru”, tad šodienas pasaules dramai varētu likt virsrakstu „Pieci pasaules kontinenti meklē mieru.” Tāpēc arī paradoksu mīlētāji diezgan bieži dibināti zobojas: jo vairāk attālināties no beigām, jo tuvāks šķietas sākums, jaunas izrādes sākums.

Emigrācijas grūtās takas staigājot un „piecu kontinentu miera meklēšanas” izrādē pasīvi un nepacietīgi noskatoties, varbūt nebūs neinteresanti pašķirstīt dažas pasaules kara pēdējās maz zināmās lapaspuses, kurās ir ierakstīts arī mūsu tautas liktenis. Ļoti bieži mūsu mazā valsts ir atradusies lielās politikas centrējuma un mūsu tauta krustojusi lielos notikumus. Tikai ļoti maz par to līdz šim runāts. Vairāk šiem jautājumiem pieskaņoties, vieglāk izprātīsim, kāda jēga ir mūsu šķietami bezcerīgai emigrācijas dzīvei.

Pasaules kara pēdējais posms ir tik plašs un daudzpusīgs temats un par to tagad pieejamas tik daudzas autentiskas publikācijas, ka tas neietilpst maza apskata apmēros. Tāpēc šo tematu ierobežosim tikai ar kara beigu daļas īsu konturējumu, kurā iezīmējusies mūsu tautas liktenis drama.

Kā avoti šim nolūkam izlietotas nopietnākas publikācijas un daļa vēl nepublicētu dokumentu un manuskriptu. Izcilākie autori, kas par šo jautājumu runā, ir Oksfordas universitātes vēstures profesors H. R. Trevors-Ropers viņa Londonā un Ņujorkā izdotajā un lielu ievērību ieguvušajā grāmatā „The Last Days of Hitler” un grāfs Folke Bernadots grāmatā par savu humānitāro un politisko misiju Vācijā.

Grāfs Folke Bernadots, kas augstu politisku uzdevumu Palestīnā pildot, 1948. g. 17. septembrī krita par upuri

terroristu lodēm, ir Napoleona māršala Bernadota tiešs pēcnācējs un Zviedrijas karaļa nama loceklis.

Folke Bernadots savu lomu kara norisē ir aprakstījis grāmatā „Kad priekšgars krīt”. Šī nelielā grāmata sarakstīta īsi pēc kara un savas svarīgās politiskās tematikas dēļ piedzīvojusi tulkojumu kādās 20 valodās. Cik populārs ir Folke Bernadots un viņa grāmata piem. Anglijā, liecina tas, ka 1945. g. rudenī gandrīz vienlaicīgi šo viņa grāmatu izdevuši divi lieli Anglijas apgādi: Cassell's ar virsrakstu „Fall of the curtain” (priekškara krišana) un Knopf's ar virsrakstu „Curtain falls” (priekšgars krīt). Lielu ievēribu ieguvusi arī F. Bernadota pēdējā grāmata „Instead of Arms”, kas Anglijā iznāca 1949. g. pavasarī.

Folke Bernadots kā zviedru Sarkanā krusta un zviedru valdības pārstāvis Vācijā darbojās no 1945. g. februāra līdz maijam, kad Vācija kapitulēja. Kapitulācijas starpnieks un ierosinātājs bija Bernadots.

2. Eizenhovera štabā.

Grāmatu „Kad priekšgars krīt” Bernadots sāk ar lidojuma aprakstu uz Londonu un Parīzi pie ģenerāļa Eizenhovera 1944. g. novembrī, lai ar „sabiedroto valstu pārstāvjiem apspriestu Zviedrijas iespējamo līdzdalību pēckara palīdzībā un dzīves atjaunošanas darbā”. Šis lidojums, kā jāpieņem, noticis lielā slepenībā, jo Zviedrija bija vācu spēku aplenkta un Stokholmā darbojās ļoti daudzi vācu izlūkošanas dienesta un Gestapo aģenti. Oficiāli Zviedrija bija neitrāla, bet Vācija ar lielu neuzticību būtu skatījusies uz ikvienu zviedru ciešāku sakaru ar sabiedrotiem. Vācu iebrukuma draudi pār Zviedriju karājās visu kara laiku kā Damokla zobens un tāpēc zviedru oficiālās iestādes, neskatoties uz tautas vairākuma naidīgo noskaņojumu pret vāciešiem, bija spiestas ne tikai ar Vāciju ielaisties dažādos veikaliskos darījumos, bet arī lielā mērā politiski koķetēt. Oficiāli starp Zviedriju un Rietumeiropas sabiedrotiem jebkāda satiksme bija gandrīz neiespējama un tikai pēc kara sabiedroto vadība paziņoja atklātībai, ka kara laikā ir bijusi noorganizēta un pastāvējusi slepena gaisa satiksme starp Zviedriju un Angliju.

2. novembrī grāfs Bernadots Versajā satiekas ar sabiedroto galveno virspavēlnieku ģenerāli Eizenhoveru. Tiešais iemesls šim viņa apmeklējumam ir tas, ka Bernadots Zviedrijā ir vadījis amerikāņu lidotāju internēšanu, kas avārijuši Zviedrijas teritorijā. Zīmīgi un izteiksmīgi Bernadots raksturo Eizenhovera „spēka pilno, sirsnīgo un laipno personību.” Starp citu Bernadots arī ar Eizenhoveru pārrunājis Zviedrijas vēlēšanos piedalīties dažādās valstīs pēckaŗa palīdzības darbā. Bernadots ziņo Eizenhoveram, ka viņam ir bijusi apspriede ar UNRRA's pārstāvjiem un tie izteikuši ieskatus, ka neitrālo valstu līdzdalība pēckaŗa palīdzības darbā nemaz nebūtu vajadzīga. Eizenhovera šādu viedokli noteikti noraidījis un uzsvēris, ka vajadzīga būs katra palīdzība, ko vien piedāvās. Noskaņu sabiedroto virspavēlnieka galvenā mītnē Bernadots apraksta kā biedrisku, jautru un humora pilnu.

3. Vācijas sadalīšanas karte.

Folke Bernadots min kādu apstākli, kuŗa nezināšana, vai pareiza nezināšana istā laikā, saistas ar daudzu tūkstošu latviešu bezgalīgām grūtībām un mokām. Grāfs Bernadots raksta: „Ejot cauri kādai istabai, redzēju karti, uz kuŗas bija atzīmēta Vācijas sadalīšana okupācijas joslās, kā tas tanī laikā bija izplānots. Varēja saskatīt trīs dažādas joslas. Līnija, kas sākās Lībekā un sekoja gar Elbas krastiem tālāk uz austrumiem, apzīmēja nākamās krievu okupācijas teritorijas robežas...” Neuzskatīju par piemērotu iejaukties šinīs jautājumos un vaičēt pēc kādiem paskaidrojumiem.”

Šī okupācijas joslu karte, kuŗu 1944. g. 2. novembrī grāfs Bernadots ir redzējis Eizenhovera štābā, diezgan aptuveni atbilst Vācijas tagadējām okupācijas zonu robežām, bet Jaltā krievu zonas robežas gan vēl ir tikuŗas paplašinātas uz vakariem no Elbas, skarot arī visu Tīringu un citus apgabalus.

Ja tas, ko zināja grāfs Bernadots, būtu bijis zināms latviešu bēgļiem Vācijā, tad kuŗa pēdējās un pēckapitulācijas pirmajās dienās daudzu tūkstošu mūsu tautieŗu liktenis būtu bijis savādāks un diezgan daudzi vārda tieŗā nozīmē nebūtu par jaunu dabūjuŗi skatīti nāvi vaiģā.

Ka sabiedrotie prasīs Vācijas beznoteikumu kapitulāciju un ka viņu kaņaspēks pa attiecīgām joslām okupēs visu Vācijas teritoriju, tas principā bija izlemts jau triju lielo konferencē Teherānā un sabiedroto informācijas dienests to arī neslēpa. Tikai okupācijas zonu robežas netika publicētas ne tad, kad par šo lēmumu atklāti runāja, nedz arī tad, kad viņš tuvojās savai realizācijai. Kaņa pēdējās dienās BBC raidītājs gan paziņoja, ka sabiedroto kaņapulki satiksies kautkur Vācijas vidienā, bet kādreiz vēl vēlāk, par okupācijas zonām runājot, paziņoja, ka to precīzās robežas publicēs tikai pēc tam, kad attiecīgās armijas būs piekritīgās teritorijās novietojušās. Šāds stāvoklis, acimredzot, ir bijis vajadzīgs tamdēļ, lai zonu robežas iepriekš publicējot, dažas zonas nepaliktu no iedzīvotājiem galīgi tukšas un dažās nesaplūstu tik daudz ļaužu, ka tiem vairs nebūtu pat kur apgrozīties.

Zonu robežas zināt, vai arī kaut cik pareizi nojaust sevišķi svarīgi bija latviešiem, kas bija patvērušies Vācijā. Aptuveni tās nojaust varēja pēc Droitvicas raidījumiem, kad kaņš iegāja izšķirīgā posmā. Tomēr vairums tautiešu šai ziņā izturējās diezgan vienaldzīgi, meklējot ērtākus dzīves un iztikas apstākļus, kādus smiedza Dancigas, Vartas, Pomerānijas un Sudētijas apgabali. Kādu laiku par izšķirīgu varēja uzskatīt Štetīnes – Berlīnes – Drēzdenes līniju, bet arī tā izrādījās nepareiza.

Slepenība par okupācijas zonu īstajām robežām saglabājās līdz pat 1945. g. jūnija beigām. Galvenos virzienos šīs robežas nospraustas Teherānas un Jaltas konferencēs. Tikai ārpus sabiedroto informētām iestādēm viņas nekļuva zināmas, neskatoties pat uz pretinieka ārkārtīgi intensīvo politiskās izlūkošanas darbību.

4. Vai vācieši bija ieguvuši īsto Jaltas protokolu, vai tā viltojumu?

Divi cilvēki man tika stāstījuši, ka vācu valdībai pēc Jaltas konferences esot izdevies slepeni iegūt šīs konferences protokola norakstu. Jā tas arī būtu patiesība, tad vāciešiem gan ir izdevies dabūt tikai kādu protokola viltojumu,

bet ne īsto protokolu. Pēc tam, kad agrākais Vācijas zemkopības ministrs Valters Darrē itkā neveselības dēļ tika atcelts no amata, viņš dzīvoja Tīringā uz laukiem kādā lauksaimniecības institūta internātā. Tai pašā internātā kara pēdējās dienas pavadīja kāds Latvijas universitātes profesors. Krieviem tuvojoties Drēzdenei un Tīringai un turienes iedzīvotājiem kļūstot nemierīgiem, Valters Darrē bija izteicies šim latviešu profesoram, ka nemieram neesot pamata. Pēc Jaltas konferences protokola, kuŗa noraksts esot vācu valdības rīcībā un ko Darrē lasījis, krievu okupācija nesniegšoties tālāk par Elbu.

Otrs cilvēks, kas arī teicās redzējis Jaltas konferences protokola norakstu par okupācijas zonu robežām, bija kāds agrākais Baltijas vācietis, kas okupācijas laikā bija kādas lielas iestādes vadītājs Rīgā. Viņš stāvēja tuvu vācu SS organizācijai Berlīnē un kara pēdējās dienās savu ģimeni pārvietoja uz Veimaru, jo pēc Jaltas protokola krievi būšot nākt līdz Elbai.

Šis mistiskais Jaltas protokols arī vēl citādā nozīmē saistās ar kādu latviešu politisku notikumu, jo tā rezultātā, lai itkā radītu pretsparu Jaltas lēmumiem par mazajām nācijām, Himlers, pēc Ribentrora pieprasījuma, 3 dienu laikā lika sastādīt t. s. Potsdamas latviešu atbrīvošanas komiteju, bet mūsu nolūks nav šie notikuma tuvāk pakavēties. Bernadots par Jaltas konferences komunikē runādams ir kļūdījies ar datumiem. Jaltas konferences komunikē izdeva ne 12., bet 11. februārī 1945. g.

5. Zviedru Sarkanā krusta ekspedīcijas ideja.

Pēc tam, kad grāfs Bernadots ir apspriedies ar ģen. Eizenhoveru viņa galvenajā štābā, 3. novembrī Zviedrijas lietvedis Parīzē Bernadotam par godu Bristoles viesnīcā sarīko brokastis, kuŗās piedalās neliela izmeklēta sabiedrība un starp citu arī Zviedrijas konsuls Parīzē Nordlings. Nordlings ir ilggadīgs Parīzes zviedrs un vācu okupācijas laikā Francijā uzturējies sakarus gan ar franču pretestības kustību un viņu dzimtenes fronti, gan ar vācu iebrucējiem. Tā

viņam izdevies aizkavēt daudz franču vīru un sievu deportāciju uz Vāciju, kā arī laimējies „panākt, ka daļu franču, kas atradās vācu cietumos Francijā, Parīzei kapitulējot atbrīvoja.” Kaut gan par Nordlingu pastāv aizdomas par viņa divkosību un sadarbošanos ar vāciešiem, grāfs Bernadots šādas aizdomas noraida un atzīstas, ka Nordlings viņu pilnīgi sajūsminājis. „Viņa valoda,” saka Bernadots, „aizrāva un ierosināja” un „kad nu viņš tur sēdēja un stāstīja, man pielīpa viņa sajūsma. Es jautāju sev, vai man nebūtu iespējams izdarīt kautko līdzīgu par labu tiem, kas smaka vācu koncentrācijas nometnēs? Kāda jauna sēkla uzdīga manī un no tās attīstījās zviedru sarkanā krusta ekspedīcija uz Vāciju 1945. g. pavasarī.”

Idejiskais ierosinātājs grāfa Bernadota humānitārai misijai tā tad ir bijis Nordlings un šis darbības rezultātā 19.000 cilvēkus izglāba no Vācijas koncentrācijas nometnēm. Tas ir sevišķi nozīmīgs cilvēcības darbs tamdēļ, ka Bernadota vārdiem runājot, „paklida baumas, ka vācu iestādes nolēmušas Vācijas sabrukuma gadījumā likvidēt koncentrācijas nometņu gūstekņus, lai nogādātu pie malas galvenos lieciniekus par lietām, kas tur bija norisinājušās.”

6. Buchenvaldiešu nāves gājiens un Stuthofas elle.

Tagad mēs zinām, ka šīs baumas izrādījās šausalīga patiesība. Gestapo apcietinājuma režīmu un metodes es esmu pietiekami labi izbaudījis pats pie savas miesas un dvēseles, bet pirmajās dienās pēc sabiedroto ieiešanas Tiringā, man bija izdevība būt arī slavenajā Buchenvaldes koncentrācijas nometnē un redzēt ne tikai liķu kaudzes, cilvēku sadedzināšanas krāsnis un citas iznīcināšanas ierīces, bet arī visu citu, kas tur bija bijis un vēl bija. Pirms sabiedroto tuvošanās daļa no 40.000 ieslodzītajiem kādā nakti tika izdzīti no Buchenvaldes un gar Veimaru dzīti Jenas virzienā preīm nezināmajam. Tikai nelielajā apm. 7 klm. garajā ceļa posmā no Buchenvaldes līdz Veimarai bija redzami vairāki ceļmalā nogalinātie vai kritušie koncentrācijas nometnes ieslodzītie. Pēc tam

es esmu runājis arī ar tiem latviešiem, kas dzīvi iznākuši no Stuthofas koncentrācijas nometnas elles, un viņu stāsts ir vēl šaušalīgāks. Sabiedrotajiem tuvojoties, vācieši viņus salikuši liellaivās un izveduši jūrā, bet tumsai iestājoties atkabinajuši velkonus un apcietināto liellaivas atstājuši viļņu varā, lai naktī tās nogremdētu. Apcietinātie latvieši izglābušies tādējādi, ka klusi atplēsuši liellaivu dēļus un ar to palīdzību aizirušies uz citu vietu, kur viļņi tos izskalojuši krastā. Bet krastā kāpjot, Gestapo ļaudis lielu daļu vēl apšāvuši vai noslicinājuši. Pārējos izglābusi sabiedroto ierašanās. Daļa no šiem izglābtajiem latviešiem tad nu Bernadota misijas rezultātā ir pārvesta uz Dāniju un Zviedriju.

7. Ieslodzīto glābšanas plāns.

Vācu koncentrācijas nometnēs ieslodzīto glābšanas plānam Bernadots Stokholmā vispirms dabū zviedru sarkanā krusta atbalstu un zviedru valdības uzdevumu. Šis plāns skaņ gan tikai skandināvus – apcietinātos norvēģus un dāņus, ko domāts pārvest uz Zviedriju un tur internēt līdz kara beigām. Bez tam šim uzdevumam vēl pievieno – mēģinājumu dabūt vīzas uz Zviedriju visām ar vāciešiem precētām zviedrietēm ar bērniem, kas cietušas no uzlidojumiem, vai kuŗu vīri krituši karā. Tāpat arī iegūt atļauju, lai zviedru sarkanais krusts varētu strādāt palīdzības darbu apcietināto nometnēs Vācijā. Tā kā visi agrākie gan Zviedrijas, gan starptautiskā sarkanā krusta mēģinājumi šai virzienā cietuši neveiksmi, tad Bernadots, sazinā ar saviem domu biedriem, slēdz, ka pozitīvus panākumus varēs sasniegt tikai stājoties sakarā ar Himleru, SS valsts vadītāju, Vācijas dzimtenes frontes virspavēlnieku un visvareno Gestapo šefu, kas ir otrs varenākais vīrs Vācijā pēc Hitlera. „Viņam”, saka Bernadots, „piederēja pēdējais vārds visās šajās lietās. Turklāt savos agrākos izteicienos Himlers bija izrādījis zināmas simpatijas pret ziemeļu valstīm un tautām.”

Un tā nu Bernadots 1945. g. 16. februārī dodas uz Berlīni. Tas ir laiks, kad Hitlera valsts stāvoklis sāk ļodzīties. Krievi pāri agrākajam poļu koridoram jau ielauzušies vācu teritorijā un koncentriskos lokos sāk izveidot galveno

trīcieni ar mērķi pret Berlīni. Sabiedroto armijas vakaros ir sagatavojušās lielajai Reinas ofensīvai. Trešajai valstij tuvojas sabrukuma stunda, un šai laikā daži viņas vadītāji, gribēdami nodrošināt sev turpmāku dzīvi un kautkur kādu patvērumu, varētu būt piekāpīgi kādas humānītāras darbības plānam un ar tā veicināšanu mēģināt izpirkt vai nu savu vainu, vai arī pat iedzīvoties personīgās bagātībās. Daži no Vācijas vadītājiem tā ir rīkojušies un ar šādām čerībām lolojušies. Šo apstākļu dēļ piem. bija daļēji sekmējies Šveices bij. valsts prezidenta Musi mēģinājums atbrīvot un izvest no Vācijas Terezienštates koncentrācijas nometnes žīdus. Musi ieradās Vācijā jau pirms Bernadota un ar Himleru panācis vienošanos par Terezienštates koncentrācijas nometnes žīdu pārvešanu uz Šveici, lai no turienes tos sūtītu tālāk uz Ameriku. Šī akcija izdarīta ļoti lielā slepenībā, bet kad ārzemju prese sāka šo žīdu transportu aprakstīšanu, Vācijas preses šefs Ditrichs par to ziņojis Hitleram. Hitlers izsaucis Himleru pie sevis un jautājis, kādu kompensāciju Vācija saņēmusi par žīdu izlaišanu no koncentrācijas nometnēm uz ārzemēm. Himlers atbildējis, ka Vācija nav saņēmusi nekādu kompensāciju. Blakus minot, par šīm kompensācijām varetu atgādināt kādu preses ziņojumu, ka pēc tam, kad Himlers bija kritis sabiedroto rokās, kādā no viņa paslēptuvēm atrasta ārzemju valūta 160 milj. marku vērtībā. Bet kad Himlers atbildējis Hitleram, ka Vācija nekādu kompensāciju nav dabūjusi, Hitleru pārņēmusi kāda no viņa trakuma lēkmēm un viņš turpmāk noliedzis visus līdzīga veida žīdu transportus no vācu koncentrācijas nometnēm uz ārzemēm. Bez šī Hitlera aizlieguma, ir bijuši arī daži tik fanatiski nacionālistu augstākie vadītāji, kas par katru cenu gribējuši aizkavēt, lai kautkas kā dzīvie liecinieki paliktu pāri no viņu režīma kauna darbiem.

Tāpēc Bernadots Vācijā atdurās uz diezgan lielām grūtībām. Pie Himlera sākumā viņam nemaz neizdodas pieklūt. Vispirms viņš tiek klāt tikai pie Gestapo tiešā priekšnieka Kaltenbrunners, kas vēlāk Bernadota humānītārai darbībai liek visādus šķēršļus un nostājoties atklāti kā tās pretinieks Bernadotam diezgan ciniski pasaka acis: „Es nevēlos veicināt jūsu ierosināto jautājumu pozitīvu atrisināšanu.”

8. Himlers.

No Kaltenbrunners Bernadots tiek pie ārlietu ministra Ribentropa, ar kuŗu satiekas 2 reizes. Šo satikšanos ir ierosinājis un meklējis ne Bernadots, bet gan Ribentrops, lai izzinātu, kāda iesmesla dēļ Bernadots vēlas piekļūt Himleram, jo starp Ribentropa resoru un Himleru valda diezgan lielas pretešķības, it sevišķi ārējās politikas jautājumos, kur Himlers iet savus ceļus, ar ārlietu ministru maz rēķinoties. Kad Bernadotam ar Kaltenbrunners starpniecību beidzot izdodas piekļūt arī Himleram, tad viņš pēc tam tūdaļ atkal ierodas pie Ribentropa, lai, kā Bernadots pats saka, „saskaņā ar doto solījumu, informētu viņu par manu satikšanos ar Himleru.” Bet Ribentrops visu to, ko Bernadots ir runājis ar Himleru, jau zin no kāda iesnieguma. Tā tad trešās valsts ministriju starpā ir bijis arī ļoti cītīgs savstarpējās izsekošanas un izspiegošanas dienests.

Pie Himlera Bernadots piekļūst 19. februārī. Šī satikšanās notiek ļoti slepeni, ārpus Berlīnes. Acīmredzot tamdēļ, lai pēc Musi skandāla Hitlers neuzzinātu, ka Himlers pieņem Bernadotu un atkal runā ar kādu ārzemnieku par koncentrācijas nometnēs ieslodzīto izvešanu uz ārzemēm, jo kad Hitlers uzzina par Bernadota braucienu uz Vāciju, viņš izturas pret to pavisam noraidīgi, lakoniski pateikdams: „Ar tādiem ākstiem nekur nevar tikt šinī kaŗā.” Tāpēc arī tik lielā slepenībā, ne Himlera štābā vai birojā, bet Hohenlichenes sporta sanātorijā, kuŗu vada Himlera personīgais ārsts un skolas biedrs prof. Dr. Gebhards, notiek Bernadota un Himlera satikšanās.

Interesants ir veids kā Bernadots raksturo Himleru. Citējis amerikāņu žurnālista Viljama Širera izteicienu (Š. pirms kaŗa bija amerikāņu korespondents Berlīnē un kaŗa laikā izdeva neinteresantu grāmatu par Vāciju), kas Himleru pielīdzina „uzmanīgam mazam kungam, kurš izskatās pēc nekaitīga lauku skolotāja”, Bernadots saka: „Kad šis vīrs, kas bija ar savām terora organizācijām kriminālizējis politiku līdz šim nepieredzētā veidā un kas līdz pašām beigām turēja kopā trešo valsti, kad tā jau grīļojās, tagad pēkšņi stāvēja manā priekšā raga brillēs un ieroču SS zaļā uniformā bez goda zīmēm, viņš visvairāk atgādināja diezgan

nenozīmīgu ierēdni. Viņam bija mazas, smalkas, jūtīgas rokas. Ievēroju, ka tās lieliski manikīrētas, lai gan manikīrs SS-ā bija noliegts. Viņš uzstājās uzkrītoši un pārsteidzīgi laipnā veidā, jokoja ar tieksmi uz karātavu humoru, tā atvieglodams noskaņojumu. Viņa izskatā nebija nekā velnišķīga. Nemaz nemanīju kādu saltu skarbumu viņa skatā, par ko tik daudz ir stāstīts."

Prof. Gebhards turpretim, kuŗu 1947. g. notiesāja Nirnbergas ārstu procesā un kuŗu daudzi ievērojami vācu un ārzemju ķirurgi ir raksturojuši kā priekšzīmīgu ārstu ar nevainojamu raksturu, par Himleru tiesā sniedza šādu zīmīgu raksturojumu: „Kas par neiedomājamu Himlera varas iespaidu runā, nekā nezina par „trešo valsti”. Raksturīgais Himleram bija viņa stabilā pusizglītība. Himlers nebija ne ievērojams, ne patalogisks cilvēks, bet tikai, ja neizsakātūās šausmas uz brīdi aizmirst, nekas vairāk, kā ārkārtīgi čakls cilvēks.”

„Heinrichs Himlers savās sarunās ar mani,” turpina Bernadots, „bija ļoti dzīvs; viņš kļuva sentimentāls, kad runāja par savām attieksmēm pret fīreri un viņš arī izrādīja lielu sajūsmu. Bija augstākā mērā savdabīgs pārdzīvojums klausīties, kā šis vīrs, kas, pielietojot pašus nekrietnākos līdzekļus, miljoniem cilvēku iedzina nāvē, ar aizrautību runāja par godīgu kaŗošanu, kādu pielietoja angļi un vācieši Francijā 1944. gada vasarā. Tad laiku pa laikam tika pārtrauktas cīņas, lai abas puses varētu uzlasīt savus ievainotos. Bija arī savādi vērot, kā Himlers reaģēja, kad kādas sarunas beigās viņam pasniedzu kādu darbu par zviedru rūnu rakstiem no 1600. gada. Man kāds norvēģis, kas strādāja kaŗagūstekņu palīdzībā Vācijā, bija aizrādījis, ka Himlers sevišķi interesējoties par ziemeļnieku rūnu rakstiem. Viņš bija redzami aizkustināts un pat izteicās, ka šādā veidā parādītā laipnība esot viņu dziļi savīļņojusi. Himlers ir viena no viskomplicētākām personām, kādas jebkad esmu satīcis.”

Šai pirmajā apmeklējumā pie Himlera Bernadots sarunās ar viņu pavada 3 $\frac{1}{2}$ stundas. Himlers beidzot piekrīt, ka apcietinātos dāņus un norvēģus no visām Vācijas koncentrācijas nometnēm var sapulcināt vienā koncentrācijas

nometnē Neiengāmē, netālu no Hamburgas un no turienes tad transportēt tālāk. Vispirms uz Dāniju un vēlāk iegūst atļauju pārvest viņus arī uz Zviedriju.

Tā kā vācu transporta sistēma tad jau bija sabrukuma stāvoklī, tad Bernadota misija 12. martā ierodas Vācijā pati ar saviem transportlīdzekļiem un palīgpersonālu, kas ir 250 vīru liels. Šī vienība sastādās no trim autobusu vadiem ar 12 autobusiem katrā un viena transportvada ar 12 smagajiem automobiļiem. Šai misijā ietilpst arī virtuves, darbnīcas, slimo kopšanas nodaļas un viens intendantūras vads. Jau atzīmējam, ka tā no vācu koncentrācijas nometnēm izglāba 19.000 ieslodzītos un starp tiem arī vairākus 10 latviešus. Ar to grāfa Bernadota humānītārā darbība Vācijā būtu noslēgusies, bet tai līdzās risinās arī Bernadota politiskā darbība, kas iegājusi pasaules vēsturē.

9. Ribentrops.

Jau pirmās grāfa Bernadota memuāru nodaļas lasot, nerakstītais starprindu teksts neatlaidīgi vedina domāt, ka Bernadotam bez viņa humānītārās misijas ir arī vēl kādi citi svarīgi nodomi vai uzdevumi, ka viņa humānītāro darbību kā ēna pavada arī kāds cits vārdocs neizteikts mērķis. To liek nojaust garās sarunas ar Vācijas ārlietu ministru Ribentropu, to liek nojaust arī ļoti ilgās un daudzās sarunas ar Himleru un tikai grāmatas otrā pusē par to sāk runāt arī Bernadots pats un savu pārslēgšanos uz politisko plāksni viņš apraksta šādi: „Bija 1945. gada 2. aprīlis. Atkal atrados Hohenlichenā, profesora Gebharda vadītā sanatorijā. — Atkal SS valstvadonis ienāca istabā. Viņš izskatījās nopietns un nervozs un nemaz neslēpa, ka uzskatīja stāvokli par sevišķi kritisku, tomēr neatzina, ka vairs nebūtu nekādu cerību. Mūsu saruna ilga četras stundas. Šīs sarunas laikā mana darbība Vācijā pēkšņi pārslēdzās pavisam jaunā virzienā. Konstatēju, ka biju ieslēdzis lielās politikas centrā.”

Tad Bernadots saskaras ar problēmām un pārrunā jautājumus, kas arī latviešu dzīvē un vēsturē bija svarīgi un liktenīgi. Tikai Bernadota me-

muāros latviešu, Latvijas vai Baltijas valetu vārds vispār nevienā vietā nav pieminēts. Problēmas ir bijušas un skārtas, bet istā vārdā zināmu iemeslu dēļ sauktas tās nav. Jau pirmajā sarunā ar Kaltenbrunneru, kad Bernadots žēlojas par vācu okupācijas varas nežēlībām Norvēģijā un Dānijā, piem. par Ziemeļnorvēģijas izlaupīšanu un ķīlnieku ņemīšanu, Kaltenbrunners daudz netaisnojas, bet tikai iebilst, ka līdzīgi rīkojušies arī krievi, bet pret to zviedri nav resģējuši. Krievi tādā pat veidā varēja rīkoties tikai Baltijas valstīs un Polijā. Nav pieņemams, ka sarunā būtu gan pieminēta krievu rīcība, bet ne valstis, kur tas noticis. Tūdaļ no Kaltenbrunners Bernadots automobīlī 17. februārī dodas uz ārlietu ministriju pie Ribentropa.

Cik lielu nozīmi Bernadots ir piešķīris sarunai ar Ribentropu un kā viņš uz to gatavojies, liecina piem. tas, ka viņš paņēmis līdzī pat chronometru un Ribentropam sākot ar Bernadotu runāt, viņš savu chronometru iedarbinājis, jādōmā neuzkrītoši. Ribentropam beidzot, Bernadots savu chronometru apstādīnājis. Tas rādījis, ka Ribentrops bez pārtraukuma runājis stundu un 7 minūtes. Savu sarunu ar Ribentropu Bernadots tūdaļ pēc tam ir protokolējis. Bet chronometra līdzī ņemšana un iedarbināšana un vēlāk sarunas protokolēšana nu gan nebūtu bijusi vajadzīga koncentrācijas nometņu ieslodzīto atbrīvošanas lietā, kur galvenais un vienīgais vārds piederēja Gestapo virsvadītājam Himleram un nevis trešās valsts ārlietu ministram.

Tās problēmas un Eiropas lielie politiskie plānojami vai to sabrukums, ko Ribentrops izklāstījis Bernadotam, ir arī tiešām bijuši protokolējuma vērti. Pēc dažiem ievadvārdiem, kā Bernadots saka, Ribentrops iesācis savu priekšlasījumu, ko runājis brīžam sentimentāli drebošā, brīžam brēcošā tonī. Pa starpām viņš pazemīgos izteicienos komentējis pats savu personu. Ribentrops noskaidrojis arī nacisma atšķirību no lielniecisma. Pēc viņa domām, Hitleram esot izdevies pārliecināt vācu strādnieku, ka nepieciešami paturēt sabiedrības dažādās šķiras, kuŗām tomēr jāpieskaņojoties nacistu uzskatiem. Turpretim lielniecisms esot mācījis krievu strādniekam, ka valdītājas šķiras jāiznīcina. „Šo apstākli,” saka Bernadots, „Ribentrops uzskatīja

par nacisma un lielniecisma pamatatšķirību." Tālāk viņš raudzija noskaidrot, kāpēc Vācijai 1939. gada augustā bijis neatliekami vajadzīgs iet kopā ar Padomju savienību un atstāstija dažas sarunas, kādas viņam bijušas ar Staļinu un Molotovu. Starp citu viņš skāra kādu epizodi, kas norisinājās, kad Molotovs beidzamo reizi apmeklēja Berlīni. Ribentrops ielūdzis krievu ārlietu komisāru tādēļ, ka Vācija kļuvusi aizdomīga, jo krievi sūtījuši dažās tirdzniecības sarunās ne mazāk kā 960 delegātus. Bija gluži skaidrs, teica Ribentrops, ka viņi ieradās nolūkā izspiegot Trešo valsti. Pēc citām pazīmēm, Berlīne sapratusi, ka karš starp Vāciju un Krieviju kļūs neizbēgams; bijis pat zināms, ka Krievija projektējusi uzbrukt Vācijai 1941. gada sākumā. Izšķirēja nozīme vācu vadības galīgā viedokļa izlemšanā tomēr piekritusi sarunai, kas Ribentropam bijusi ar Molotovu kādā uzlidojuma laikā pēc galā pusdienām par godu ārlietu komisāram. Viņi vairākas stundas sēdējuši patvertnē, un Molotovs tad noteikti prasījis, lai Vācija garantētu Krievijai dažus atbalsta punktus pie Skageraka un Kategata. To Ribentrops noteikti noraidījis, galvenām kārtām tamdēļ, ka gribējis novērst ziemeļvalstu pakļaušanu boļševizācijas draudiem. Boļševizācija draudot visai Eiropai tādā gadījumā, ja sabrukšot vācu austrumfronte. Ribentrops apgalvoja, ka zinot sīkumos Staļina plānus: to nolūks – radīt dažādas padomju republikas Eiropā. Viņš nosauca arī to personu vārdus, kuŗas Staļins esot izraudzījis par vadoniem šinīs no Padomju savienības atkarīgajās valstīs. Viņš tomēr uzmanīgi noklusēja Vāciju un Skandināvijas zemes. No sarunām ar Staļinu viņš zinot, ka pēdējais esot nodomājis pakļaut sev visu Eiropu, Indiju un Ķīnu. – „Ribentrops tālāk man pastāstīja”, turpina Bernadots, „ka viņš tieši tagad mēģinot pēdējo reizi pa sevišķiem ceļiem izskaidrot anglosakšu valstu vadībām, kas sagaida Eiropu vācu sabrukuma gadījumā. Viņš gribot uzaicināt Čerčilu un Rūzveltu apturēt uzbrukumu rietumfrontē un pārtraukt uzlidojumus vācu pilsētām. Bet, viņš piebilda – esot ļoti maz cerību, ka šāds mēģinājums izdošoties.”

Tāds īsumā ir Ribentropa izklāstījuma saturs. Aiz Ribentropa frāzes, „ka viņš tieši tagad pēdējo reizi mēģinot pa sevišķiem ceļiem izskaidrot anglosakšu valstu vadībām,

kas sagaida Eiropu vācu sabrukuma gadījumā” slēpjas kāds vācu augstākās kara vadības un ārlietu politikas plānojums, kuŗā arī latviešu tautai, vai, pareizāki sakot, visām Baltijas valstīm un tautām bija paredzēta sava loma. Tā būtu bijusi ļoti tragiska loma. Gan jāpiebilst, ka Ribentropa pēdējā mēģinājumā viņa vairs nevarēja būt tāda kā agrākā izplānojumā.

10. Divas patiesības par vācu okupācijas politiku Latvijā.

Vēstures faktu analīze rāda, ka visiem politiskiem notikumiem, bet it sevišķi sarežģītākiem, mēdz būt divas vadlīnijas: tā, ap kuŗu saistas visu notikumu ārējā norise un iekšējās norises vai cēlonisko sakaru vadlīnija. Ārējie notikumi iet un parasti tiek veidoti tādā izpausmē, kā viņus var pasniegt atklātībai, bet iekšējo notikumu norise tiek veidota zināmā slepenībā un kaut gan tai ir cēloniska sakarība ar ārējiem notikumiem, tā nereti iet gluži pretejā virzienā.

Ja izsekojam vācu politikas iekšējai norisei iepretim latviešu tautai okupācijas laikā, tad varam no tās izlobīt 2 patiesības: 1) sabrukumam tuvojoties, vācu okupācijas politika Latvijā kļuva agresīvāka un stingrāka, nevis liberālāka un pret latviešiem iecietīgāka. Arī Ribentrops, runājot par metodēm, ko Vācija pielietojusi okupētajās zemēs, Bernadotam saka, ka Vācija esot apgājusies pārāk mīksti ar okupētām valstīm. 2) Kritiskajā 1944. g. pavasarī, varbūt arī jau iepriekš, nacionālsociālistiem bija radies kāds velnišķīgs plāns – no austrumiem atkāpjoties, notikumus izveidot tā, lai baltiešu tautas: latvieši, igauņi un leiši tiktu pakļauti iznīcināšanai un lai vācieši no tā iegūtu sev zināmas militāras priekšrocības. Nejautāsim, iekams nav zināmi visi apstākļi, kamdēļ? Vai tiešām tāds plāns varēja būt? Ne-teiksim tagad, ka viss tas taču tā īsti nenotika. Dažreiz apstākļi plānus piespiež grozīt, dažreiz tos šķērso citi notikumi, kas dod tiem citu virzienu. Nerunāsim arī šeit par šī plāna konkrētiem sākumiem, bet pieminēsim tikai divus apstākļus, no kuŗiem pavedieni caur Rīgu aiziet līdz Ribentropa projektiem.

1944. g. maija mēnesī, — kad pēc krievu ziemas ofensīves, kas fronti bija atsvedusi līdz pašam Latvijas robežām un ietriekusi jau Igaunijā, bija gandrīz nešaubīgi skaidrs, ka nākošās ofensīves vilnis skalosies pāri mūsu zemei, — Rīgā no Hitlera galvenās mītnes ieradās Vācijas valsts preses šefa vietnieks Helmūts Zindermans. Viņu pavadīja austrumu ministrijas nodaļas vadītājs Dr. Šteinkopfs. Zindermans Rīgā noturēja divus priekšlasījumus, vienu preses un informācijas darbiniekiem — vāciešiem un latviešiem un otru vācu civilās pārvaldes vadošiem ierēdņiem Rīgā, uz kuŗu bija ielūgti arī dažu latviešu iestāžu vadītāji. Pilnajā Ģildes zālē Zindermans runāja par gaidāmo invāziju rietumu frontē. Abos priekšlasījumos viņš nepateica gandrīz nekā ievēribas cienīga, tikai uzsvēra, ka invāzijas mēģinājums nepāšaubāmi būšot, jo sabiedrotie vairs nevarot gaidīt. Pēc otrā priekšlasījuma Zindermanim par godu Ģildē bija rīkotas vakariņas kādām 30 personām. Tajās piedalījās valsts un ģenerālkomisāra vietnieki, galveno daļu vadītāji un austrumzemes virspavēlnieka pārstāvis. Arī no latviešiem bija ieaicināti trīs pārstāvji.

11. Hitlera slepenās direktīves Rīgā.

Bet ne jau šo nenozīmīgo priekšlasījumu un vakariņu dēļ Zindermans bija braucis uz Rīgu. Lai arī viņš bija augsts partijas vīrs, štaba vadītājs, tomēr tikdaudz bencīna vāciešiem vairs nebija, lai priekšlasījumu dēļ to varētu tērēt vairāk nekā 1000 klm braucienā. Šie priekšlasījumi un kopējās vakariņas ar dažiem latviešu pārstāvjiem īstenībā piederēja pie tā saucamās okupācijas varas fasādes politikas, ko pasniegt atklātībai. Īstā politika tika taisīta un notikumi risināti aiz slēgtām kabinetu durvīm.

Kļuva zināms, ka reizē ar Zindermani uz Rīgu ir tikusi izsaukti un ieradušies okupācijas varas komisāriātu pārstāvji no Rēvels, no Baltkrievijas, no Lietuvas un arī no Ukrainas valsts komisāriāta, kas tolaik no Ukrainas bija jau padzīts un atradās kautkur Grodņā un ka Rīgā ir notikusi ļoti svarīga vācu vadītāju personu apspriede, kuŗas rezidents ir bijis Zindermans, kas ar Hitlera direktīvēm ieradies Rīgā.

Bet šajā svarīgajā apspriedē neviens no latviešiem vai citu Baltijas tautu pārstāvjiem aicināts nebija. Vēl vairāk. Oficiāli latviešiem šo apspriedi pilnīgi slēpa.

Bet vispārējais stāvoklis un pret Latviju vērstais drauds bija tāds, ka arī latviešu pašpārvaldei būtu bijis ļoti svarīgi uzzināt, kādas direktīves Zindermans no Hitlera mītnes bija atvedis uz Rīgu un kā tur stāvoklis pārrunāts un novērtēts. Kāds latvietis, īpatnējus ceļus ejot, uzņēmās šo jautājumu konfidenciāli noskaidrot. Un viņam arī laimējās. Pēc viņa izziņas, par ko viņš informēja arī latviešu pašpārvaldi, no Hitlera mītnes Rīgas apspriedē bija dotas šādas direktīves: Pirmkārt, līdz maksimālai iespējai kāpināt visus aizstāvēšanās spēkus uz vietām un izmantot visas materiālu rezerves, jo ir tuvu reālizējumam ilgi gaidītais slepenais ierocis, kas dos iespēju Vācijai kaŗu uzvarēt. Šis ierocis būšot tāds, kas ar tā laišanu darbā ienaidniekam nesīšot ne daļēju, bet totālu iznīcību. Nav viegli pateikt, vai tā bija realitāte tuvu realizācijai, vai arī tikai inspirācijas blefs, ar ko Zindermans no Hitlera mītnes bija gribējis Rīgā pacelt garastāvokli un kāpināt aizsardzības un pretošanās spējas ienaidniekam.

Otrā direktīve bija tā, ka turpmākās operācijās iespējama Baltijas telpas atstāšana un tāpēc jādomā, lai jau pie laika un bez pārsteiguma varētu izvākt visas vajadzīgās un vērtīgās materiālu rezerves, bet gan ne vietējo cilvēku rezerves. Ir jāievēro, kas tas notika 1944. gada maija mēneša sākumā.

Un trešais pārrunu priekšmets, ko Zindermans bija licis priekšā Rīgas apspriedei, bija bijis tāds, ka no Baltijas telpas, kas veselu gadu piedzīvojusi boļševiku okupāciju un cietusi zem tās metodēm, esot jāizmeklē vairāki vietējo tautu lektori, it sevišķi tādi, kas ārzemēs būtu jau pazīstami un kā dzīvi liecinieki varētu apgaismot tās briesmas, kas no austrumiem laužas uz Eiropu.

12. Ribentropa ierēdņi meklē Rīgā lektoros.

No visiem šiem 3 svarīgajiem jautājumiem tikai pēdējais, t. i. lektoru jautājums, nonāca līdz šaurākai latviešu atklātībai. Nevisai ilgu laiku pēc Zindermana Rīgā ieradās

daži Ribentropa ministrijas ierēdņi, kas bija uzmeklējuši vairākus bijušos Latvijas diplomātiskā un konsulārā dienesta darbiniekus un likuši viņiem priekšā braukt uz ārzemēm, galvenokārt uz neitrālām un Vācijas okupētām valstīm un nolasīt tur referātus par lielinieku gadu Latvijā un par bolševiku politiski saimnieciskām metodēm. Kādi 2 vai 3 šo priekšlikumu bija pieņēmuši, bet viss vairums priekšlikumu noraidījuši, motivējot, ka tas ir politisks jautājums un nav atsevišķu personu, bet visas latviešu tautas lieta un ka kompetentā iestāde šo jautājumu izkārtot ir latviešu pašpārvalde. Nekādus rezultātus šai ārzemju lektoru lietā nepanākuši, abi vācu ārlietu ministrijas ierēdņi aizbrauca uz Berlīni atpakaļ. Bet tad pie latviešu pašpārvaldes ieradās Vācijas sūtnis Rīgā Dr. Vindekera (tagad USA zonā Vācijā) un sāka atkal lūgt pēc lektoriem, kas varētu runāt par bolševismu ārzemēs. Ar dažiem latviešu darbiniekiem par to jau esot runāts un Vindekera izteica lielu izbrīnu, kamdēļ tie esot atteikušies. Lielinieki taču esot latviešu ienaidnieki, kas mūs apdraudot visvairāk un par viņu ļaunumu runāt taču nozīmējot kalpot savas tautas interesēm. Sūtnim atbildēja, ka dažus lektorus, bez šaubām, varētu dabūt, bet ja daži ir atteikušies, tad, acīmredzot, tamdēļ, ka šai ziņā latviešiem ir jau slikti piedzīvojumi. Ir svarīgi, ar kādiem noteikumiem latvieši varēs uz ārzemēm braukt un savus priekšlasījumus nolasīt. Pirmais un galvenais noteikums ir, lai lektors savu priekšlasījumu var sastādīt pilnīgi brīvi un lai viņam nebūtu jānolasa tas, kas viņam ir uzrakstīts priekšā, vai arī, lai viņa referātu nekorigētu.

Sūtnis Vindekera paskaidroja, ka lektori, pats par sevi saprotams, varēsot runāt pilnīgi brīvi, bet viņš pieņemot, ka viņi to nedarišot tādā veidā, kas kaitē vācu interesēm. Šo sūtna Vindekera priekšlikumu pārrunāja latviešu ģenerāldirektoru padome, atzina to par vēlamu, apzināja kādas 12 personas un tās, kas deva savu piekrišanu, ar rakstu paziņoja Vācijas sūtnim Rīgā. Šai lektoru sarakstā starp citu ietilpa daži universitātes profesori, bij. ārlietu ministrijas ierēdņi, daži rūpnieki u. c.

No paredzētajiem lektoriem tomēr nevienu uz ārzemēm neaicināja un neaizsūtīja. Pirmkārt, Vācijas valdību

droši vien atbaidīja tie notdikumi, kādus reizē ar lektoru sarakstu iesniedza sūtnim Rīgā, kur bija teikts, ka lektori tikai tad ir ar mieru ārzemēs nolasīt priekšlasījumus, ja viņi tos var sastādīt pilnīgi brīvi un no ārpuses tos tekstualī nepapildina. Tāpēc Ribentrops laikam ieskatīja, ka šos latviešu lektoros nevarēs izmantot savu mērķu propagandai. Bez tam arī citi notikumi bija paspējuši aizsteigties šim plānojumam priekšā.

Bet 1945. g. februārī Ribentrops pie šī plāna ir atkal atgriezies. Tikai vai pēdējā mēģinājumā arī latvieši ir bijuši paredzēti statistu lomā, tas nav zināms.

13. Hitlera plānojumi austrumos un Baltijas telpā.

Šai vietā der citēt mazu izvilkumu no kādiem citiem nepublicētiem memuāriem, kas skar nacionālsociālistiskos plānojumus Latvijā un pilnīgi atkailina Ribentropa Bernadotam izklāstītos projektus un visus pavedienus, kas ar to saistās: „Nacionālsociālistiskās Vācijas rīcību kara laikā”, tur teikts: „Ļoti bieži noteica nejaušība vai muļķība. Nejaušība ar „pārgudrību” pavadonībā bija tad, ja notikumi pārsteidza un augstākie ierēdņi vai apakšvadītāji nespēja uz augšu pēc norādījumiem prasīt. Bet pašiem savas domāšanas un patstāvīgas rīcības spējas tiem nebija, jo nekur patstāvīga domāšana un rīkošanas tā nav izskausta kā diktatūras valstīs, kur nav arī nekādas vispārējas sabiedrisko interešu un atklāti veidotas vadlīnijas. Visur valda tikai priekšā teiktā domāšana. Bet muļķība izpaudās tad, ja notikumi pārsteidza pašu vadību un tai nebija laika apstākļus pārdomāt, vai arī tā negribēja no saviem iedomātiem principiem atkāpties un tai nebija drosmes savas kļūmes atzīt.

Bet tas, kas saistījās ar svarīgu mērķu realizāciju, bija ilgi un labi izplānots. Tāda bija vācu politika austrumos un Baltijas telpā. Tā nebija nepārdomāta vai nejaūša, kauču arī savās konsekvencēs izrādījās būvēta uz vislielāko muļķību.

Uz uzvaru cerēdami, nacionālsociālisti bija izplānojuši austrumu telpu pārvērst par vāciešu telpu, kur valda vācu

asinis un gars, kā to jau paspēja pateikt kāds raksts Him-lera oficiozā „Das schwarze Korps”. To pašu kādreiz, dzērumā savaldīšanos pazaudējis, tikpat vaļsirdīgi pateica arī kāds augstāks austrumu ministrijas ierēdnis – Latvija būšot vācu apgabals (Gau). To pašu apstiprināja kāds cits augstāks nacionālsociālistu partijas vīrs, kas jau 1941. g. rudenī bija nozīmēts par Rostovas apgabala ģenerālkomisāra palīgu. Viņš tad dzīvoja Rīgā, ar austrumu apstākļiem iepazīdamies un krievu valodu mācīdamies, un gaidīja, kad varēs izbraukt uz savu jauno darba vietu. Viņš arī atklāja, ka visa Eiropas Krievija ir sadalīta 18 ģenerālapgabalos, kuriem lielāko daļu ir jau nozīmēti ģenerālkomisāri ar saviem štabiem, kas tikai gaida, lai, militāriem apstākļiem tālāk attīstoties, var izbraukt uz savām darba vietām.

Savus īstos nolūkus Baltijas telpā nacinālsociālisti prata ļoti labi maskēt un ar baumām un augstu oficiālu personu neoficiāliem izteicieniem radīt illūziju, ka latviešiem pēc kara būs iespējams iegūt autonomiju, vai pat pilnīgu patstāvību savā zemē. Bet kad vācu noteicējai vadībai bija skaidrs, ka karš vairs nav uzvarams un Baltijas telpa nav noturāma, viņai bija pietiekami laika dažādiem izplānojumiem, kā no šī apstākļa iegūt saviem mērķiem maksimālos labumus. Tas vāciešiem bija pilnīgi skaidrs jau 1944. g. agrā pavasarā mēnešos un arī Rozenbergam, kad viņš otrreiz, 1944. g. februārī, bija Rīgā. Kad atceras visu notikumu nepārtraukto iekšējo norisi, ar ko kopš tā laika nācies saskarties, tos novērot un zināmu secinājumu sakarībā sasaistīt, tie visi to nešaubīgi apliecina. Nacionālsociālistu šī laika plānojumu Latvijā un pārējā Baltijas telpā var iedalīt 3 fāzēs jeb 3 atsevišķos savstarpējā sakarībā esošos plānos.

Pirmais plāns: izvākt no Baltijas telpas visas iespējamās materiālās rezerves un, ar cīnām šo telpu atstājot, līdz pēdējai iespējai cīnās iesaistīt un izmantot arī vietējās tautas, bet pēc tam pamest viņas ienaidnieka varā savam liktenim, sagaidot, ka tāpēc ienaidnieka izrēķināšanās akcija ar šīm tautām būs ļoti liela, tāda, kas saviļņos Eiropu. Protams, šādam pat liktenim būtu pakļauta arī Somija. Tad vācieši nāktu ar miera piedāvājumu rietumu sabiedrotiem un kā uz biedinošu piemēru norādītu uz Baltijas telpu, ka tāds liktenis, kā šo zemju iedzīvotājus, var skart arī pārējo

Eiropu. Sabiedrotie tad varbūt slēgtu mieru, jo par to iestātos arī attiecīgam noskaņojumam sagatavota neitrālo valstu sabiedriskā doma. Vācieši tad varētu pie savām robežām krievu spiedienu apturēt un tos piespiest slēgt mieru, vai arī sākt pret tiem jaunu ofensīvi.

Šī plāna pirmsākumi vācu ārlietu ministrijā meklējami jau 1943./44. g. ziemā. Šādu miera ofensīvu viņi domāja ievadīt caur Zviedriju un šai nolūkā kā šī plāna pavedienu audējs uz Zviedriju vairākkārt brauca un tur ilgāku laiku uzturējās vācu ārlietu ministrijas ierēdnis Dr. Kleists. Uz Stokholmu braucot, viņš vairākkārt bija arī Rīgā, un kļuva zināms, ka viņa uzdevumi un pavelieni iet šādā virzienā. Šajā pat virzienā, cik varēja noprast, darbojās arī kāds cits vācu ārlietu ministrijas ierēdnis Šteins, kas līdz kara sākumam bija strādājis vācu vēstniecībā Maskavā un reizē ar grafu Šulenburgu atstājis Krieviju. Tāpēc arī vācu ārlietu ministrija jau agrā pavasarī Rīgā meklēja un gribēja apzināt lektoros, kas būtu ārzemēs pazīstami un varētu runāt un stāstīt par boļševisma metodēm un briesmu darbiem. Tāpēc vācieši no sākuma negribēja evakuēt no Latvijas uz Vāciju iedzīvotājus un izdeva stingru izbraukšanas aizliegumu, atskaitot pāris tūkstošu cilvēku, ko viņi, pēc sastādītiem slepeniem sarakstiem, bija nodomājuši izvest, kas būtu bijis tiem derīgs tehniskais spēks un tādus, kas būtu bijuši derīgi kā dzīvs propagandas materiāls viņu domātai miera ofensīvei. Bet 20. jūlija notikumi — kā politiskā ziņā, tā arī tā demoralizētāja iespaids dēļ, ko tie bija atstājuši uz lielu vācu bruņoto spēku daļu, ņēma pilnīgu iespēju mēģināt šādu miera ofensīvi ievadīt.

Notikumu attīstības gaitā tāpēc no šī plāna pirmās fāzes izveidojās otrā fāze, resp. radās jauns plāns. Ja pirmo plānu acu priekšā turot, vācu virspavēlniecības parstāvis stāvokli austrumu frontē 1944. g. jūlija sākumā preseī novērtēja tā, ka austrumu fronteī jāpurējas un jācieš rietumu frontes labā, tad šai fāzeī izgaistot un vadoties no otrās fāzes apsvērumiem, nāca deklarējums un rīkojums austrumu frontē, it sevišķi ziemeļu daļā, aizstāvēt. (Par vācu virspavēlniecības šī laika štaba plāniem Baltijā pēc angļu militārajiem avotiem būs runa arī nākamajā rakstā).

Pēc otrā plāna, ienaidniekam ieņemot vienu Latvijas novadu pēc otra, centās izvākt sievietes un bērnus, bet vīriešiem bija jāpaliek iekšā, cik vajadzīgs stiprināt fronti ar grāvīšu rakšanu un tml., bet galvenais, ka bezizejas stāvoklī iedzītiem, tiem ienaidnieka aizmugurē vajadzēja iet mežos un pārvērsties par partizāniem, ar to vājinot ienaidnieka spēkus un nedrošu padarot viņa aizmuguri. Daļai no šiem cilvēkiem ģimenes bija izvāktas, bet pašiem cita ceļa nebija kā pakārties, vai iet mežā. Tāpēc tik definitīvs bija Latvijas ģenerālkomisāra norādījums latviešu pāšpārvaldei kādā deklarācijā ieteikt visiem ienaidnieka aizmugurē sākt nesaudzīgu partizāņu karu. Bet dažas no uz Vāciju izvestām sievietēm un bērniem būtu atkal bijis dzīvs propagandas materiāls par lielnieku varas darbību, kas iznīcinājuši šo ļaunu ģimenes galvas, vīrus, tēvus u. t. t.

14. Kā pēc 1944. gada rudenī latviešus sāka deportēt uz Vāciju?

No otrā plāna atkāpties, vai pārveidot to jaunā – trešajā fāzē, vāciešus piespieda krievu rīcība ieņemtajos Latvijas apgabalos. Tikko krievi bija ieņēmuši daļu Latgales, Augšzemgales stūri un Malienu, viņi visos pagastos un pilsetās tūdaļ sapulcināja vīriešus un kas bija derīgi frontei un jau kādreiz bijuši kaņavīri, tos tūdaļ apbruņoja un speciālā uzraudzībā sagrupētus sūtīja cīnās pret vāciešiem. Tos, kas armijā nekad nebija kalpojuši, ātri apmācīja un tāpat sūtīja cīnās. Pārējos un spēcīgākās sievietes iedalīja darba grupās, kas kalpo un palīdz frontei. Tā krievi varēja savus spēkus papildināt uz vietām, bez tālas cilvēku transportēšanas. Tas krievu pozīcijas stiprināja, bet vācu ļoti jūtami vājināja.

Vācu rīcības dēļ, kas atkāpjoties mūsu zemē visu iespējamo laupīja, visas ierīces spridzināja, demolēja un ēkas bez jebkādas jēgas nodedzināja, naids pret vāciešiem bija izvērties liels un otru pus frontes palikušo latviešu iesaistīšana cīņā pret vāciešiem tamdēļ arī no krievu viedokļa nebija tik bīstama.

Tāpēc Baltijas frontes komandieris ģen. Šerners, vēlā-

kais feldmaršals, pieprasīja Vācijas valdībai izvākt no apgabaliem, ko atstāja krieviem, visus civiliedzīvotājus. Vācu valdība šo pieprasījumu ievēroja un sāka konsekventi reālizēt. Vācieši vadījās arī vēl no citiem apsvērumiem: uz Vāciju evakuētie simti tūkstoši latviešu pārvērtās par vācu bruņošanās rūpniecības spaidu strādniekiem.

15. Savā agonijā Vācijas vadība domā
atkal saprasties ar Maskavu.

Atgriežoties pie Bernadota sarunas ar Ribentropu, Bernadots saka, ka pēc tam, kad Ribentrops izklāstījis vācu politiskos plānus, viņš „taisījis pēkšņu nelogisku pagriezienu” un secinājis, ka no vācu viedokļa būtu vēlamāki, lai Krievija okupētu kontinentu, bet lai to nedarītu rietumu sabiedrotās valstis. Ja vācu vadība atzišot, ka ilgāk neesot iespējams noturēt Oderas frontes līniju, tad tā labāk pakļaušoties Krievijai un pārsviedīšot zināmu skaitu divīziju uz rietumu fronti, nekā kapitulēšot Anglijai un Amerikai. „Ja austrumu fronte sabruktu, tad tas liecinātu, ka liktenis lēmis, lai Eiropa tiktu boļševizēta. Tas notikšot katros apstākļos. Arī ja angļu un amerikāņu kaŗaspēks okupētu vidus un rietumu Vāciju: pēc ļoti īsa laika tas, sekojot Staļina direktīvēm, būšot tomēr spiests atstāt kontinentu un to pēc tam ieņemšot krievu spēki.”

Nevar piekrist Bernadotam, ja viņš kādu paralelu Ribentropa plānu uzskata par „uzkrītoši nelogisku pagriezienu.” Kaŗa laikā vadībām mēdz būt vairāki plāni, gan humanitāru apsvērumu un nacionālu ideālu vadīti, gan arī sabrukuma un pilnīgas sagraušanas plāni, kuŗus vada zooloģiska morāle — ja nav man, lai tad nav arī tev. Un vācu vadība, it sevišķi Hitlers, redzēdams, ka viņš nevar reālizēt savus pasaules iekaŗošanas un cilvēces paverdzināšanas plānus, ir tieši vadījies no šīs demoniskās idejas. Hitlers un viņa inspirētā propaganda vairākkārt uzsvēra, ka vai nu Vācija uzvarēs vai arī Eiropa ies bojā.

Un ja šodien boļševisms ir tik tālu Eiropā, tad tā ir pirmā kārtā Hitlera pataloģiskās politikas vaina, kas izpaužas arī militārajā vadībā. Arī tīri militāri Hitlers bija tas,

kas atvēra boļševismam vārtus uz Eiropu. Candrīz visu kara laiku, bet it sevišķi tā pēdējā posmā, Hitlers galvenos spēkus turēja vakaros vai nu no Nordkapa līdz Sicīlijai invāziju gaidot, vai arī tad, kad tā jau bija sākusies, lai iespējami ilgāki sabiedroto karapulkus atturētu no tuvošanās Vācijai. Bet austrumos vācu spēku bija ļoti maz un tie bieži nevajadzīgi noasiņoja un nevajadzīgos ielenkumos ieslēgti bojā ejot demoralizēja vācu karavīru morāli austrumos. Tas aizvien plašāk krieviem atvēra vārtus uz Eiropu. Ar šādu rīcību Hitlers, šķiet, ir gribējis itkā attaisnot kara sākšanu un savu bojā eju saistīt ar lielu troksni, t. i. arī ar visas Eiropas civilizācijas bojā eju, aplami domājot, ka nākotnes vēsture viņu par to varbūt attaisnotu. Bet tas gan neapšaubāmi būs otrādi. Tā tad tas ir Hitlera plāns un Hitlera idejas, ko Bernadotam klāsta Ribentrops. Un ir pareizi, ka Bernadots apzīmē Ribentropu par tādu vīru, kas ir bijis viens no tuvākiem Hitlera līdzstrādniekiem un padomdevējiem. Bet tikai pēc tam, kad Hitlers bija izdarījis ļoti „varonīgu” pašnāvību, viņa varas pastari, kam bija savādāki ieskati, kā to attēlo Trevors-Ropers, gribēja gan kapitulēt rietumiem, bet ne austrumiem.

Par pilnīgi nelogisku gan var nosaukt Ribentropa rotaļāšanos ar domu par jaunu saprašanos ar Krieviju. Ribentrops domājis, ka stipra Krievija un tik pat stipra Vācija varētu kopīgi pārvaldīt Eiropu. Viņš gatavojies atkārtot savu 1939. g. ķērienu, kad noslēdza pazīstamo 22. augusta līgumu ar Krieviju. Viņš, kā Bernadots saka, gribējis atkal rast ceļu uz Maskavu. Šādas domas, paredzot konfliktu starp rietumu sabiedrotiem un Krieviju, isi pirms sava gala izteicis arī Hitlers. Bet tikai nelga, lai neteiktu vairāk, varēja iedomāties, ka vēl 1945. g. februārī, kad Vācija jau gulēja pilnīgi pie zemes un vairs tikai knapi elpoja, Staļins ar to būtu ielaidies kautkāda koalīcijā un lauzis savu savienību ar Angliju un Amerikas savienotām valstīm.

Tagad, kad ir atklājušās Maskavas, Teherānas un Jaltas konferenču aizkulises, mēs zinām, ka Staļins sabiedrotiem toreiz ir gan draudējis ar separātu mieru ar Vāciju, bet tas, acīmredzot, noticis tikai tamdēļ, lai izkaulētu no sabiedrotiem lielākas priekšrocības Vācijas okupācijas apjomos un reparā-

ciju prasībās. Bet tas uzskatāms tikai par sekmīgu politiskās taktikas manevri.

Pie tiem Hitlera režīma pastariem, kas austrumus redz reālā gaismā, pieder Dēnics, kas kļuva par Hitlera pēcnācēju, un daļa no vācu ģenerālštāba, starp citu arī kādreizējais Baltijas frontes komandieris feldmaršals Šerners. Šādos pašos ieskatos ir arī Himlers. Arī Himlers sarunā ar Bernadotu skāris lielnieciskās briesmas un pareģojis Eiropas bojā eju gadījumā, ja austrumu fronte sabruktu. „Otrais pasaules karš noritot starp eiropiešiem un aziātiem. Eiropas nākotne būtu zaudēta, ja sabiedrotie uzvarētu”, saka Himlers Bernadotam un turpina: „Tikai beidzamās nedēļās krievu kareivji izvarojuši vairāk kā 100.000 vācu sievietes vecumā no 16 līdz 80 gadiem. (Kad krievu kaņapulki sāka iesoļot Vācijā, šādus un līdzīgus faktus vācu valdība ārkārtīgi slēpa no atklātības). Jā, viņš nevarot saprast, kāpēc Zviedrija neatverot acis pret nepieredzētām briesmām, kādas tai uzglūnot no austrumiem.” Kad Bernadots aizrāda, ka Vācija vienā kara posmā bija Krievijas sabiedrotā un jautā, kā tas saskan ar Himlera ieskatiem, Himlers atbild: „Mēs kļūdamies, bet mēs drīz sapratām, cik krievu bruņošanās bija liela un ka tādēļ bija vienīgi laika jautājums, kad krievu ieroči vērsīsies pret mums.”

16. Trešās valsts slepenais dienests.

Zināmu lomu Vācijas sabrukuma posmā un Bernadota misijā spēlēja kāds Valters Šellenbergs. Tas ir viens no galvenajiem Himlera uzticības vīriem. Viņš piedalās visās Bernadota sarunās ar Kaltenbrunneru un Himleru. Šellenbergs Bernadotu daudzkārt pavada un ietekmē arī lielās politikas notikumus. Kara pēdējās dienās viņš pat kļūst par Vācijas pilnvaroto sūtni Zviedrijā vācu kaņapulku kapitulācijai Norvēģijā. Šellenbergs visu laiku uzturējis ļoti tuvus sakarus ar zviedru sūtniecību, un Bernadots saka, ka viņš jau pašā sākumā iemantojis zināmu uzticību pret Šellenbergu. Savas grāmatas beigās Bernadots pievienojis vienu iespiedloksni garu paša Šellenberga pārskatu par viņa darbību sakarā ar Bernadota misiju un Vācijas pēdējo dienu politikas aizkulisēm.

Bet tā nu ir lielākā neveiklība šai interesantajā grāmatā. Šellenberga loma, vismaz pēc viņa paša stāstiem un arī pēc Bernadota attēlojuma, kas to pieņēmis ar ticamību, ir diezgan apšaubāma un mīklaina. Šellenbergs ir SS ģenerālis. 1940. g. viņš iecelts par vācu izlūkošanas politiskās daļas vadītāju un 1944. g. kļuvis par visas šīs organizācijas priekšnieku. To saka Šellenbergs un to saka arī Bernadots. Tikai neviens nepiemin, kas tā ir par vācu izlūkošanas organizāciju, ko vadījis Šellenbergs.

Kaŗa laikā ikvienā valstī vissvarīgākais ir militārās izlūkošanas dienests. Vācijā to vadīja admirālis Kanāriiss, kuŗa simpatijas bija 20. jūlija sazvērnieku pusē un sakarā ar atentātu pret Hitleru Kanāriiss, pēc dažām liecībām 1945. g. aprīlī kādā vācu koncentrācijas nometnē esot pakārtis. Turpretim 1948. g. izdotā un ļoti mazā eksemplāru skaitā iespiestā grāmatā „The secret of the British Secret Service” (Britu slepenā dienesta noslēpumi) teikts, ka Kanāriiss pēc kuŗa slepeni dzīvojot Dienvidamerikā. Ticami. Pēc tam vācu izlūkošanas dienestu ir vadījis viņa palīgs ģenerālis Lahuzens. Pēc Šellenberga darbības un Bernadota grāmatas gandrīz nešaubīgi var spriest, ka Šellenbergs ir bijis tikai SS un Gestapo izlūkošanas dienesta vadītājs, ko pastiprina Šellenberga paša izteiciens, ka Hitleru pēdējos 3 gados viņš neesot redzējis. Nirnbergas prāvā turpretim noskaidrojās, ka vācu izlūkošanas dienesta priekšnieki Kanāriiss un Lahuzens ar Hitleru bijuši pastāvīgā kontaktā. Bernadots saka, ka Šellenbergs esot mēģinājis strādāt pretim mezonībai, kādu piekopusi Gestapo. Šellenbergs pats saka, ka viņš mēģinājis aktīvi apkarot vācu oficiālo politiku. Tas varētu tā būt bijis. Tikai apšaubāms ir Šellenberga stāstījums par viņa attiecībām ar Vācijas vadošiem vīriem. Šellenberga tiešais priekšnieks bija Kaltenbrunnners, no kuŗa arī pats Himlers bija spiests dažkārt uzmanīties. Bernadotam Šellenbergs stāsta, ka Kaltenbrunnners viņu ienīstot un mēģinājis pārliecināt Himleru, ka viņš esot angļu Secret Service aģents. Savā pārskatā Šellenbergs saka, ka Kaltenbrunnners jau 1¹/₂ gadu atpakaļ izteicies, ka viņam esot pilnīgi pierādījumi, ka Šellenbergs atrodies angļu Secret Service dienestā. Arī Hitlers un Ribentrops izturoties pret viņu pilnīgi noraidīgi. Izliekas gan tā kā drusku neticami,

ka vīru, pret kuŗu pilnīgi noraidīgi izturas pats Hitlers un par kuŗu visuvarenajam Kaltenbrunneram ir pierādījumi, ka viņš ir angļu slepenā dienestā, pēc tam ieceltu par tam pašam Kaltenbrunneram pakļauta izlūkošanas dienesta vadītāju.

Prof. Trevor-Ropers, kas savu grāmatu par Hitlera agoniju sarakstījis pēc Secret Service materiāliem, apstiprina, ka Š. bijis tikai Gestapo izlūkošanas vadītājs un, pēc Kanarisa novākšanas, iejaucies arī militārās lietās. Šellenbergs meklējis sakarus ar sabiedroto izlūkošanas dienestu, bet viņa priekšlikumi bijuši tik naivi, ka sabiedrotie tos pilnīgi ignorējuši. Bet ir gan liels jautājums, vai par šiem Š. kontakta meklējumiem zināja viņa priekšnieki?

Arī Nirnbergas prāvas pirmajā posmā kā prokuratūras liecinieks figurēja SS ģenerālis Šellenbergs un nodeva liecību par Gestapo un SS briesmu darbiem. Viņa liecība gan ne tuvu nebija tik zīmīga kā Dr. Gizeviusa sensacionālie trešās valsts politisko aizkulišu attēlojumi, bet kad Šellenbergs parādījās tiesas zālē, tad Gērings viņam kā ar miētu seju ictrieca vārdus: „Verfluchter Verräter!”

17. Kā saīsināja otro pasaules kuŗu?

Savos daudzajos ceļojumos pa Vāciju 1945. g. februāŗa, marta un aprīlā mēnešos, braukdams no vienas iestādes uz otru, no viena štaba uz otru, no viena vadošā ministra pie otra, no zviedru sūtniecības uz savas misijas komandpunktu, no turienes uz koncentrācijas nometnēm, uz Gestapo mītni vai pie Himlera – un visi ceļi viņam ir vaļā, visas bariķādes atveŗ maģiskie vācu politiskās policijas papīri – Bernadots visā pilnībā, vairāk kā jebkuŗš cits, dabū novērot Vācijas sabrukumu, trešās valsts bojā eju. Visā kailumā viņš redz kuŗa šaušalīgo neželīgumu, kas ar drausmīgām mokām ir vēlies pāri arī civilajiem iedzīvotājiem.

Folke Bernadots dabū arī novērot kā salūzt viens no galveniem vācu kuŗa mašīnas motoriem, ko ir salauzusi kāda no lieliskākām sabiedroto spiegošanas akcijām pag. kuŗā, kuŗā, pēc „The Readers Digest” (1 46.) publicējuma, ļoti aktīvu lomu spēlējis otrs Zviedrijas karaliskā nama lo-

ceklis, princis Kārlis Bernadots. Tāpēc tās konturejums var noderēt kā interesants papildinājums Folkes Bernadota memoriāliem. Aprīļa vidū Bernadots ceļā uz Berlīni Nauenā piedzīvo ļoti smagu bumbvedēju uzbrukumu. Viņu pārsteidz, ka pat no tuvā Spandavas lidlauka nepaceļas neviens vācu iznīcinātājs, lai stātos pretim sabiedroto eskadrai. To pašu viņš novēro, kad Dienvidjilandes lidlaukā ir iekāpis lidmašīnā, lai dotos kādā ceļojumā. Pēkšņi atskan trauksme un Bernadotam jāglābjas patvertnē. Pēc vairāku stundu ilga uzbrukuma, viņš uzmeklē vācu lidlauka komandantu un jautā, kamdēļ viņš nav licis pacelties gaisā daudzajām lidmašīnām, kas labi nomaskētas atradušās lidlauka malās. Tas paraustījies plecus un atbildējis: „Man ir diezgan lidmašīnu. Bet nav neviena piliena benzīna. Šīm lidmašīnām nav vairs nekādas vērtības.”

Degvielu trūkums kara netikai izšķirīgi ietekmēja, bet to ļoti jūtami arī saīsināja, kas it sevišķi parādījās Ardeno ofensīves laikā un pēc tam. Kara pirmajā posmā Vācijai bija tik daudz degvielu, ka viņa tās pat eksportēja, it sevišķi uz Skandināvijas valstīm, kas bija arī vajadzīgs kā reāls maksājums par Skandināvijas metāliem, pēc kā neatlaidīgi prasīja Vācijas kara rūpniecība. Bet Vācijas sintētiskā benzīna rūpniecība kļuva aizvien plašāka un sabiedroto kara vadībai, kā to saka Čerčils savos memoriālos, tas radīja ļoti lielas bažas. Šīs rūpniecības rafinērijas atradās tādās vietās un bija tik labi noslēptas un nomaskētas, ka viņu uzzināšana, nerunājot nemaz par traucēšanu, likās pilnīgi neiespējama.

Bet tad Zviedrijas karaļa brāļa dēls princis Kārlis Bernadots, kas par spīti zviedru sabiedrības vairākuma sašutumam, uzturēja ļoti draudzīgas attiecības ar nacionālsociālistiem un bieži un intīmi satikās ar visiem trešās valsts funkcionāriem Stokholmā, Himlera galveno pārstāvi Zviedrijā Finki saveda kopā un iepazīstināja ar kādu eļļas tirgotāju Eriksonu. Tas ir zviedrs, kas dzimis Amerikā. Prinča vasarnīcā Finke un Eriksons ir bieži viesi. Eriksons pēc tam kļūst par vācu degvielu importieru Zviedrijā. Sabiedrotie par to viņu ieraksta melnajā sarakstā, bet viņa attiecības ar izciliem vāciešiem kļūst vēl ciešākas. Viņš sāk

ceļot uz Vāciju un nodibina ļoti labu kontaktu ar vairākiem vācu degvielu rūpniecības vadītājiem un magnātiem. Dažiem no tiem viņš nodod tādas slepenus dokumentus, ko tie tūdaļ norok slepenās vietās dziļi zemē. Tā Eriksons tīri veikaliskos nolūkos iekļūst un iepazīstas ar diezgan daudzām vācu mākslīgo degvielu fabrikām.

Bet tad arī sabiedroto bumbas sāk birt uz šīm labi noslēptām rūpnīcām. Sabiedroto informācija ir tik precīza, ka tikko kāda sabumbofā fabrika ir beigusi postījumu izlabošanu un sākusi darboties, otrā dienā viņu bumbvedēji ir atkal klāt un to sasiņ. Reiz šādā uzlidojumā gandrīz aiziet bojā arī Eriksons. Viņš ir apmeklējis kādu bencīna fabriku un noslēdzis izdevīgu darījumu. Pēc tam fabrikas vadība viņu ielūdz uz vakariņām, kas viņam par godu sarīkotas turpat fabrikas galvenā direktora birojā. Eriksons ir ļoti neveiklā stāvoklī. Viņš zin, ko nozīmē šais vakariņās ierasties, bet viņš arī saprot, kādas eventuēlas sekas var rasties, ja viņš atsakas. Uz vakariņām Eriksons ierodas, bet visu laiku viņš stipri svīst, jo vakariņas ievēlka gandrīz līdz pusnaktij. Bet tikko pēc tām, kad viņš ir izkļuvis pa fabrikas vārtiem, atskan uzlidojuma trauksme un no fabrikas nekas vairs nepaliek pāri. Bet viss tas ir tikai kāda maza priekšspēle kādā lielā plānā. Vācu mākslīgā bencīna rūpniecība daļēji ir gan apskādēta, bet nav ne sadragāta, ne paralizēta.

Kad 1944. g. tuvojas lielais sabiedroto ofensīves laiks un stiprāki kļūst arī gaisa uzbrukumi vācu kaŗa rūpniecībai, rodas kāds grandiozs plāns. Prinča Bernadota vasarnīcā Eriksonam izdodas pārliecināt Finki un citus nacionāl-sociālistu funkcionārus, ka liela mākslīgā bencīna rūpniecība iekārtojama Zviedrijā. To finansētu zviedru un vācu kapitāls. Eriksons izstrādā sīku šīs rūpniecības plānu. Pamatkapitāls ir paredzēts 5 milj. dolaru. Vāciešiem šis plāns liekas ļoti izdevīgs no diviem viedokļiem: neītrālā valstī viņi varētu radīt savai kontrolei pakļautu degvielu rūpniecību, kas būtu pasargāta no sabiedroto bumbojumiem un eventuēla sabrukuma gadījumā viņiem neītrālā valstī būtu priekšā prāvi kapitāli. Saprotams, ka šādam plānam ir arī pretīnīeki un apšaubītāji starp pašiem vāciešiem, bet lai viņu varētu reālīzēt, ir jādabū paša Himlera akcepts. Un Eriksons dodas

atkal uz Vāciju pie Himlera. Tas viņu uzņem atklātām rokām. Ir par plānu ļoti sajūsmināts un to apstiprina. Tad Eriksons lūdz no Himlera kādu pavisam mazu sīkumu. Viņš ir paredzēts par galveno vadītāju jauncelšamajai degvielu rūpniecībai Zviedrijā, bet lai šo rūpniecību varētu labāk izveidot, Eriksons lūdz, lai viņam, pirms aizbraukšanas uz Zviedriju, dod iespēju iepazīties ar galvenām Vācijas mākslīgā bencīna fabrikām. Tam Himlers piekrīt.

Kur neviens nav varējis piekļūt, tas izdodas Himlera uzticības vīram un vāciešu nākotnes cerībai. Eriksonam izsniedz paša Himlera parakstītus papīrus, viņa rīcībā nodod automobili un pietiekami daudz degvielu un Eriksons sāk savu ceļojumu.

No Kēlnes līdz pat Prāgai viņš sīki iepazīstas ar Leunas, Annendorfas, Halles un it visām citām vācu lielajām mākslīgo degvielu fabrikām. Pēc tam viņš steidzas atpakaļ uz Stokholmu. Bet drīzi pēc tam sākas sabiedroto lielie uzlidojumi visām galvenajām vācu bencīna rafinerijām un nekas no tām vairs nepaliek pāri. Ar to arī šis kaŗš bija galā, kad Folke Bernadotam vācu lidlauka komandieris varēja pateikt: „Man ir diezgan lidmašīnu, bet nav ne piliena bencīna un tāpēc lidmašīnām vairs nav nekādas vērtības.” Var atzīmēt, ka tas pats Eriksons, kas kaŗā laikā izprojektēja lielu vācu-zviedru mākslīgā bencīna rūpniecību Zviedrijā, vēlāk bija viens no galveniem Persijas naftas magnātiem, kas no Teherānas naftu piegādāja Londonai.

18. Diplomātija aizstāj ieročus.

Kad cīņu laukos kaŗš ir jau galīgi izšķirts, bet to tikai kā kampara iešļircinājumi dienu no dienas pagarina Hitlera spītība, sāk iedarboties diplomātija, lai kaŗu nobeigtu, un šis diplomātijas galvenais pavedienu audejs ir Bernadots. Gribētos domāt, ka nevis nejausi un varbūt arī ne pats pēc savas iniciatīves. Jau 5 nedēļas pirms kapitulācijas, kad 2. aprīli Bernadots ir pie Himlera, viņš izmet šos tīklus, Himleram teikdams: „Vai jūs neredzat, ka Vācija ir jau patiesībā zaudējusi šo kaŗu? 1941. g. uzbrukums Krievijai izsauca kaŗu 2 frontēs. Tas izsīta uzvaru no Vācijas rokām.”

Himlers šai sarunā Bernadotam ir teicis, ka viņš ir gatavs darīt visu Vācijas labā, bet viņam ir jāturpina cīņa, jo viņš zvērējis Hitleram un šis zvērests viņu saista. Uz to Bernadots Himleram saka: „Ja jūs sakat, ka esat gatavi visu darīt vācu tautas labā, tad jums būtu vairāk jādomā par to un nevis par uzticību Hitleram, ja atzīstat, ka Hitlera lēmums turpināt karu ir nelaime jūsu tautai. Cilvēks jūsu stāvoklī, kam jānes tik milzīga atbildība, nevar akli klausīt savam priekšniekam. Tam jābūt drosmei uzņemties atbildību par soliem, kas nāktu par labu tautai.”

Šie Bernadota vārdi Himleru padara domīgu, viņš nekā neatbild un kad viņu izsauc pie telefona, Šellenbergs jautā Bernadotam, vai viņš būtu ar mieru doties pie Eizenhofera, lai pārrunātu iespēju par Vācijas kapitulāciju rietumu frontē. Bernadots atbild, ka tas ir neiespējami, jo šādam ierosinājumam jānāk no Himlera paša, bet Himlers pats Bernadotam par šo jautājumu nekā nesaka visā 4 stundas ilgajā sarunā.

Kad Bernadots brauc prom, Šellenbergs viņu pavada un stāsta, ka rietumu frontes kapitulācijas jautājumu viņi ar Himleru pārrunājuši, bet Himlers atrodies ļoti grūtā stāvoklī. Ja Hitlera nebūtu, Himlers nešaubītos lūgt Bernadotu doties pie Eizenhofera un piedāvāt Vācijas kapitulāciju. Bet stāvoklis varot mainīties un Hitlera vara mazināties, varbūt pat jau vistuvākā laikā. Ar Šellenbergu Himlers paziņo Bernadotam, ka tad viņš tūdaļ lūgšot Bernadotu doties uz sabiedroto galveno mitni.

Starpt. un 9. aprīli Šellenbergs Himlera uzdevumā vēl vairākkārt ar Bernadotu pārrunā Vācijas kapitulāciju un Bernadota iespējamo braucienu pie Eizenhofera. Tad Bernadots uzstāda noteikumus, pēc kādiem viņš ir ar mieru šo misiju uzņemties un doties uz sabiedroto galveno štabu: 1) Himlers Vācijas vadību var pārņemt tikai pavisam īsu pārejas laiku, lai pēc tam to nodotu sabiedroto okupācijas iestādēm; 2) Himleram jāpasludina, ka Hitlera slimības dēļ nevar pildīt savus pienākumus un tas uzdevis viņam vadīt vācu tautu, 3) Himleram jāslēdz nacionālsociālistu partija un jāatceļ visi tās ierēdņi, 4) jāizbeidz Wehrwolfu darbība. Bernadots piezīmē, ka šo noteikumu pieņemšana būtu no-

zīmējusi revolūciju Vācijā. Viņš domā, ka Himlers šos noteikumus nekad nepienems, un izbrauc atpakaļ un Zviedriju.

Bet pēc nepilnām divām nedēļām, 20. aprīlī, Bernadots ir atkal Berlīnē. Tā ir tieši Hitlera dzimšanas diena, kas agrāk visā Vācijā svinīgi atzīmēta, bet tagad krievu karaspēks jau ir atlauzies līdz Berlīnes priekšpilsētām un Gebelss šai dienā pasludina: „Mūsu vadonis mūs nav atstājis. Tā ir uzvara!” Tai pašā dienā Bernadots nekavējoties stājas sakaros ar Šellenbergu, lai varētu atkal satikties ar Himleru. Šo sastapšanos Bernadots vēlas naktī no 20. uz 21. aprīli. Šellenbergs sadzen Himlera pēdas un saka, ka Himleru Bernadots varēs satikt naktī tai pašā Hohenlichenas sanatorijā. Bet kad vakarā Bernadots tur ierodas, Himlera vēl nav. Pusvienos naktī pa telefonu paziņo, ka Himlers sanatorijā ieradīsies uz brokastīm nākamā rītā pulkstens sešos.

Par šo sastapšanos Bernadots saka: „Noteiktā laikā ēdamzālē ienāca noguris un nespēcīgs Gestapo vadītājs. Beidzamās naktīs viņš tikko varējis aizvērt acis. Viņš brauca no vienas vietas uz otru, lai atbrīvotos no sava nēmiera. Brokasta galds bija ļoti bagāts un Himlers ēda ar labu apetīti. Pa laikam viņš dūgoja ar nagiem pa priekšējiem zobiem. Kā Šellenbergs vēlāk stāstīja, tā bija zīme, ka viņš kļuvis nervozs.” Šoreiz saruna neievīrzas politiskā plāksnē, bet skaņ tikai vispārējo stāvokli. Tad Bernadots aizbrauc uz Dāniju. Bet tur 23. aprīlī plkst. 3 naktī viņu uzmodina Gestapo priekšnieks ar ziņojumu, ka Flensburgā ar viņu ļoti svarīgā lietā vēlas runāt Šellenbergs.

19. Vācijas kapitulācijas piedāvājums rietumos.

Kad pēcpusdienā Bernadots ierodas Flensburgā, Šellenbergs viņam paziņo, ka Himlers nolēmis panākt satikšanos ar Eizenhoveru un tam paziņot, ka ir gatavs likt vācu bruņotiem spēkiem kapitulēt rietumu frontē. Bernadotu nu lūdz kā starpnieku doties pie sabiedroto virspavēlnieka, jo Hitleris jau esot tikpat kā beigts, vai arī dzīvošot vēl aug-

stākais pāris dienas. Vara Vācijā tā tad būtu itkā pilnīgi pārgājusi Himlera rokās. Bet Bernadots tagad ceļ iebil-dumus. Viņš domā, ka būtu labāk, ja Himlera vēlēšanos paziņotu zviedru valdībai un tā tad to nogādātu tālāk rietumu lielvalstīm. Bet arī šāda paziņojuma nodošanai zviedru valdībai kā priekšnoteikumu Bernadots prasa, lai vācu kaņaspēks kapitulē arī Norvēģijā un Dānijā. Himlera pārstāvis tam piekrīt un pēc telefoniskas sazināšanās ar Him-leru naktī no 23. uz 24. aprīli Libekā zviedru sūtniecībā notiek Himlera un Bernadota pēdējā satikšanās, kas atkal ilgst 4 stundas.

„Atzīstu, ka Vācija ir uzvarēta,” saka Himlers Berna-dotam, „bet lai pasargātu pēc iespējas lielāku daļu Vācijas no krievu invāzijas, esmu gatavs kapitulēt rietumu frontē un ļaut rietumu lielvalstu kaņaspēkam visātrākā ceļā virzīties uz austrumiem. Turpretim nevēlos kapitulēt austrumu frontē.” Himlers pieņem visus Bernadota noteikumus sa- karā ar Vācijas kapitulāciju un Bernadots tūdaļ lidmašīnā dodas uz Stokholmu un zviedru valdība Vācijas kapitulā- cijas piedāvājumu paziņo angļu un Ziemeļamerikas savie- noto valstu valdībām.

Pēc divām dienām, t. i. 26. aprīļa vakarā pirmo Stok- holmā saņem Ziemeļamerikas savienoto valstu prezidenta Trumena telegrammu, kas saka, ka „vācu kapitulāciju pie- ņems tikai tad, ja tā būs pilnīga kapitulācija visās frontēs un ja tā notiks tiklab iepretim Lielbritānijai, kā Padomju savienībai un Amerikai.” Tāda pat ir arī Anglijas atbilde. Zviedru valdība to varētu paziņot Himleram diplomātiskā ceļā. Bet, sekojot ārlietu ministra Ģintera ieteikumam, Bernadots atkal pats caur Dāniju ar sabiedroto atbildi dodas uz Vāciju, „lai nepārtrūktu sarunu pavediens.” 27. aprīli Bernadots satiekas ar Šellenbergu, ko informē par lielvalstu atbildi.

20. Drama politikas aizkulisēs.

Visu laiku šīs miera sarunas ir notikušas lielā slepe- nībā, bet tad 28. aprīļa pēcpusdienā Atlantikas raidītājs ziņo par Himlera kapitulācijas piedāvājumu un sabiedroto noraidījumu.

Ar to ir noslēgusies kāda klusa drama politisko cīņu vēstures aizkulisēs. Bernadots par to saka, ka sarunu atklāšana panākusi, ka pēkšņi ticis atcelts kāds ļoti svarīgs lēmums. Sākumā bijis nolemts, ka pēc Hitlera nāves Himlers kļūs par vācu valsts vadītāju, bet, sakarā ar Himlera kapitulācijas piedāvājuma atklāšanu, šis lēmums tomēr grozīts. Bernadots nesaka, kas šādu lēmumu pieņēmis un kas viņu grozījis.

Katrā ziņā Bernadota tēlojumā un apstākļu konstatējumā šē mēs atduramies uz diezgan lielām pretrunām un neskaidrībām. No notikumu gaitas zinām, ka 1945. gada 1. maijā Vācijas jūras spēku virspavēlnieks lieladmirālis Dēnics radiatornā paziņoja, ka Adolfs Hitlers ir kritis cīņās Berlīnē un pirms tam viņu iecēlis par savu pēcnācēju, par Vācijas valsts galvu un bruņoto spēku virspavēlnieku. Reizē ar to Dēnics arī paziņoja apņemšanos turpināt cīņu visās frontēs.

Arī no vēlāk publicētā Hitlera testamenta redzams, ka viņš Dēnicu iecēlis par savu pēcnācēju. Himlers par tādu kļuvis nebija un, kā Bernadots saka, Himlers esot ļoti vilnis, ka viņu apgājuši. Bet Bernadots taču pats savā pirmajā kapitulācijas ierosinājumā Himleram 2. aprīlī ieteic gāst Hitleru un varu saņemt savās rokās. Grāmatā arī tiešām ir vairākkārt tēlots, kā Himlers apsver un pat pārrunā domu par Hitlera likvidēšanu. Vara viņa rokās ir liela un izdarīt viņš to var. Vai tad šādu vīru, ja viņš pats to negribētu, varētu apiet un nobīdīt pie malas? Īstenībā arī pēc tam, kad Dēnics kļūst par Vācijas valsts galvu, Himlers no sava amata nemaz netiek atcelts, viņš vēl arvien ir Vācijas dzimtenes frontes virspavēlnieks. Vēl vairāk: 5. maijā Mīrvikā pie Flensburgas, kur dienu pirms kapitulācijas notiek ļoti svarīga apspriede, kurā vienojas par kapitulāciju, piedalās Dēnics, Himlers, jaunais vācu ārlietu ministrs Šverins fon Krosigs, ģenerālfeldmaršals Keitels un ģen. Jodls. Pie tam Šverins fon Krosigs, kas Hitlera laikā bija finansu ministrs, ir tieši Himlera cilvēks, ar kuŗu viņš visu pēdējo laiku uzturējis tuvu kontaktu un apspriedis vācu nākotnes jautājumus un tieši Himlera protežējumā Šverins fon Krosigs nāk Ribentropa vietā par ārlietu ministru, resp. par Vācijas kapitulācijas diplomātisko realizētāju.

Pretruna Bernadota grāmatā ir arī tā, ja Bernadots saka, ka viņa kapitulācijas misijas atklāšana un publicēšana bijis iemesls kāda ļoti svarīga lēmuma grozīšanai attiecībā uz Himleru. Himlera kapitulācijas piedāvājuma noraidījumu atklātībā paziņoja tikai 28. aprīļa pēcpusdienā, bet Hitlers izdarījis pašnāvību jau 27. aprīlī Berlīnē. Tas acimredzot ir noticis pēc tam, kad Bernadots tai pašā 27. aprīlī vāciešiem nodeva sabiedroto noraidīgo atbildi un tad Hitlers ir varējis uzrakstīt arī savu testamentu. Tomēr Dēnics iecelts tikai 29. aprīlī. Tā tad 2 dienas pēc Hitlera nāves. To izdarīja nacionālsociālistu partijas valsts vadītājs Bormanis, kuru Hitlers savā testamentā bija apveltījis ar sevišķām pilnvarām un iecēlis arī par sava testamenta reālizētāju.

21. Trešās valsts nāves stunda.

Kā trešās valsts sabrukuma politisko cīņu spēle ir notikusi īstenībā? Ļoti spraigu šķetinājumu par šo posmu sniedz Oksfordas prof. Trevor-Ropera grāmata „The last days of Hitler.” Pēc tam, kad karš bija neapšaubāmi zaudēts, liels šķērslis vācu kapitulācijai bija Hitlera patalogiskais lēmums ar dažādiem viltus panēmieniem un propagandu karu turpināt līdz pēdējam, jo Hitlers zināja, kas viņu un daudzus citus nacionālsociālistiskās valsts vadītājus sagaida. Viņš varbūt vēl cerēja uz kautkādu kompromisu. Bet gandrīz visa faktiskā vara pēc 1944. g. 20. jūlija atradās Himlera rokās, un tas bija Hitleram ļoti uzticīgs. Humānitātes interesēs tā tad bija svarīgi kapitulācijai pievērst, noskaņot un sagatavot Himleru. Ja tas izdotos, varētu paglābt daudzus tūkstošus cilvēkus no veltīgas nāves un lielas materiālas vērtības no iznīcināšanas. Un tāpēc šie pavedieni aužas ap Himleru, kuŗš šai lietai arī piekrit, pie tam varbūt cerēdams arī pats uz kādiem labumiem. Bet gandrīz var šaubīties, vai Himlers visā nopietnībā būtu bijis gatavs iet pret Hitleru un to nobīdīt pie malas, kaut gan iepretim Bernadotam viņš itkā rādījis, ka apsver šādu iespēju. Bet šo domu taču ierosina Bernadots pats un tāpēc Himlera attieksmi pret to varēja noteikt arī kāds politiskās taktikas manevrs. Nav pat izslēgts, ka viņš to darījis sazinā ar

Hitleru un citiem vadītājiem vācu vīriem. Iespējams arī, ka tā bijusi līdzīga spēle kā Hessa dīvainais lidojums uz Angliju 1941. g. maijā. Un tā arī, kad Himlera kapitulācijas piedāvājums ir noticis fakts, viens mērķis, un pie tam liels, ir sasniegts.

Bet ar Himleru atklātu politisko spēli turpināt vairs nevar. Kad aprīļa sākumā un vidū sabiedroto kaņapulki ieņēma vācu teritorijas lielāko daļu, viņi atvēra vārtus arī daudzām koncentrācijas nometnēm. 12. aprīlī atbrīvoja Buchenvaldi, tad Belzeni un citas koncentrācijas nometnes un tas, kas te atklājas, saviļņo un satricina visas pasaules sabiedrisko domu. Par koncentrācijas nometnēm atbildīgais un vainīgais ir Himlers un tāpēc viņš atklātā politikā vairs nevar figurēt. To zin sabiedrotie, to zin un saprot Hitleri un citi trešās valsts vadītāji, to apzinas arī pats Himlers un tāpēc Hitlera vietā stājas Dēnics un nevis Himlers. Tikai Dēnics turpina to pašu Himlera spēli un Himlera plānu ar Himleru pašu sev pie sāniem.

4. maijā arī Dēnics sabiedrotiem piedāvā kapitulēt ar visiem vācu spēkiem ziemeļrietumu Vācijā, Dānijā un Holandē. Tā tad kapitulācija rietumu frontē un nevis austrumos pret boļševikiem.

Ar šādu rīcību vācieši cer iedzīt ķili un radīt zināmas nesaskaņas starp rietumu sabiedrotiem un krieviem un iegūt sev no šīs jaunās militāri politiskās situācijas zināmas priekšrocības un jaunas cerības. Par šiem apstākļiem runājot, jāatgādina Vinstona Čerčila rādioreģions viņa ministru prezidenta amata 5. gada dienā 1945. g. 10. maijā.

Bet šis vācu politiskais manevrs tomēr neizdodas: sabiedrotie nepieņem arī Dēnica kapitulāciju tikai vienā frontē un tāpēc jaunā vācu valdība nolēma naktī no 6. uz 7. maiju kapitulēt visās frontēs un Himlera uzticības vīrs Šverins fon Krosigs, ar ģenerāli Eizenhovertu uzņemdamas tiešu kontaktu, kārtoti jautājumus par Vācijas pilnīgas kapitulācijas dokumentu parakstīšanu. Vienīgi tikai agrākais Kurzemes frontes komandieris feldmaršals Šerners kapitulācijas lēmumu neatzīst un ar saviem kaņapulkiem Silezijas, Sudētijas un Čehijas novados dažas dienas vēl turpina pretošanos krieviem, kamēr viņa kaņapulki pilnīgi sairst un izkūst. Ar to noslēdzas viena no lielākām pasaules dramām.

22. Mūsu tautas liktenis.

Šīs drammas priekš kara aizvērtānās latviešu tautas traģēdiju sakāpina līdz visaugstākai kulminācijai. Ko 6. – 7. maija nakts atnesa mūsu dzimtenei, Kurzemes cīnītājiem un visiem, kas bija meklējuši glābību un patvērumu šai pēdējo cerību krastā, par to domājot sirds nerimstoši asiņo, čūlā un smeldz.

Otrais pasaules karš, noslēdzoties, mūsu zemei ir atnesis trešo un vissmagāko svešas varas okupāciju. Tas ir iznīcinājis neatkarīgo Latvijas valsti un zem lielas jautājumu zīmes nostādījis arī latviešu nācijas, kā etniskas vienības, turpmāko eksistenci.

Tāda ir otrā pasaules kara bilance latviešu tautai un Latvijas valstij, kuŗa šo karu ne gribēja, ne sāka, ne bija tam iemesls, nedz arī tajā tieši piedalījās. Tā nu dažkārt ir vēstures ačgārnība un dzīves aplamība, ka visvairāk ir jācieš vismazāk vainīgajiem. Mūsu vienīgais grēks un vienīgais pārkāpums ir bijis tas, ka esam bijuši pārāk maza tauta un pārāk esam mīlējuši savu brīvību un neatkarīgās dzīves iespējas un ka liktenis mūsu tautas šupuli ir kāris tādā ģeopolitiskā vietā, kur lielā pasaules viesuļa plošīšanās ir bijusi visskaudīgākā.

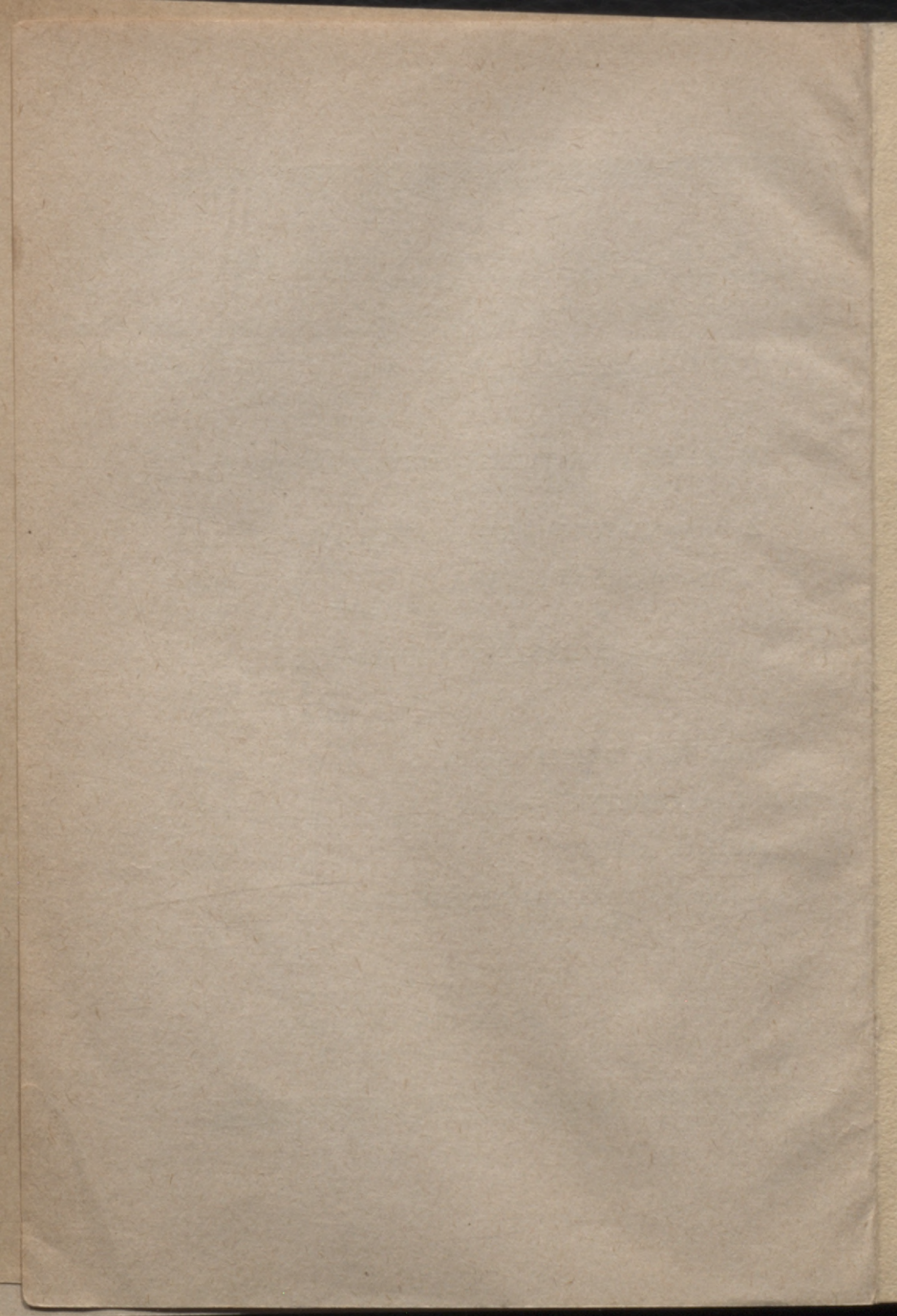
Tagadējā pasaules politiskā konstellācija pagaidām attaisno kādreizējos Čehoslovākijas prezidenta Dr. Beneša vārdus, ko viņš 1939. g. augustā, apm. mēnesi pirms kara sākuma, kad viņa zemi jau bija okupējuši vācieši un pakļāvuši nežēlīgam terroram, Amerikā kādā intervijā žurnālistiem sacīja: „Pasaule neatvairāmi un neapšaubāmi iet pretim jaunam, lielam un drīzam karam. Tas būs briesmīgs. Kā viņš beigsies, to nevar zināt un nevar paredzēt, bet viens ir skaidrs: pēc šī kara mazās valstis vairs nepastāvēs.” Pagaidām varam teikt, ka šais vārdos ir ļoti daudz vēsturiska paredzējuma patiesības, ko pierāda arī Beneša paša un viņa 12 milj. lielās valsts liktenis. Un tomēr – mēs ceram un ticam.

PAMANTĀS IESPIEDKĻŪDAS :

8. lpp. 8. rindā no augšas iespiests: nelaimīga, jābūt –
neglaimīga
33. „ 11. rindā – un vietā jālasa: nu.
60. „ pārlikta 9. un 10. rindas. 13. rindā pēc vārda
„grūta” izkritis komats.
64. „ nod. virsrakstā „valstis” vietā iespiests valsis.
78. „ 5. rindā pēc vārda pieteikt izkritis vārds Krievijai.
80. „ 16. rindā admirālītātes vietā iespiests admiralilātes.
83. „ 20. rindā Baltijas vietā iespiests Raltijas.
112. „ pēdējais teikums (iekavās) šē pieklīdis no citas
nodaļas un šai vietā nemaz neietilpst.

SATURS:

Kārļa Ulmaņa pēdējais liktenis	7
Munters	31
Latvija lielās politikas aizkulisēs	41
Ģeopolitiskā viesuļi	91

LATVIJAS NACIONĀLA BIBLIOTEKA

0306050098

65.

91-3
-393